



ВІСНИК ***КОНСТИТУЦІЙНОГО*** ***СУДУ УКРАЇНИ***

Загальнодержавне періодичне видання

Засноване
19 лютого 1997 року

Свідоцтво
про державну реєстрацію
Серія КВ № 2444

Виходить
шість разів на рік

Засновник:
Конституційний Суд України
Адреса: 01033, м. Київ-33,
вул. Жиланська, 14

2/2013

Редакційна рада

- А. Головін** — Голова Конституційного Суду України
(голова Редакційної ради)
- Ю. Баулін** — заступник Голови Конституційного Суду України,
доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН
України (заступник голови Редакційної ради)
- Ю. Барабаш** — проректор, завідувач кафедри конституційного права
Національного університету «Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого», доктор юридичних наук,
професор, член-кореспондент НАПрН України
- М. Бондар** — суддя Конституційного Суду Російської Федерації,
доктор юридичних наук, професор
- В. Бринцев** — суддя Конституційного Суду України, доктор юридичних
наук, професор
- І. Домбровський** — суддя Конституційного Суду України у відставці
- В. Кампо** — суддя Конституційного Суду України,
кандидат юридичних наук
- М. Козюбра** — суддя Конституційного Суду України у відставці,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України
- М. Костицький** — суддя Конституційного Суду України у відставці,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України
- П. Пацурківський** — декан юридичного факультету Чернівецького
національного університету імені Юрія Федьковича,
доктор юридичних наук, професор
- А. Селіванов** — Постійний представник Верховної Ради України
у Конституційному Суді України, доктор юридичних наук,
професор, академік НАПрН України
- П. Стецюк** — суддя Конституційного Суду України,
кандидат юридичних наук
- А. Стрижак** — суддя Конституційного Суду України у відставці,
кандидат юридичних наук
- П. Ткачук** — суддя Конституційного Суду України у відставці,
кандидат юридичних наук
- С. Шевчук** — професор кафедри загальнотеоретичних
та державно-правових наук Національного університету
«Києво-Могилянська академія», доктор юридичних наук,
член-кореспондент НАПрН України

Згідно з постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 1 липня 2010 р. № 1–05/5
«Вісник Конституційного Суду України» включено до переліку наукових фахових видань

Акти Конституційного Суду України

Рішення Конституційного Суду України

у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Ліхтнер Бетон Львів» щодо офіційного тлумачення положень частини четвертої статті 58, частини першої статті 64 Закону України «Про господарські товариства» 7

Окрема думка судді Конституційного Суду України Лилака Д. Д.

стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Ліхтнер Бетон Львів» щодо офіційного тлумачення положень частини четвертої статті 58, частини першої статті 64 Закону України «Про господарські товариства» 17

Ухвала Конституційного Суду України

про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Адміністрації Державної прикордонної служби України щодо офіційного тлумачення положень пункту 3 статті 3, частини другої статті 4 Закону України «Про державний кордон України» у взаємозв'язку з положенням статті 73 Конституції України 23

Ухвала Конституційного Суду України

про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Петрова Романа Івановича щодо офіційного тлумачення статті 368 Кримінального кодексу України та статті 172² Кодексу України про адміністративні правопорушення 26

Ухвала Конституційного Суду України

про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Поболелова Івана Миколайовича щодо офіційного тлумачення положень пункту 1 Постанови Верховної Ради України «Про порядок введення в дію Закону України «Про статус суддів», пункту 4 частини першої статті 157 Кодексу адміністративного судочинства України 28

Ухвала Конституційного Суду України

про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянки Війтович Ольги Павлів-

ни щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 117 Кодексу законів про працю України 31

Ухвала Конституційного Суду України

про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Марійка Миколи Миколайовича щодо офіційного тлумачення положень пункту 10 частини першої статті 106 Господарського процесуального кодексу України 34

Ухвала Конституційного Суду України

про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Валківської районної ради Харківської області щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 23 Кодексу України про надра та визначення змісту поняття «власні господарсько-побутові потреби» 36

Ухвала Конституційного Суду України

про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням голови Львівської обласної ради щодо офіційного тлумачення положень абзацу другої частини першої статті 1, частини другої статті 10, частини першої статті 11, частини першої статті 14 Закону України «Про засади державної мовної політики» у взаємозв'язку з положеннями частин першої, другої статті 10 Конституції України 39

Ухвала Конституційного Суду України

про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадян Бондаря Юрія Івановича, Дмитрука Юрія Павловича, Пабата Олександра Вікторовича щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 141 Конституції України, частин другої, третьої статті 14 Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» 42

Ухвала Конституційного Суду України

про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики» 44

Ухвала Конституційного Суду України

про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Адамчука Володимира Миколайовича щодо офіційного тлумачення положень частини

першої статті 100 Цивільного кодексу України у взаємозв'язку з пунктом 1 частини першої статті 268 цього Кодексу 47

Ухвала Конституційного Суду України

про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Львівської міської ради щодо офіційного тлумачення положень абзаців другого, шостого, восьмого частини першої статті 1, частин третьої, сьомої статті 7, пункту 15 розділу XI «Перехідні положення» Закону України «Про засади державної мовної політики» у взаємозв'язку з положеннями статей 2, 5, 7, 10, 24, 140 Конституції України 49

Ухвала Конституційного Суду України

про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо офіційного тлумачення положень статті 9 Закону України «Про судовий збір» 52

Ухвала Конституційного Суду України

про припинення конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Катеринчука Миколи Дмитровича щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 172, частини шостої статті 177 Кодексу адміністративного судочинства України 54

Ухвала Конституційного Суду України

про припинення конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянки Голубевої Тетяни Анатоліївни щодо офіційного тлумачення положень пункту 5 частини п'ятої статті 214, частини другої статті 227 Кодексу адміністративного судочинства України 57

Ухвала Конституційного Суду України

про припинення конституційного провадження у справі за конституційним зверненням ТОВ «Васьковицький граніт» щодо офіційного тлумачення положень пункту 10 статті 10 Закону України «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні» у взаємозв'язку з частиною другою статті 19 Конституції України, частиною першою статті 2, статтею 8 Закону України «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні» 59

**ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА КОНСТИТУЦІЙНОЇ
ЮРИСДИКЦІЇ**

Кампо В., Гринюк Р., Устименко В. Система джерел права в актах органу конституційної юстиції: проблеми теорії 62

Литвинов О. Республіканський принцип як ключова засада сучасного конституціоналізму	80
Мамутов В. Проблеми науково-правової експертизи у контексті сталої судової практики судів загальної юрисдикції та Конституційного Суду України	88
Савчин М. Право на справедливий суд і конституційна юрисдикція: окремі аспекти згідно з синтетичною теорією конституції	96

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Бірмонтієнє Т. Проблеми перегляду правових позицій Конституційного Суду Литовської Республіки щодо захисту соціальних прав в умовах економічної кризи	107
------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	-----

РЕЦЕНЗІЇ, ВІДГУКИ, КОМЕНТАРІ

Шевчук С. Актуальне дослідження проблем сучасного конституціоналізму і теорії конституції	121
------------------------------------------------------------------------------------------------------------	-----

ЗОВНІШНІ ЗВ'ЯЗКИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Січень–квітень 2013 року	125
Вітаємо ювілярів	126
<i>Відомості про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру суддів Конституційного Суду України за 2012 рік</i>	127

АКТИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

**РІШЕННЯ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Ліхтнер Бетон Львів» щодо офіційного тлумачення положень частини четвертої статті 58, частини першої статті 64 Закону України «Про господарські товариства»

м. К и ї в
5 лютого 2013 року
№ 1-рп/2013

Справа № 1-3/2013

Конституційний Суд України у складі суддів:

Винокурова Сергія Маркіяновича — головуючого,
Бауліна Юрія Васильовича,
Бринцева Василя Дмитровича,
Вдовіченка Сергія Леонідовича,
Гульгая Михайла Мирославовича,
Запорожця Михайла Петровича,
Кампа Володимира Михайловича,
Колоса Михайла Івановича,
Лилака Дмитра Дмитровича — доповідача,
Маркуш Марії Андріївни,
Пасенюка Олександра Михайловича,
Сергейчука Олега Анатолійовича,
Стецюка Петра Богдановича,
Шишкіна Віктора Івановича,

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Ліхтнер Бетон Львів» (далі — ТОВ «Ліхтнер Бетон Львів») щодо офіційного тлумачення положень частини четвертої статті 58 Закону України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 року № 1576–XII (Відомості Верховної Ради України, 1991 р., № 49, ст. 682) з наступними змінами (далі — Закон) у системному зв'язку з положеннями частини третьої статті 13, частин другої, четвертої, сьомої статті 41, частини першої статті 68 Конституції України, частини першої статті 3, частин третьої, шостої статті 13, частини третьої статті 14, частини третьої статті 16, частини першої статті 115,

частини першої статті 117, частини першої статті 140, частин першої, другої статті 144, частини третьої статті 147, частини першої статті 334, частини четвертої статті 715 Цивільного кодексу України (далі — ЦК України), статті 11, частини першої статті 12, частини першої статті 50, частини четвертої статті 53 Закону, а також частини першої статті 64 Закону у системному зв'язку з положеннями частини третьої статті 13, частин другої, четвертої, сьомої статті 41, частини другої статті 55, частини першої статті 68, частини другої статті 124 Конституції України, частин третьої, шостої статті 13, частини третьої статті 14, частини третьої статті 16 ЦК України, пункту «в» частини першої статті 59 Закону.

Приводом для розгляду справи відповідно до статей 42, 43 Закону України «Про Конституційний Суд України» стало конституційне звернення ТОВ «Ліхтнер Бетон Львів».

Підставою для розгляду справи згідно зі статтею 94 Закону України «Про Конституційний Суд України» є наявність неоднозначного застосування судами України положень частини четвертої статті 58, частини першої статті 64 Закону.

Заслухавши суддю-доповідача Лилака Д. Д. та дослідивши матеріали справи, у тому числі позиції Верховного Суду України, Вищого господарського суду України, Голови Верховної Ради України, Державної реєстраційної служби України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Представника Президента України у Конституційному Суді України, Української спілки підприємців малого і середнього бізнесу, науковців Інституту економіко-правових досліджень Національної академії наук України, Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва Національної академії правових наук України, юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», юридичного факультету Державного вищого навчального закладу «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», юридичного факультету Тернопільського національного економічного університету, Конституційний Суд України

у с т а н о в и в :

1. Суб'єкт права на конституційне звернення — ТОВ «Ліхтнер Бетон Львів» — звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положень Закону, а саме:

— частини четвертої статті 58, згідно з якою «учасники мають кількість голосів, пропорційну розміру їх часток у статутному капіталі», в аспекті таких питань: чи мають учасники товариства з обмеженою відповідальністю (далі — Товариство) кількість голосів, пропорційну розміру їх часток, реально внесених до його статутного капіталу, чи вони мають кількість голосів, пропорційну розміру їх часток, зазначених у його статутних документах; чи підлягають врахуванню голоси учасників пропорційно розміру їх часток, які реально не були внесені до статутного капіталу, при визначенні повноважності загальних зборів учасників Товариства та результатів голосування за прийняття рішень;

— частини першої статті 64, згідно з якою «учасника товариства з обмеженою відповідальністю, який систематично не виконує або неналежним чином виконує обов'язки, або перешкоджає своїми діями досягненню цілей товариства, може

бути виключено з товариства на основі рішення, за яке проголосували учасники, що володіють у сукупності більш як 50 відсотками загальної кількості голосів учасників товариства», в аспекті таких питань: чи слід вважати норму Закону в цій частині імперативною і такою, що дає можливість виключити учасника, який систематично не виконує або неналежним чином виконує обов'язки, лише на основі рішення загальних зборів учасників Товариства, за яке проголосували учасники, що володіють у сукупності більш як 50 відсотками загальної кількості голосів учасників Товариства; чи є норма Закону в цій частині все-таки диспозитивною і чи дає право учасникам, що володіють у сукупності більш як 50 відсотками загальної кількості голосів, реалізувати право на виключення з Товариства недобросовісного учасника шляхом звернення з відповідною вимогою до суду у разі систематичної його неучасті у загальних зборах учасників Товариства, що унеможлиблює проведення повноважних зборів та вирішення питання про його виключення.

Як вважає автор клопотання, суди неоднозначно застосовують положення частини четвертої статті 58, частини першої статті 64 Закону при розгляді аналогічних корпоративних спорів. В одних випадках суди враховують розмір реально внесених учасниками вкладів до статутного капіталу Товариства і відповідно пропорційну розміру їх часток кількість голосів, а в інших — тільки розмір їх часток, визначений у його статуті та внесений до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців. Також по-різному вирішується питання щодо підвідомчості судам спорів про виключення учасника з Товариства: одні суди розглядають такі спори, інші — відмовляють у їх розгляді з тієї підстави, що це питання належить тільки до компетенції загальних зборів учасників. На підтвердження різної судової практики до конституційного звернення додано рішення Конституційного Суду України, господарських судів України, Постанову Пленуму Верховного Суду України та рекомендації президії Вищого господарського суду України з цього питання.

2. Проведений Конституційним Судом України порівняльно-правовий аналіз положень Конституції України, ЦК України, Господарського кодексу України (далі — ГК України), Закону стосовно порушених у конституційному зверненні питань дає підстави для таких висновків.

2.1. Україна є демократичною, правовою державою, в якій людина визнається найвищою соціальною цінністю, а її права і свободи та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (статті 1, 3 Конституції України).

Основний Закон України закріпив за кожним право на власність (стаття 41) і право на підприємницьку діяльність (стаття 42). Правовий режим власності та правові засади і гарантії підприємництва визначаються виключно законами України (пункти 7, 8 частини першої статті 92 Конституції України).

Через законодавче регулювання правовідносин власності і підприємництва держава виконує конституційні обов'язки щодо відповідальності перед людиною за свою діяльність, забезпечення захисту прав усіх суб'єктів права власності і господарювання та захисту конкуренції у підприємницькій діяльності (частина друга статті 3, частина четверта статті 13, частина третя статті 42 Конституції України).

Конституційний Суд України у Рішенні від 12 січня 2010 року № 1-рп/2010 зазначив, що конституційні права, передбачені частиною першою статті 41 та частиною першою статті 42 Основного Закону України, «особи можуть реалізовувати, зокрема, через товариства» (абзац перший підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини), які є юридичними особами (частина третя статті 79 ГК України, стаття 1 Закону).

2.2. Товариство є однією з організаційно-правових форм юридичних осіб. Поняття юридичної особи визначено в статті 80 ЦК України, згідно з якою — це організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. Юридична особа може бути створена шляхом об'єднання осіб та (або) майна на підставі установчих документів (засновницького договору, статуту, установчого акта) або модельного статуту (частини перша, друга статті 81, частини перша, друга, третя статті 87 ЦК України). Відповідно до абзацу другого частини другої статті 81 ЦК України створена в такому порядку особа є юридичною особою приватного права.

Юридичними особами приватного права є підприємницькі товариства — організації, створені шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі у цьому товаристві (господарські товариства: повне товариство, командитне товариство, товариство з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерне товариство), або виробничі кооперативи; вони здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку та наступного його розподілу між учасниками (частини перша, друга статті 83, стаття 84 ЦК України).

3. Питання, порушене автором клопотання, стосовно того, яким чином слід визначати кількість голосів учасників Товариства: пропорційно розміру їх часток у статутному капіталі, що встановлені в статуті, чи пропорційно їх реальним (фактичним) вкладам, які вони внесли (сплатили) до статутного капіталу, при визначенні повноважності загальних зборів учасників Товариства та результатів голосування за прийняття рішень, має комплексне правове регулювання, його вирішення потребує системного аналізу відповідних положень правових актів щодо статусу Товариства, режиму його майна (статутного капіталу, вкладів і часток учасників) тощо.

3.1. Законодавство про господарські товариства ґрунтується на нормах, установлених Конституцією України, і складається з ЦК України, ГК України, Закону, інших нормативно-правових актів, прийнятих відповідно до цих законодавчих актів (стаття 11¹ Закону).

Поняття Товариства визначено в статті 140 ЦК України, частині третій статті 80 ГК України, статті 50 Закону, відповідно до яких таким Товариством є господарське товариство, засноване однією або кількома особами, що має статутний капітал, поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами. Зазначені законодавчі положення дають підстави для висновку, що відносини щодо створення Товариства є цивільно-правовими. У цих правовідносинах учасники набувають цивільних прав і несуть цивільні обов'язки.

Установчим документом Товариства є статут (частина перша статті 143 ЦК України, частина перша статті 82 ГК України, частина перша статті 4 Закону).

Статут є локальним правовим актом і обов'язковим для дотримання та виконання всіма учасниками. Він має містити відомості про розмір статутного капіталу з визначенням частки кожного учасника, а також розмір, склад та порядок внесення ним вкладів (частина перша статті 140, частина перша статті 143 ЦК України, частина четверта статті 82 ГК України, частина перша статті 50, частина перша статті 51 Закону). Про те, що інформація стосовно майна Товариства є вимогою до змісту його установчих документів, зазначено у Рішенні Конституційного Суду України від 12 січня 2010 року № 1-рп/2010, згідно з яким «усі товариства мають майно, яке є об'єктом управлінської діяльності і інформація про яке є вимогою до змісту їхніх установчих документів (частина друга статті 88 Цивільного кодексу)» (абзац перший підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини). Такі ж відомості містяться, крім статуту Товариства, в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців (частина третя статті 8, абзац тринадцятий частини другої статті 17 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців»).

Вкладом до статутного (складеного) капіталу господарського товариства можуть бути гроші, цінні папери, інші речі або майнові чи інші відчужувані права, що мають грошову оцінку, якщо інше не встановлено законом (частина друга статті 115 ЦК України, частина перша статті 86 ГК України, частина перша статті 13 Закону). Зазначені об'єкти згідно зі статтею 177 ЦК України є об'єктами цивільних прав. Відповідно і частка учасника у статутному капіталі Товариства є предметом цивільних правовідносин, яка засвідчує участь особи у Товаристві.

Отже, статутний (складений) капітал є однією з юридичних ознак господарського товариства.

3.2. Статутний капітал Товариства складається з вкладів учасників, а його розмір становить сума вартості таких вкладів (частина перша статті 144 ЦК України, частина перша статті 87 ГК України). Передбачений в установчому документі розмір статутного капіталу розподіляється на частки кожного учасника пропорційно вартості його вкладу, тобто частка учасника в статутному капіталі Товариства має відповідати вартості його майнової участі в такому капіталі. Відтак особливістю статутного капіталу Товариства є його поділ на частки кожного з учасників, які у відповідності з цими частками управляють Товариством. Отже, розмір часток учасників Товариства встановлюється статутом (частина перша статті 140, абзац другий частини першої статті 143 ЦК України, частина четверта статті 82 ГК України, частина перша статті 50, частина перша статті 51 Закону).

Участь у Товаристві майном і узгодження між учасниками спільного управління ним наділяє учасника корпоративними правами, а тому відносини щодо цих прав мають характер корпоративних правовідносин (частини перша, третя статті 167 ГК України).

Законодавець імперативно врегулював питання щодо строку сплати статутного капіталу (внесення вкладів до статутного капіталу) учасниками Товариства — до закінчення першого року з дня державної реєстрації Товариства (абзац перший частини третьої статті 144 ЦК України, частина перша статті 52 Закону). Цей строк надається для поступового виконання кожним учасником свого корпоративного обов'язку перед Товариством щодо формування статутного капіталу (вносити

свої вклади у розмірі, порядку та коштами (засобами), що передбачені установчими документами) (пункти 1, 2 частини першої статті 117 ЦК України, абзац третьої частини третьої статті 88 ГК України, пункт «б» статті 11 Закону). Формування учасниками статутного капіталу є їх юридичним обов'язком перед Товариством.

Отже, до закінчення першого року з дня державної реєстрації Товариства розмір часток кожного з учасників встановлюється виключно статутом.

Зміни вартості майна, внесеного як вклад, та додаткові внески учасників не впливають на розмір їх частки у статутному капіталі, вказаної в установчих документах Товариства, якщо інше не передбачено установчими документами (частина друга статті 51 Закону). Зазначене положення Закону кореспондується з положенням абзацу другої частини четвертої статті 82 ГК України, згідно з яким в статуті може бути встановлено порядок визначення розміру часток учасників залежно від зміни вартості майна, внесеного як вклад, та додаткових внесків учасників. Таке законодавче врегулювання питання щодо участі у Товаристві відповідає суті й змісту корпоративних відносин і ґрунтується на засадах свободи договору, справедливості, добросовісності та розумності (пункти 3, 6 частини першої статті 3 ЦК України).

Отже, протягом першого року з дня державної реєстрації Товариства його учасники мають кількість голосів, пропорційну розміру їх часток у статутному капіталі, незалежно від факту повного чи часткового внесення (сплати) вкладів. Питання щодо визначення кількості голосів для повноважності загальних зборів учасників Товариства та результатів голосування за прийняття їх рішень у разі, якщо протягом першого року з дня державної реєстрації Товариства учасник не виконав свого обов'язку стосовно формування статутного капіталу, а загальні збори учасників Товариства не прийняли передбачених частиною третьою статті 144 ЦК України і частиною другою статті 52 Закону рішень, відповідно до пунктів 7, 8 частини першої статті 92 Конституції України підлягає законодавчому врегулюванню.

Таким чином, положення частини четвертої статті 58 Закону слід розуміти так, що при визначенні повноважності загальних зборів учасників Товариства та результатів голосування за прийняття їх рішень враховується кількість голосів учасників, визначена пропорційно розміру їх часток у статутному капіталі, що встановлений статутом Товариства, незалежно від вартості реально внесених (сплачених) ними вкладів тільки протягом першого року з дня державної реєстрації Товариства.

Закон імперативно врегулював питання щодо дій Товариства у разі невнесення (неповного внесення) учасниками своїх вкладів до закінчення встановленого річного строку. Згідно з частиною третьою статті 144 ЦК України, частиною другою статті 52 Закону загальні збори учасників Товариства приймають одне з таких рішень: про виключення із його складу тих учасників, які не внесли (не повністю внесли) свої вклади, та про визначення порядку перерозподілу часток у статутному капіталі; про зменшення статутного капіталу та про визначення порядку перерозподілу часток у статутному капіталі; про ліквідацію Товариства.

4. Автор клопотання просить дати офіційне тлумачення всього тексту першого речення частини першої статті 64 Закону, згідно з яким «учасника товариства з

обмеженою відповідальністю, який систематично не виконує або неналежним чином виконує обов'язки, або перешкоджає своїми діями досягненню цілей товариства, може бути виключено з товариства на основі рішення, за яке проголосували учасники, що володіють у сукупності більш як 50 відсотками загальної кількості голосів учасників товариства», в аспекті того, чи є це положення імперативним чи диспозитивним стосовно порядку виключення учасника з Товариства. При цьому він не конкретизує предмета тлумачення.

Невизначеність предмета тлумачення унеможлиблює здійснення офіційної інтерпретації, що є підставою для відмови у відкритті конституційного провадження у справі за таким конституційним зверненням згідно з пунктом 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» (ухвали Конституційного Суду України від 2 вересня 2009 року № 47-у/2009, від 11 грудня 2012 року № 33-у/2012).

Відповідно до пункту 1 § 51 Регламенту Конституційного Суду України Конституційний Суд України припиняє конституційне провадження у справі, якщо в процесі пленарного засідання будуть виявлені підстави щодо відмови у відкритті конституційного провадження, передбачені статтею 45 Закону України «Про Конституційний Суд України».

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150, 153 Конституції України, статтями 42, 45, 51, 52, 62, 66, 67, 69, 95 Закону України «Про Конституційний Суд України», пунктом 1 § 51 Регламенту Конституційного Суду України, Конституційний Суд України

в и р і ш и в :

1. В аспекті конституційного звернення положення частини четвертої статті 58 Закону України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 року № 1576-XII з наступними змінами, згідно з яким «учасники мають кількість голосів, пропорційну розміру їх часток у статутному капіталі», у системному зв'язку з положеннями частини третьої статті 13, частин другої, четвертої, сьомої статті 41, частин першої статті 68 Конституції України, частин першої статті 3, частин третьої, шостої статті 13, частин третьої статті 14, частин третьої статті 16, частин першої статті 115, частин першої статті 117, частин першої статті 140, частин першої, другої статті 144, частин третьої статті 147, частин першої статті 334, частин четвертої статті 715 Цивільного кодексу України, статті 11, частин першої статті 12, частин першої статті 50, частин четвертої статті 53 цього закону треба розуміти так, що при визначенні повноважності загальних зборів учасників товариства з обмеженою відповідальністю та результатів голосування за прийняття їх рішень враховується кількість голосів учасників, визначена пропорційно розміру їх часток у статутному капіталі, що встановлений статутом товариства з обмеженою відповідальністю, незалежно від вартості реально внесених (сплачених) ними вкладів тільки протягом першого року з дня державної реєстрації товариства з обмеженою відповідальністю.

2. Припинити конституційне провадження у справі в частині офіційного тлумачення положення частини першої статті 64 Закону України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 року № 1576-XII з наступними змінами, згідно з

яким «учасника товариства з обмеженою відповідальністю, який систематично не виконує або неналежним чином виконує обов'язки, або перешкоджає своїми діями досягненню цілей товариства, може бути виключено з товариства на основі рішення, за яке проголосували учасники, що володіють у сукупності більш як 50 відсотками загальної кількості голосів учасників товариства», у системному зв'язку з положеннями частини третьої статті 13, частин другої, четвертої, сьомої статті 41, частини другої статті 55, частини першої статті 68, частини другої статті 124 Конституції України, частин третьої, шостої статті 13, частини третьої статті 14, частини третьої статті 16 Цивільного кодексу України, пункту «в» частини першої статті 59 цього закону на підставі пункту 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України».

3. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскаржене.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України» та в інших офіційних виданнях України.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

• *Summary to the Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated February 5, 2013 No. 1-rp/2013 in the case upon the constitutional appeal of the «Lichtner Beton Lviv» L.L.C. concerning the official interpretation of the provisions of Articles 58.4, 64.1 of the Law of Ukraine «On Commercial Partnerships»*

The notion of the limited liability company (hereinafter referred to as «the LLC») is determined in Article 140 of the Civil Code of Ukraine (hereinafter referred to as «the CiC»), Article 80.3 of the Commercial Code of Ukraine (hereinafter referred to as «the CoC»), Article 50 of the Law of Ukraine «On Commercial Partnerships» No. 1576-XII dated September 19, 1991 with subsequent amendments (hereinafter referred to as «the Law»), under which such partnership is a commercial partnership founded by one or more persons with statutory fund divided into shares the amount of which is determined by the statutory documents. The above-mentioned legislative provisions give ground to conclude that the relationships regarding the establishment of the LLC fall under civil law. Participants of such legal relationships acquire civil rights and bear civil responsibilities.

The charter is the statutory document of the LLC (Article 143.1 of the CiC, Article 82.1 of the CoC, and Article 4.1 of the Law). The charter is a local legal act and is mandatory for compliance and implementation by all participants. It should contain information about the scope of the statutory fund with participatory shares being determined, as well as the scope, composition and order of contribution by each participant (Articles 140.1, 143.1 of the CiC, Article 82.4 of the CoC, Articles 50.1, 51.1 of the Law).

Contribution to the statutory fund of the commercial partnership may be money, securities, other things, property rights, alienated rights having monetary value, unless

otherwise established by law (Article 115.2 of the CiC, Article 86.1 of the CoC, and Article 13.1 of the Law). Under Article 177 of the CiC, the above-mentioned objects are the objects of civil rights. Accordingly, the participant's share in the statutory fund of the LLC is the subject of the civil relationships which proves the participation of an individual in the LLC.

Consequently, the statutory fund is one of the legal attributes of a commercial partnership.

The statutory fund of the LLC consists of contributions made by its participants and its size is the sum of values of such contributions (Article 144.1 of the CiC, Article 87.1 of the CoC). The size of statutory fund envisaged in the statutory document is divided into shares of each participant in proportion to the value of his/her shares, i.e. the participant's share in the statutory fund of the LLC must meet the value of his/her property contribution in this fund. Therefore, the specific feature of the statutory fund of the LLC is its division into shares of each participant who administrate the LLC in accordance with these shares.

The legislator imperatively regulated the issue regarding the deadline for the payment of the statutory fund (making contributions to the statutory fund) by the participants of the LLC — by the end of the first year from the date of the state registration of the LLC (paragraph one of Article 144.3 of the CiC, Article 52.1 of the Law). This period is provided for the gradual implementation by each participant of his/her corporate duty to the LLC regarding the formation of the statutory fund (to make their contributions in the size, order and by funds (means) provided by the statutory documents) (Articles 117.1.1, 117.1.2 of the CiC, paragraph 3 of Article 88.3 of the CoC, paragraph «b» of Article 11 of the Law). The formation of the statutory fund by the participants the LLC is their legal duty to the LLC.

Thus, before the end of the first year from the date of the state registration of the LLC the size of shares of each participant is determined solely by the charter of the LLC.

Changes of the value of assets assigned as a contribution and additional contributions of participants do not influence the amount of their share in the statutory fund determined by the statutory documents of the LLC unless otherwise provided by the statutory documents (Article 51.2 of the Law).

Thus, during the first year from the date of the state registration of the LLC, its participants have votes in proportion to their shares in the statutory fund, regardless of the fact whether they have full or partial payment of contributions. Determination of the number of votes for the authority of the general assembly of the LLC participants and the results of voting for adoption of their decisions in case if during the first year from the date of the state registration of the LLC a participant has not complied with his or her obligation concerning the formation of the statutory fund and the general assembly of the participants have not adopted the decisions envisaged by Article 144.3 of the CiC and Article 52.2 of the Law in accordance with Articles 92.1.7, 92.1.8 of the Constitution of Ukraine is subjected to the legislative regulation.

The Law imperatively settled the issue regarding actions of the LLC in case of failure to make a contribution (incomplete contribution) of the shares by the participants before expiration of the established period of one year. Pursuant to Article 144.3 of the CiC, Article 52.2 of the Law the general assembly of the participants of the LLC adopt

one of the following decisions: on exclusion from its membership of those participants who have not made (fully made) their contributions and on determination of the procedure of redistribution of shares to the statutory fund; on reduce of the statutory fund and on determination of the procedure of redistribution of the shares to the statutory fund; on liquidation of the LLC.

Thus, the Constitutional Court of Ukraine held:

1. In terms of the above-mentioned constitutional appeal the provisions of Article 58.4 of the Law of Ukraine «On Commercial Partnerships» No. 1576-XII dated September 19, 1991 with subsequent amendments according to which «the participants have the number of votes proportionate to the amount of their shares in the statutory fund» in the systemic conjunction with the provisions of Articles 13.3, 41.2, 41.4, 41.7, 68.1 of the Constitution of Ukraine, Articles 3.1, 13.3, 13.6, 14.3, 16.3, 115.1, 117.1, 140.1, 144.1, 144.2, 147.3, 334.1, 715.4 of the Civil Code of Ukraine, Articles 11, 12.1, 50.1, 53.4 of the above-mentioned law shall be understood as reading that in determining the authority of the general assembly of the limited liability company's participants and the results of voting for adoption of their decisions one should take into consideration the number of votes of participants defined in proportion to their shares in the statutory fund which is established by the charter of the limited liability company irrespective of the value of actually made (paid) contributions only during the first year from the date of the state registration of a limited liability company.

2. To terminate the constitutional proceedings in the case in the part concerning the official interpretation of the provisions of Article 64.1 of the Law of Ukraine «On Commercial Partnerships» No. 1576-XII dated September 19, 1991 with subsequent amendments according to which «a participant of a limited liability company who systematically ignores or improperly fulfils his or her duties, or interferes with reaching the aims of the partnership with his or her actions may be excluded from the partnership on the ground of a decision of the assembly of association's participants, who have over 50 percent of the total amount of votes of the members of the partnership» in the systemic conjunction with the provisions of Articles 13.3, 41.2, 41.4, 41.7, 55.2, 68.1, 124.2 of the Constitution of Ukraine, Articles 13.3, 13.6, 14.3, 16.3 of the Civil Code, paragraph «с» of Article 59.1 of this law on the basis of Article 45.2 of the Law of Ukraine «On the Constitutional Court of Ukraine» — constitutional appeal does not meet the requirements envisaged by the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine «On the Constitutional Court of Ukraine».

ОКРЕМА ДУМКА

судді Конституційного Суду України Лилака Д. Д. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Ліхтнер Бетон Львів» щодо офіційного тлумачення положень частини четвертої статті 58, частини першої статті 64 Закону України «Про господарські товариства»

Конституційний Суд України у Рішенні від 5 лютого 2013 року № 1-рп/2013 дав офіційне тлумачення положення частини четвертої статті 58 Закону України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 року № 1576–XII з наступними змінами (далі — Закон) і припинив конституційне провадження у справі в частині офіційного тлумачення положення частини першої статті 64 Закону.

Погоджуючись із зазначеним Рішенням в частині тлумачення положення частини четвертої статті 58 Закону, вважаю, що Конституційний Суд України мав підстави роз'яснити і положення першого речення частини першої статті 64 Закону, згідно з яким «учасника товариства з обмеженою відповідальністю, який систематично не виконує або неналежним чином виконує обов'язки, або перешкоджає своїми діями досягненню цілей товариства, може бути виключено з товариства на основі рішення, за яке проголосували учасники, що володіють у сукупності більш як 50 відсотками загальної кількості голосів учасників товариства», у системному зв'язку з положеннями частини третьої статті 13, частин другої, четвертої, сьомої статті 41, частини другої статті 55, частини першої статті 68, частини другої статті 124 Конституції України, частин третьої, шостої статті 13, частини третьої статті 14, частини третьої статті 16 Цивільного кодексу України (далі — ЦК України), пункту «в» частини першої статті 59 Закону в аспекті порушених автором клопотання питань: чи слід вважати норму Закону в цій частині імперативною і такою, що дає можливість виключити учасника, який систематично не виконує або неналежним чином виконує обов'язки, лише на основі рішення загальних зборів учасників товариства з обмеженою відповідальністю (далі — Товариство), за яке проголосували учасники, що володіють у сукупності більш як 50 відсотками загальної кількості голосів учасників Товариства; чи є норма Закону в цій частині все-таки диспозитивною і чи дає право учасникам, що володіють у сукупності більш як 50 відсотками загальної кількості голосів, реалізувати право на виключення з Товариства недобросовісного учасника шляхом звернення з відповідною вимогою до суду в разі систематичної його неучасті у загальних зборах учасників Товариства, що унеможлиблює проведення повноважних зборів та вирішення питання про його виключення.

На підставі статті 64 Закону України «Про Конституційний Суд України» висловлюю окрему думку щодо Рішення в цій частині.

Як вважає автор клопотання, суди по-різному вирішують питання щодо підвідомчості судам спорів про виключення учасника з Товариства: одні суди розглядають такі спори, інші — відмовляють у їх розгляді з тієї підстави, що це питання належить тільки до компетенції загальних зборів учасників Товариства.

На підтвердження різної судової практики щодо вирішення питання про виключення учасника зі складу Товариства автор клопотання посилається на Постанову Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» від 24 жовтня 2008 року № 13, в абзаці четвертому пункту 29 якої викладено правову позицію, згідно з якою «виключення учасника з ТОВ чи ТДВ відповідно до статті 59 Закону про господарські товариства належить до компетенції зборів ТОВ (ТДВ), а не суду», та на постанову Вищого господарського суду України від 29 травня 2007 року у справі № 2-802/2006, в якій суд висловив іншу позицію, зазначивши, що «обов'язковою умовою підвідомчості вимоги про виключення учасника з товариства суду є неможливість вирішення цього питання зборами учасників товариства через блокування таким учасником роботи зборів».

Обґрунтовуючи конституційне звернення, суб'єкт права на конституційне звернення наводить також рішення Конституційного Суду України від 9 липня 2002 року № 15-рп/2002 у справі про досудове врегулювання спорів, від 1 грудня 2004 року № 18-рп/2004 у справі про охоронюваний законом інтерес, від 11 травня 2005 року № 4-рп/2005 у справі про права акціонерів ЗАТ.

Отже, перед Конституційним Судом України порушено питання про розв'язання правової проблеми, обумовленої неоднозначною судовою практикою розгляду юридичних спорів щодо виключення недобросовісного учасника з Товариства. Автор клопотання просив роз'яснити зміст першого речення частини першої статті 64 Закону в аспекті того, чи поширюється юрисдикція державних судів України на спори, що виникають з корпоративних правовідносин. Для отримання офіційної юридичної відповіді на це запитання (а не казуальної консультації) автор клопотання обрав легітимний спосіб — звернувся до Конституційного Суду України, якому належить виключне конституційне повноваження офіційно роз'яснювати (тлумачити, інтерпретувати) Конституцію і закони України.

Вважаю, що необхідність в офіційному тлумаченні положення статті 64 Закону в аспекті порушених суб'єктом права на конституційне звернення питань обумовлена відповідним конституційним регулюванням юрисдикції судів, судового захисту прав і свобод особи.

1. Конституція України встановлює як судовий, так і позасудовий порядок захисту прав і свобод особи.

У статті 55 Основного Закону України передбачено, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом (частина перша). Водночас кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини або до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (частини третя, четверта статті 55 Конституції України). Крім того, кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань (частина п'ята статті 55 Конституції України).

2. Виключення учасника з Товариства є мірою юридичної відповідальності за невиконання ним обов'язку щодо повного внесення вкладу до статутного капіталу у визначені законом і статутом строки (частина третя статті 144 ЦК України,

частина друга статті 52 Закону) та за систематичне невиконання (неналежне виконання) обов'язків або перешкоджання своїми діями досягненню цілей Товариства (частина перша статті 64 Закону), зокрема неучасть в управлінні справами Товариства. Право на виключення недобросовісного учасника зі складу Товариства надано іншим учасникам в особі його органів управління (абзац третій частини третьої статті 144, пункт 7 частини четвертої статті 145 ЦК України, пункт «в» частини першої статті 59, частина перша статті 64 Закону).

Органами управління Товариства є загальні збори його учасників (вищий орган) і виконавчий орган: колегіальний (дирекція) або одноособовий (директор) (частини перша, друга статті 145 ЦК України, стаття 89 Господарського кодексу України (далі — ГК України), частина перша статті 58, частина перша статті 62 Закону).

Виключення учасника з Товариства як санкція за правопорушення в корпоративних правовідносинах належить до виключної компетенції загальних зборів учасників Товариства (абзац третій частини третьої статті 144, пункт 7 частини четвертої статті 145 ЦК України, пункт «в» частини першої статті 59, частина перша статті 64 Закону). Ця корпоративна санкція застосовується вищим органом управління Товариства незалежно від волі недобросовісного учасника, зокрема, з метою усунення перешкод для досягнення цілей Товариства і захисту його прав та інтересів, у тому числі прав та інтересів інших учасників.

Належність цього питання виключно до розгляду загальними зборами учасників Товариства означає, що його некомпетентні вирішувати інші органи, а саме виконавчий орган (дирекція, директор). Такий висновок впливає зі змісту абзацу одинадцятого частини четвертої статті 145 ЦК України, згідно з яким питання, віднесені до виключної компетенції загальних зборів учасників Товариства, не можуть бути передані ними для вирішення виконавчому органу Товариства.

3. Віднесення цього питання до компетенції загальних зборів учасників Товариства не є перешкодою для його розгляду судом і здійснення у таких справах правосуддя.

Відносини між Товариством і його учасниками щодо внесення (сплати) ними своїх вкладів до статутного капіталу та виконання ними своїх обов'язків врегульовані насамперед ЦК України (статті 117, 144), ГК України (частина третя статті 88), Законом (статті 11, 52) і внутрішніми (корпоративними) локальними нормами статутів конкретних товариств. Таке врегулювання створює в цих відносинах правовий порядок, який вимагає від їх суб'єктів певної правової поведінки. Відтак ці відносини встановлюються внаслідок дії зазначених актів, формуються на нормативній основі, а тому є правовими. Відповідно спори, що виникають із корпоративних правовідносин, можуть вирішуватися на основі права.

Згідно з Конституцією України на всі правовідносини, що виникають у державі, поширюється юрисдикція судів (частина друга статті 124). Корпоративні правовідносини щодо виключення учасника з Товариства не можуть бути винятком із цього конституційного імперативу.

4. Положення Конституції України про пряму дію її норм гарантує кожному звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод безпосередньо на її підставі (частина третя статті 8).

Право на звернення до суду за захистом прав і свобод є конституційним правом (стаття 55 Конституції України). Воно не може бути скасоване (частина друга статті 22 Конституції України) і обмежене навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану (стаття 64 Конституції України). Втім це не означає, що захищати свої права можна тільки в суді. Як уже зазначалося, Основний Закон України надає кожному право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права від порушень і протиправних посягань (частина п'ята статті 55). Тобто особа має право вибору засобів захисту, крім тих, які прямо заборонені законом. Одним із таких засобів є загальні збори учасників Товариства.

Закон та ЦК України не містять заборони щодо розгляду питання про виключення учасника з Товариства судом. Відтак за позовом заінтересованої особи суд може ухвалити самостійне рішення про виключення учасника з Товариства. Такий висновок впливає зі змісту частини шостої статті 13 ЦК України, згідно з якою у разі недодержання особою при здійсненні своїх прав вимог, встановлених частинами другою — п'ятою цієї статті, суд може зобов'язати її припинити зловживання своїми правами, а також застосувати інші наслідки, встановлені законом, і положення пункту 4 частини першої статті 12 Господарського процесуального кодексу України (далі — ГПК України), відповідно до якого господарським судам підвідомчі справи, що виникають із корпоративних відносин у спорах між господарським товариством та його учасником (засновником, акціонером), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами) господарських товариств, що пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності цього товариства, крім трудових спорів.

Невиконання учасником обов'язку щодо формування статутного капіталу та систематичне невиконання (неналежне виконання) інших обов'язків, перешкодження досягненню цілей Товариства і неучасть у загальних зборах його учасників безпосередньо пов'язані з діяльністю Товариства та управлінням ним. При цьому слід звернути увагу на те, що юрисдикція судів стосовно виключення учасника з Товариства заперечується частково: вважається, що в судовому порядку не можна виключити недобросовісного учасника з Товариства, але, якщо його виключать загальні збори учасників Товариства (або відмовлять у виключенні), то такі рішення можна оскаржити в суді (частина перша статті 16 ЦК України, частина друга статті 1, пункт 4 частини першої статті 12 ГПК України). Алогічність такого підходу очевидна, бо якщо стояти на тому, що виключення учасника з Товариства є виключно внутрішньокорпоративною компетенцією, і за жодних обставин це питання не може бути предметом безпосереднього судового розгляду, то суд не повинен був би втручатись у виключну компетенцію загальних зборів учасників Товариства і розглядати питання про правомірність їх рішення щодо виключення (або невиключення) недобросовісного учасника з Товариства, адже для розгляду справи і вирішення такого спору по суті суду доводиться фактично «перепроверити» ті самі підстави, на яких ґрунтувалося рішення загальних зборів учасників Товариства.

«Урізання» конституційної юрисдикції судів відбулося не шляхом внесення змін до Основного Закону України і навіть не у законодавчому порядку, а внаслідок прийняття президією Вищого господарського суду України рекомендацій «Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з

корпоративних відносин» від 28 грудня 2007 року № 04–5/14 та Пленумом Верховного Суду України Постанови «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» від 24 жовтня 2008 року № 13, які не мають нормативного значення, а носять рекомендаційний характер.

Конституційний Суд України неодноразово зазначав, що Основним Законом України гарантовано і забезпечено кожній людині та громадянину право на звернення до суду за захистом своїх прав чи свобод, а стаття 55 Конституції України зобов'язує суди приймати заяви до розгляду навіть у випадку відсутності в законі спеціального положення про судовий захист; суд не має права відмовити особі у прийнятті позовної заяви чи скарги лише з тієї підстави, що її вимоги можуть бути розглянуті в передбаченому законом позасудовому порядку (абзац дев'ятого пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 25 листопада 1997 року № 6-зп, абзац перший пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 25 грудня 1997 року № 9-зп, абзац восьмий підпункту 4.2 пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 23 травня 2001 року № 6-рп/2001). Конституційний Суд України також вказував, що безпосереднє звернення до суду є конституційним правом кожного; відсутність такої можливості обмежує право на судовий захист, а за змістом частини другої статті 64 Конституції України право на судовий захист не може бути обмежено навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану (пункт 3 резолютивної частини Рішення від 30 жовтня 1997 року № 5-зп, абзац другий пункту 1 резолютивної частини Рішення від 25 листопада 1997 року № 6-зп, абзац перший пункту 9 мотивувальної частини Рішення від 26 лютого 1998 року № 1-рп/98, абзац четвертий пункту 3, абзац сьомий підпункту 4.2 пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 23 травня 2001 року № 6-рп/2001, абзац п'ятнадцятий пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 7 травня 2002 року № 8-рп/2002, абзац другий пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 9 липня 2002 року № 15-рп/2002, абзац четвертий підпункту 3.11 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009).

У Рішенні від 9 липня 2002 року № 15-рп/2002 Конституційний Суд України зазначив, що «частина четверта статті 13 Конституції України встановлює обов'язок держави забезпечити захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, в тому числі у судовому порядку. До таких суб'єктів належать, зокрема, юридичні особи та інші суб'єкти господарських відносин. Тобто можливість судового захисту не може бути поставлена законом, іншими нормативно-правовими актами у залежність від використання суб'єктом правовідносин інших засобів правового захисту, у тому числі досудового врегулювання спору. Обрання певного засобу правового захисту, у тому числі і досудового врегулювання спору, є правом, а не обов'язком особи, яка добровільно, виходячи з власних інтересів, його використовує. Встановлення законом обов'язкового досудового врегулювання спору обмежує можливість реалізації права на судовий захист» (абзаци четвертий, сьомий пункту 3 мотивувальної частини). Отже, право на безпосереднє звернення до суду суб'єктів господарських відносин, незалежно від можливості позасудового врегулювання спору, гарантується Конституцією України.

5. Виключення учасника з Товариства в судовому порядку має місце у міжнародній практиці і може відбуватися за рішенням суду в разі здійснення проти-

правних дій на шкоду Товариству (на кшталт невиконання зобов'язань, заподіяння істотної шкоди, ускладнення чи унеможливлення діяльності Товариства) (Латвія, Естонія, Білорусь, Росія, Вірменія, Молдова, Чехія). Для звернення до суду необхідною є згода засновників, внески яких становлять не менше половини статутного капіталу Товариства (Латвія, Естонія, Чехія) або не менше десяти відсотків такого капіталу (Білорусь, Росія, Вірменія).

6. Вимога щодо забезпечення доступності правосуддя передбачена в міжнародних правових документах, зокрема в Загальній декларації прав людини (стаття 8), Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (стаття 2), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) (статті 6, 13). Закріплення права на суд в міжнародних актах як частини національного законодавства України (частина перша статті 9 Конституції України) надає йому статусу загальновизнаного з позиції міжнародного права.

Зміст цього права неодноразово аналізував Європейський суд з прав людини, юрисдикцію якого в усіх питаннях, які стосуються тлумачення і застосування Конвенції, визнано Україною (абзац перший підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 20 червня 2007 року № 5-рп/2007), а відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» практика цього суду в Україні є джерелом права (стаття 17). У пункті 35 рішення від 12 червня 2009 року у справі «Плахтеєв та Плахтеєва проти України» Європейський суд з прав людини визначив, що пункт 1 статті 6 Конвенції гарантує кожному право на звернення до суду з позовом щодо його прав та обов'язків, а у рішенні від 2 листопада 2004 року у справі «Трегубенко проти України» цей суд однозначно вказав, що усунення з-під юрисдикції судів будь-якого розгляду спору саме по собі суперечить праву на доступ до суду, гарантованому пунктом 1 статті 6 Конвенції (пункт 44).

Вважаю, що віднесення питання про виключення учасника з Товариства до компетенції загальних зборів учасників Товариства є самостійним альтернативним способом розв'язання таких корпоративних конфліктів. Тому положення частини першої статті 64 Закону, згідно з яким «учасника товариства з обмеженою відповідальністю, який систематично не виконує або неналежним чином виконує обов'язки, або перешкоджає своїми діями досягненню цілей товариства, може бути виключено з товариства на основі рішення, за яке проголосували учасники, що володіють у сукупності більш як 50 відсотками загальної кількості голосів учасників товариства», у системному зв'язку з положеннями частини третьої статті 13, частин другої, четвертої, сьомої статті 41, частин другої статті 55, частин першої статті 68, частин другої статті 124 Конституції України, частин третьої, шостої статті 13, частин третьої статті 14, частин третьої статті 16 ЦК України, пункту «в» частини першої статті 59 Закону в аспекті конституційного звернення треба розуміти так, що на правові відносини щодо виключення учасника з Товариства поширюється юрисдикція судів, а тому недобросовісний учасник може бути виключений з Товариства безпосередньо в судовому порядку.

УХВАЛА КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Адміністрації Державної прикордонної служби України щодо офіційного тлумачення положень пункту 3 статті 3, частини другої статті 4 Закону України «Про державний кордон України» у взаємозв'язку з положенням статті 73 Конституції України

м. Київ
28 листопада 2012 року
№ 32-у/2012

Справа № 2-32/2012

Конституційний Суд України у складі суддів:

Головіна Анатолія Сергійовича — головуючого,
Бауліна Юрія Васильовича,
Бринцева Василя Дмитровича,
Вдовіченка Сергія Леонідовича,
Винокурова Сергія Маркіяновича — доповідача,
Гультая Михайла Мирославовича,
Запорожця Михайла Петровича,
Кампа Володимира Михайловича,
Колоса Михайла Івановича,
Лилака Дмитра Дмитровича,
Маркуш Марії Андріївни,
Овчаренка В'ячеслава Андрійовича,
Пасенюка Олександра Михайловича,
Сергейчука Олега Анатолійовича,
Стецюка Петра Богдановича,
Шаптали Наталі Костянтинівни,
Шишкіна Віктора Івановича,

розглянув на засіданні питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням Адміністрації Державної прикордонної служби України щодо офіційного тлумачення положень пункту 3 статті 3, частини другої статті 4 Закону України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 року № 1777–XII (Відомості Верховної Ради України, 1992 р., № 2, ст. 5) зі змінами (далі — Закон) у взаємозв'язку з положенням статті 73 Конституції України.

Заслухавши суддю-доповідача Винокурова С. М. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України

у с т а н о в и в:

1. Суб'єкт права на конституційне подання — Адміністрація Державної прикордонної служби України — звернувся до Конституційного Суду України з клопо-

танням дати офіційне тлумачення положень пункту 3 статті 3, частини другої статті 4 Закону у взаємозв'язку з положенням статті 73 Конституції України в аспекті таких питань:

— чи можна вважати зміну лінії державного кордону України у зв'язку з природними змінами русел прикордонних річок зміною території України в контексті статті 73 Основного Закону України;

— чи є юридично можливою зміна території України з урахуванням положень пункту 3 статті 3 Закону, якими, зокрема, встановлено, що державний кордон України, який проходить по річці (ручаю), озеру чи іншій водоймі, не переміщується як при зміні обрису їх берегів або рівня води, так і при відхиленні русла річки (ручаю) в той чи інший бік, а також статті 73 Конституції України;

— чи є підставою для зміни лінії державного кордону України без проведення всеукраїнського референдуму, передбаченого статтею 73 Конституції України, документи демаркації державного кордону України, укладені відповідно до міжнародних договорів України та затверджені Кабінетом Міністрів України згідно з частиною другою статті 4 Закону;

— чи є можливим укладення міжнародного договору України про обмін територіями між Україною та сусідньою державою без проведення всеукраїнського референдуму, передбаченого статтею 73 Конституції України.

У конституційному поданні зазначено, що практична необхідність в офіційному тлумаченні вказаних положень Закону та Конституції України обумовлена обов'язком органів державної влади України забезпечити дотримання конституційних норм під час договірно-правового оформлення державного кордону України та виконання міжнародних договорів України про державний кордон України, ратифікованих Верховною Радою України.

2. Конституційний Суд України, розглядаючи питання щодо відкриття конституційного провадження у справі у зв'язку з прийняттям Третьою колегією суддів Конституційного Суду України Ухвали від 13 листопада 2012 року про відмову у відкритті конституційного провадження у цій справі відповідно до пунктів 2, 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України», виходить з такого.

2.1. Згідно з пунктом 4 частини другої статті 39, частиною першою статті 93 Закону України «Про Конституційний Суд України» конституційне подання має містити правове обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні правового акта (його окремих положень); підставою для конституційного подання щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є практична необхідність у з'ясуванні або роз'ясненні, офіційній інтерпретації положень Конституції України та законів України.

За Основним Законом України виключно всеукраїнським референдумом вирішуються питання про зміну території України (стаття 73), до повноважень Верховної Ради України належить, зокрема, призначення всеукраїнського референдуму з питань, визначених статтею 73 Конституції України (пункт 2 частини першої статті 85).

Дослідивши конституційне подання та додані до нього матеріали, Конституційний Суд України дійшов висновку, що автор клопотання не навів правового

обґрунтування практичної необхідності в офіційному тлумаченні положень пункту 3 статті 3, частини другої статті 4 Закону та статті 73 Конституції України.

Отже, конституційне подання не відповідає статтям 39, 93 Закону України «Про Конституційний Суд України», що є підставою для відмови у відкритті конституційного провадження у справі згідно з пунктом 2 статті 45 цього Закону.

2.2. В Ухвалі від 31 березня 2010 року № 15-у/2010 Конституційний Суд України зазначив, що «офіційне тлумачення і застосування правових норм є різними видами юридичної діяльності. Офіційним тлумаченням вважається діяльність компетентного органу державної влади щодо з'ясування і роз'яснення волі законодавця, матеріалізованої в нормі права (усвідомлення та роз'яснення смислу норм права з метою найбільш правильної їх реалізації). Правозастосовна діяльність полягає в індивідуалізації правових норм щодо конкретних суб'єктів і конкретних випадків, тобто в установленні фактичних обставин справи і підборі правових норм, які відповідають цим обставинам. Пошук та аналіз таких норм з метою їх застосування до конкретного випадку є складовою правозастосування. Надання консультацій чи роз'яснень з цього приводу не належить до повноважень Конституційного Суду України» (абзац другий пункту 3 мотивувальної частини).

Фактично в конституційному поданні йдеться про надання консультації щодо застосування положень Закону та Конституції України стосовно можливих шляхів вирішення питань, пов'язаних з юридичним оформленням змін лінії українсько-польського та українсько-румунського державного кордону України.

Зазначене є підставою для відмови у відкритті конституційного провадження у справі згідно з пунктом 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України».

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150, 153 Конституції України, статтями 45, 50, 93 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України

у х в а л и в :

1. Відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Адміністрації Державної прикордонної служби України щодо офіційного тлумачення положень пункту 3 статті 3, частини другої статті 4 Закону України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 року № 1777–XII зі змінами у взаємозв'язку з положенням статті 73 Конституції України на підставі пунктів 2, 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — невідповідність конституційного подання вимогам, передбаченим Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України», та невідомість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні.

2. Ухвала Конституційного Суду України є остаточною.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

УХВАЛА КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Петрова Романа Івановича щодо офіційного тлумачення статті 368 Кримінального кодексу України та статті 172² Кодексу України про адміністративні правопорушення

м. К и ї в

Справа № 2-34/2012

11 грудня 2012 року

№ 33-у/2012

Конституційний Суд України у складі суддів:

Головіна Анатолія Сергійовича — головуючого,
Бауліна Юрія Васильовича,
Бринцева Василя Дмитровича,
Вдовіченка Сергія Леонідовича — доповідача,
Винокурова Сергія Маркіяновича,
Гультая Михайла Мирославовича,
Запорожця Михайла Петровича,
Кампа Володимира Михайловича,
Колоса Михайла Івановича,
Лилака Дмитра Дмитровича,
Маркуш Марії Андріївни,
Пасенюка Олександра Михайловича,
Сергейчука Олега Анатолійовича,
Стецюка Петра Богдановича,
Шишкіна Віктора Івановича,

розглянув на засіданні питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Петрова Романа Івановича щодо офіційного тлумачення статті 368 Кримінального кодексу України (далі — КК України) та статті 172² Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі — КУпАП).

Заслухавши суддю-доповідача Вдовіченка С. Л. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України

у с т а н о в и в:

1. Громадянин Петров Роман Іванович звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення статті 368 КК України та статті 172² КУпАП в аспекті таких питань:

— за якими ознаками слід розмежовувати застосування наведених норм у разі одержання службовою особою, яка є суб'єктом відповідальності за корупційне правопорушення, неправомірної винагороди (вигоди) у розмірі, що не перевищує

ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, та порушення нею встановлених законом обмежень щодо використання службових повноважень;

— який розмір неправомірної винагороди (вигоди) за вказаними статтями має враховуватися для визначення кваліфікації дій службових осіб, які її отримують у зв'язку з порушенням встановлених законом обмежень щодо використання службових повноважень.

Суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що стаття 368 КК України та стаття 172² КУпАП в редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» від 7 квітня 2011 року № 3207–VI не містять чітких ознак, які дали б змогу правильно кваліфікувати дії службових осіб у разі притягнення їх до відповідальності за одержання неправомірної винагороди (вигоди), що призводить до довільного застосування судами України вказаних норм та порушення принципів верховенства права.

Необхідність в офіційному тлумаченні названих статей автор клопотання обґрунтовує наявністю неоднозначного, на його думку, їх застосування судами України, оскільки вони в одних випадках у разі доведеності вини службової особи в одержанні неправомірної винагороди (вигоди) в розмірі до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян оцінювали її дії як адміністративне корупційне правопорушення, а в інших — як кримінальний злочин.

На підтвердження своєї думки Петров Р. І. долучив рішення судів загальної юрисдикції у кримінальних справах та справах про адміністративні правопорушення.

2. Конституційний Суд України, розглядаючи питання щодо відкриття конституційного провадження у справі у зв'язку з прийняттям Третьою колегією суддів Конституційного Суду України Ухвали від 4 грудня 2012 року про відмову у відкритті конституційного провадження у цій справі на підставі пункту 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України», виходить з такого.

Відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України» у конституційному зверненні зазначаються статті (окремі положення) Конституції України або законів України, тлумачення яких має бути дано Конституційним Судом України, та обґрунтування необхідності у їх офіційному тлумаченні (пункти 3, 4 частини другої статті 42); підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод (стаття 94).

З конституційного звернення вбачається, що автор клопотання не конкретизував предмета тлумачення, адже статті, які він просить витлумачити, містять декілька частин.

Конституційний Суд України неодноразово вказував, що невизначеність предмета тлумачення унеможливує здійснення офіційної інтерпретації, що є підставою для відмови у відкритті конституційного провадження у справі згідно з пунктом 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» (ухвали Конституційного Суду України від 5 липня 2011 року № 25-у/2011, від 3 листопа-

да 2011 року № 55-у/2011, від 28 березня 2012 року № 10-у/2012, від 10 квітня 2012 року № 12-у/2012, від 9 жовтня 2012 року № 26-у/2012).

Оскільки у конституційному зверненні не визначено предмет офіційного тлумачення, є підстави для відмови у відкритті конституційного провадження у справі згідно з пунктом 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Законом України «Про Конституційний Суд України».

Враховуючи викладене та керуючись статтею 153 Конституції України, статтями 42, 45, 50, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України

у х в а л и в:

1. Відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Петрова Романа Івановича щодо офіційного тлумачення статті 368 Кримінального кодексу України та статті 172² Кодексу України про адміністративні правопорушення на підставі пункту 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Законом України «Про Конституційний Суд України».

2. Ухвала Конституційного Суду України є остаточною.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

**УХВАЛА
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Поболелова Івана Миколайовича щодо офіційного тлумачення положень пункту 1

Постанови Верховної Ради України «Про порядок введення в дію Закону України «Про статус суддів», пункту 4 частини першої статті 157 Кодексу адміністративного судочинства України

м. К и ї в
13 грудня 2012 року
№ 34-у/2012

Справа № 2-35/2012

Конституційний Суд України у складі суддів:

Головіна Анатолія Сергійовича — головуючого,
Бауліна Юрія Васильовича — доповідача,

**Бринцева Василя Дмитровича,
Вдовіченка Сергія Леонідовича,
Винокурова Сергія Маркіяновича,
Гультая Михайла Мирославовича,
Запорожця Михайла Петровича,
Кампа Володимира Михайловича,
Колоса Михайла Івановича,
Лилака Дмитра Дмитровича,
Маркуш Марії Андріївни,
Пасенюка Олександра Михайловича,
Стецюка Петра Богдановича,
Шаптали Наталі Костянтинівни,
Шишкіна Віктора Івановича,**

розглянув на засіданні питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Поболелова Івана Миколайовича щодо офіційного тлумачення положень пункту 1 Постанови Верховної Ради України «Про порядок введення в дію Закону України «Про статус суддів» від 15 грудня 1992 року № 2863-ХІІ з наступними змінами (Відомості Верховної Ради України, 1993 р., № 8, ст. 57) (далі — Постанова) та пункту 4 частини першої статті 157 Кодексу адміністративного судочинства України (далі — Кодекс).

Заслухавши суддю-доповідача Бауліна Ю. В. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України

у с т а н о в и в :

1. Громадянин Поболелов Іван Миколайович звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положень пункту 1 Постанови, за якими право на отримання щомісячного довічного грошового утримання, передбаченого статтею 43 Закону України «Про статус суддів», поширюється також на суддів, які до введення цього Закону в дію вийшли на пенсію з посади судді за віком, по інвалідності, за вислугою років, з іншої роботи, на яку вони перейшли з посади судді у зв'язку із закінченням строку повноважень або за власним бажанням, за умови наявності у них стажу роботи, що дає право на відставку судді та отримання щомісячного довічного грошового утримання.

Суб'єкт права на конституційне звернення просить дати офіційне тлумачення положень пункту 1 Постанови в аспекті такого питання: чи поширюється дія цих положень на суддів, які були переведені в органи юстиції на посади, безпосередньо пов'язані з керівництвом та контролем за роботою судів, та до набуття чинності відповідним законом пішли на пенсію.

Громадянин Поболелов І. М. просить також дати офіційне тлумачення положень пункту 4 частини першої статті 157 Кодексу, згідно з якими суд закриває провадження у справі, якщо є такі, що набрали законної сили, постанова чи ухвала суду з того самого спору і між тими самими сторонами, в аспекті того, чи породжує правові наслідки нове судове рішення щодо того самого спору між тими самими сторонами, якщо вже є рішення, що набуло законної сили, та яке з цих рішень має перевагу.

Автор клопотання, обґрунтовуючи неоднозначність застосування положень пункту 1 Постанови та пункту 4 частини першої статті 157 Кодексу, посилається на рішення Печерського районного суду міста Києва від 9 липня 2002 року, постанови Вищого адміністративного суду України від 3 квітня 2008 року та Донецького апеляційного адміністративного суду від 20 липня 2012 року.

2. Конституційний Суд України, розглядаючи питання щодо відкриття конституційного провадження у справі у зв'язку з прийняттям Першою колегією суддів Конституційного Суду України Ухвали від 5 грудня 2012 року про відмову у відкритті конституційного провадження у цій справі відповідно до пунктів 2, 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України», виходить з такого.

2.1. Відповідно до статті 150 Конституції України та правової позиції Конституційного Суду України, викладеної, зокрема, у рішеннях від 14 листопада 2001 року № 15-рп/2001 та від 12 липня 2011 року № 8-рп/2011, юрисдикція Конституційного Суду України, в тому числі і щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України, поширюється лише на чинні правові акти (їх окремі положення).

Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року № 2453-VI Постанову визнано такою, що втратила чинність. Отже, порушене громадянином Поболеловим І. М. питання щодо офіційного тлумачення положень пункту 1 Постанови непідвідомче Конституційному Суду України, що є підставою для відмови у відкритті конституційного провадження у справі згідно з пунктом 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України».

2.2. Відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України» підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування їх положень судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод (стаття 94); конституційне звернення має містити обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні положень Конституції України або законів України (пункт 4 частини другої статті 42).

Неоднозначним застосуванням положень Конституції України або законів України є різне застосування одних і тих самих правових норм судами України, іншими органами державної влади за однакових юридично значимих обставин (Ухвала Конституційного Суду України від 12 травня 2010 року № 31-у/2010).

З доданих до конституційного звернення копій рішень судів вбачається, що при розгляді зазначених судових справ положення пункту 4 частини першої статті 157 Кодексу жодного разу не застосовувалися. Таким чином, у конституційному зверненні не наведено неоднозначного застосування судами положень Кодексу, які є предметом клопотання, що є підставою для відмови у відкритті конституційного провадження у справі згідно з пунктом 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України».

Виходячи з викладеного та керуючись статтями 150, 153 Конституції України, статтями 42, 45, 50, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України

У Х В А Л И В :

1. Відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Поболелова Івана Миколайовича щодо офіційного тлумачення положень:

— пункту 4 частини першої статті 157 Кодексу адміністративного судочинства України на підставі пункту 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Законом України «Про Конституційний Суд України»;

— пункту 1 Постанови Верховної Ради України «Про порядок введення в дію Закону України «Про статус суддів» від 15 грудня 1992 року № 2863–ХІІ з наступними змінами на підставі пункту 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — непідвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному зверненні.

2. Ухвала Конституційного Суду України є остаточною.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

**УХВАЛА
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянки Війтович Ольги Павлівни щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 117 Кодексу законів про працю України

м. Київ
18 грудня 2012 року
№ 35-у/2012

Справа № 2-37/2012

Конституційний Суд України у складі суддів:

Головіна Анатолія Сергійовича — головуючого,
Бауліна Юрія Васильовича,
Бринцева Василя Дмитровича — доповідача,
Вдовіченка Сергія Леонідовича,
Винокурова Сергія Маркіяновича,
Гультая Михайла Мирославовича,
Запорожця Михайла Петровича,
Колоса Михайла Івановича,
Маркуш Марії Андріївни,

**Овчаренка В'ячеслава Андрійовича,
Пасенюка Олександра Михайловича,
Сергейчука Олега Анатолійовича,
Стецюка Петра Богдановича,
Шаптали Наталі Костянтинівни,
Шишкіна Віктора Івановича,**

розглянув на засіданні питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянки Війтович Ольги Павлівни щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 117 Кодексу законів про працю України (далі — Кодекс).

Заслухавши суддю-доповідача Бринцева В. Д. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України

У С Т А Н О В И В:

1. Громадянка Війтович О.П. звернулася до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положень частини другої статті 117 Кодексу щодо визначення розміру виплати працівникові середнього заробітку за час затримки розрахунку при звільненні.

Війтович О. П. вважає, що в її справі судом винесено помилкове рішення про часткове, а не повне задоволення вимоги щодо стягнення середнього заробітку за час затримки розрахунку при звільненні, тоді як в інших справах спори громадян про розміри відшкодування задоволені у повному обсязі.

Так, рішенням апеляційного суду Львівської області від 14 квітня 2011 року скасовано рішення Сихівського районного суду міста Львова від 26 січня 2011 року та ухвалено нове рішення, яким спір між Війтович О. П. і ТОВ «Львівські автобусні заводи» про стягнення середнього заробітку за період затримки розрахунку при звільненні вирішено на користь позивачки частково, стягнуто лише 3 500 грн середнього заробітку, а не всю суму, яку вона просила. Вказане рішення апеляційного суду залишено без змін Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Водночас автор клопотання наголошує, що при розгляді аналогічних справ за позовами інших громадян про стягнення середнього заробітку за період затримки розрахунку при звільненні Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ ухвалами від 25 липня 2012 року та від 26 вересня 2012 року залишив без змін рішення судів, якими спори працівників задоволено на їх користь у повному обсязі.

На підтвердження своїх доводів щодо неоднозначного застосування положень частини другої статті 117 Кодексу Війтович О. П. долучила до конституційного звернення копії наведених судових рішень.

2. Конституційний Суд України, розглядаючи питання щодо відкриття конституційного провадження у справі у зв'язку з прийняттям Першою колегією суддів Конституційного Суду України Ухвали від 11 грудня 2012 року про відмову у відкритті конституційного провадження у цій справі згідно з пунктом 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України», виходить з такого.

Відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України» підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України

та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод (стаття 94); конституційне звернення має містити обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні положень Конституції України або законів України (пункт 4 частини другої статті 42).

У частині другій статті 117 Кодексу вказано, що при наявності спору про розміри належних звільненому працівникові сум власник або уповноважений ним орган повинен сплатити зазначене в цій статті відшкодування в тому разі, коли спір вирішено на користь працівника. Якщо спір вирішено на користь працівника частково, то розмір відшкодування за час затримки визначає орган, який виносить рішення по суті спору.

Згідно з аналізом доданих до конституційного звернення копій судових рішень спір між Війтович О. П. і ТОВ «Львівські автобусні заводи» апеляційний суд Львівської області задовольнив частково на користь позивачки з урахуванням того, що попереднім рішенням Сихівського районного суду міста Львова від 19 квітня 2010 року вже було стягнуто з відповідача частину суми заборгованості по заробітній платі. Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ залишив це рішення без змін. Іншими ухвалами цього суду за позовами працівників щодо стягнення заборгованості за час затримки розрахунку при їх звільненні залишено без змін рішення судів, якими спори працівників задоволено на їх користь у повному обсязі.

Конституційний Суд України дійшов висновку, що, розглядаючи у зазначених справах спори про повне або часткове задоволення вимог щодо розміру відшкодування, суди враховували різні юридично значимі обставини, оцінюючи конкретні докази у справах, тому немає підстав вважати неоднозначним застосування ними положень частини другої статті 117 Кодексу.

Крім того, Війтович О. П. лише навела положення частини другої статті 117 Кодексу, але не вказала, що саме в їх змісті є незрозумілим і потребує роз'яснення з метою застосування. За правовою позицією, викладеною Конституційним Судом України в Ухвалі від 3 листопада 2011 року № 55-у/2011, невизначеність предмета тлумачення унеможливує здійснення офіційного тлумачення положень законів України.

Таким чином, у конституційному зверненні не наведено неоднозначності застосування судами положень частини другої статті 117 Кодексу та не визначено предмет їх тлумачення, що є підставою для відмови у відкритті конституційного провадження у справі згідно з пунктом 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України».

Враховуючи викладене та керуючись статтею 153 Конституції України, статтями 42, 45, 50, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України

у х в а л и в :

1. Відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянки Війтович Ольги Павлівни щодо офіційного тлума-

чення положень частини другої статті 117 Кодексу законів про працю України на підставі пункту 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Законом України «Про Конституційний Суд України».

2. Ухвала Конституційного Суду України є остаточною.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

УХВАЛА КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

про відмову у відкритті конституційного провадження у справі
за конституційним зверненням громадянина
Марійка Миколи Миколайовича щодо офіційного тлумачення
положень пункту 10 частини першої статті 106
Господарського процесуального кодексу України

м. К и ї в
19 грудня 2012 року
№ 36-у/2012

Справа № 2-38/2012

Конституційний Суд України у складі суддів:

Головіна Анатолія Сергійовича — головуючого,
Бауліна Юрія Васильовича,
Бринцева Василя Дмитровича,
Вдовіченка Сергія Леонідовича,
Винокурова Сергія Маркіяновича,
Гультая Михайла Мирославовича,
Запорожця Михайла Петровича,
Колоса Михайла Івановича,
Лилака Дмитра Дмитровича,
Маркуш Марії Андріївни,
Овчаренка В'ячеслава Андрійовича,
Пасенюка Олександра Михайловича,
Сергейчука Олега Анатолійовича,
Стецюка Петра Богдановича,
Шаптали Наталі Костянтинівни,
Шишкіна Віктора Івановича — доповідача,

розглянув на засіданні питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Марійка Миколи Мико-

лайовича щодо офіційного тлумачення положень пункту 10 частини першої статті 106 Господарського процесуального кодексу України.

Заслухавши суддю-доповідача Шишкіна В. І. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України

У С Т А Н О В И В :

1. Громадянин Марійко Микола Миколайович звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положень пункту 10 частини першої статті 106 Господарського процесуального кодексу України (далі — Кодекс) щодо можливості оскарження в апеляційному порядку ухвал місцевого господарського суду у справах про банкрутство у випадках, передбачених Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

На думку автора клопотання, за однакових обставин суди України в одних випадках допускають оскарження в апеляційному порядку ухвал про відмову у задоволенні скарг на дії ліквідатора, в інших — відмовляють у ньому. На підтвердження цього Марійко М. М. долучив до конституційного звернення постанови Харківського апеляційного господарського суду від 3 січня 2012 року та від 10 січня 2012 року, ухвалу господарського суду Харківської області від 20 липня 2012 року.

2. Конституційний Суд України, вирішуючи питання щодо відкриття конституційного провадження у справі у зв'язку з прийняттям Другою колегією суддів Конституційного Суду України Ухвали від 12 грудня 2012 року про відмову у відкритті конституційного провадження у цій справі згідно з пунктом 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України», виходить з такого.

Відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України» у конституційному зверненні має зазначатися обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні положень Конституції України або законів України (пункт 4 частини другої статті 42); підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод (стаття 94).

Конституційний Суд України вказував на обов'язок суб'єктів права на конституційне звернення дотримуватися цих приписів закону і наголошував на тому, що неоднозначне застосування норми правового акта — це коли одна й та сама норма правового акта застосовується органами державної влади по-різному за однакових обставин, а не різне застосування одних і тих же правових норм до різних обставин у справах (абзац дев'ятий пункту 3 мотивувальної частини Ухвали від 16 листопада 2006 року № 13-у/2006).

Проаналізувавши зміст конституційного звернення та долучених до нього матеріалів, Конституційний Суд України дійшов висновку, що господарські суди України, які постановили рішення із застосуванням пункту 10 частини першої статті 106 Кодексу, розглядали різні юридично значимі обставини, тобто відсутнє неоднозначне застосування вказаної норми.

Наведене є підставою для відмови у відкритті конституційного провадження у справі згідно з пунктом 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України».

Враховуючи викладене та керуючись статтею 153 Конституції України, статтями 42, 45, 50, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України

у х в а л и в:

1. Відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Марійка Миколи Миколайовича щодо офіційного тлумачення положень пункту 10 частини першої статті 106 Господарського процесуального кодексу України на підставі пункту 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України».

2. Ухвала Конституційного Суду України є остаточною.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

**УХВАЛА
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Валківської районної ради Харківської області щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 23 Кодексу України про надра та визначення змісту поняття «власні господарсько-побутові потреби»

м. К и ї в
23 січня 2013 року
№ 1-у/2013

Справа № 2-5/2013

Конституційний Суд України у складі суддів:

Головіна Анатолія Сергійовича — головуючого,
Бауліна Юрія Васильовича,
Бринцева Василя Дмитровича,

**Вдовіченка Сергія Леонідовича,
Винокурова Сергія Маркіяновича,
Гультая Михайла Мирославовича,
Запорожця Михайла Петровича,
Кампа Володимира Михайловича,
Колоса Михайла Івановича,
Лилака Дмитра Дмитровича,
Маркуш Марії Андріївни,
Овчаренка В'ячеслава Андрійовича,
Пасенюка Олександра Михайловича,
Сергейчука Олега Анатолійовича,
Стецюка Петра Богдановича — доповідача,
Шаптали Наталі Костянтинівни,
Шишкіна Віктора Івановича,**

розглянув на засіданні питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням Валківської районної ради Харківської області щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 23 Кодексу України про надра та визначення змісту поняття «власні господарсько-побутові потреби».

Заслухавши суддю-доповідача Стецюка П. Б. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України

у с т а н о в и в :

1. Суб'єкт права на конституційне подання — Валківська районна рада Харківської області (далі — Валківська районна рада) — звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положень частини першої статті 23 Кодексу України про надра (далі — Кодекс) в аспекті визначення змісту поняття «власні господарсько-побутові потреби» та кола суб'єктів, на які поширюється дія зазначеного поняття.

Валківська районна рада вважає, що з'ясування змісту поняття «власні господарсько-побутові потреби», що міститься в Кодексі, необхідне для встановлення зв'язку загальних і спеціальних норм щодо можливості використання підземних вод підприємствами агропромислового комплексу для власних виробничих та технологічних потреб без отримання спеціального дозволу на користування надрами для видобування підземних прісних вод в межах наданих їм земельних ділянок більш ніж з однієї свердловини, сукупний водозабір яких не перевищує 300 кубічних метрів на добу виключно для власного господарсько-питного водопостачання і власних господарсько-побутових потреб, розвитку рослинництва та тваринництва.

Обґрунтовуючи необхідність в офіційному тлумаченні наведених положень Кодексу, Валківська районна рада посилається на численні звернення суб'єктів господарювання аграрного сектору, які, за її твердженням, надходять до неї стосовно визначення кола суб'єктів, на які поширюється дія положень частини першої статті 23 Кодексу.

2. Конституційний Суд України, вирішуючи питання щодо відкриття конституційного провадження у справі у зв'язку з прийняттям Другою колегією суддів Конституційного Суду України процесуальної ухвали від 9 січня 2013 року про відмову у відкритті конституційного провадження у цій справі на підставі пункту 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України», виходить з такого.

Відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України» конституційне подання має містити правове обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні правового акта (пункт 4 частини другої статті 39); підставою для конституційного подання щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є практична необхідність у з'ясуванні або роз'ясненні, офіційній інтерпретації положень Конституції України та законів України (частина перша статті 93).

Дослідивши конституційне подання та додані до нього матеріали, Конституційний Суд України дійшов висновку, що автор клопотання не навів саме правового обґрунтування практичної необхідності в офіційному тлумаченні положень частини першої статті 23 Кодексу, що є підставою для відмови у відкритті конституційного провадження у справі згідно з пунктом 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України».

Враховуючи викладене та керуючись статтею 153 Конституції України, статтями 39, 45, 50, 93 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України

у х в а л и в:

1. Відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Валківської районної ради Харківської області щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 23 Кодексу України про надра в аспекті визначення змісту поняття «власні господарсько-побутові потреби» та кола суб'єктів, на які поширюється дія зазначеного поняття, на підставі пункту 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — невідповідність конституційного подання вимогам, передбаченим Конституцією України, цим Законом.

2. Ухвала Конституційного Суду України є остаточною.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

УХВАЛА КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням голови Львівської обласної ради щодо офіційного тлумачення положень абзацу другої частини першої статті 1, частини другої статті 10, частини першої статті 11, частини першої статті 14 Закону України «Про засади державної мовної політики» у взаємозв'язку з положеннями частин першої, другої статті 10 Конституції України

м. Київ
29 січня 2013 року
№ 2-у/2013

Справа № 2-3/2013

Конституційний Суд України у складі суддів:

Винокурова Сергія Маркіяновича — головуючого,
Бринцева Василя Дмитровича,
Вдовіченка Сергія Леонідовича,
Гультая Михайла Мирославовича,
Запорожця Михайла Петровича,
Кампа Володимира Михайловича,
Колоса Михайла Івановича,
Лилака Дмитра Дмитровича,
Маркуш Марії Андріївни — доповідача,
Овчаренка В'ячеслава Андрійовича,
Пасенюка Олександра Михайловича,
Сергейчука Олега Анатолійовича,
Стецюка Петра Богдановича,
Шаптали Наталі Костянтинівни,
Шишкіна Віктора Івановича,

розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням голови Львівської обласної ради щодо офіційного тлумачення положень абзацу другої частини першої статті 1, частини другої статті 10, частини першої статті 11, частини першої статті 14 Закону України «Про засади державної мовної політики» від 3 липня 2012 року № 5029-VI (Голос України, 2012 р., 10 серпня) (далі — Закон) у взаємозв'язку з положеннями частин першої, другої статті 10 Конституції України.

Заслухавши суддю-доповідача Маркуш М. А. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України

у с т а н о в и в:

1. Голова Львівської обласної ради звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення окремих положень Закону в

системному зв'язку з положеннями частин першої, другої статті 10 Конституції України, а саме:

— абзацу другого частини першої статті 1 щодо обов'язковості застосування державної мови в системі місцевого самоврядування в Україні;

— частини другої статті 10, частини першої статті 11, частини першої статті 14 щодо використання регіональної мови органами державної влади, у тому числі судами під час здійснення провадження, та органами місцевого самоврядування.

Практичну необхідність в офіційному тлумаченні названих положень Закону автор клопотання обґрунтовує неоднозначним їх розумінням та застосуванням органами місцевого самоврядування і посилається при цьому на рішення Одеської міської ради «Про реалізацію положень Закону України «Про засади державної мовної політики» в місті Одесі» від 13 серпня 2012 року № 2419-VI, Донецької обласної ради «Про реалізацію Закону України «Про засади державної мовної політики» в Донецькій області» від 16 серпня 2012 року № 6/14-346, Запорізької обласної ради «Про заходи, спрямовані на використання регіональних мов або мов меншин, передбачені Законом України «Про засади державної мовної політики», на території Запорізької області» від 16 серпня 2012 року № 2, Севастопольської міської ради «Про реалізацію положень Закону України «Про засади державної мовної політики» в місті Севастополі» від 16 серпня 2012 року № 3657.

На думку голови Львівської обласної ради, неоднозначне застосування вказаних положень Закону може призвести до порушення конституційних прав Львівської обласної ради як органу місцевого самоврядування «на отримання офіційної інформації та здійснення офіційних ділових і управлінських комунікаційних зв'язків державною мовою з органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади, державними та комунальними управлінськими органами, установами, закладами».

2. Конституційний Суд України, розглядаючи питання щодо відкриття конституційного провадження у справі у зв'язку з прийняттям Третьою колегією суддів Конституційного Суду України Ухвали від 18 грудня 2012 року про відмову у відкритті конституційного провадження у цій справі згідно з пунктом 1 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України», виходить з такого.

За Конституцією України обласні ради є органами місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст (частина четверта статті 140); до складу обласної ради входять депутати, які обираються жителями цих громад (частина перша статті 141); органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (частина друга статті 19).

Як орган місцевого самоврядування обласна рада в межах повноважень, визначених законом, приймає нормативні та інші акти у формі рішень на пленарних засіданнях на основі колективного і вільного обговорення та голосування більшістю депутатів від загального складу ради (частина перша статті 144 Конституції України, частини друга, третя, четверта статті 10, частина друга статті 43, частини перша, друга, третя статті 59 Закону України «Про місцеве само-

врядування в Україні», частина перша статті 20 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад»).

Обласна рада як колегіальний орган місцевого самоврядування є суб'єктом права на конституційне подання з питань офіційного тлумачення Конституції та законів України (стаття 41 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

У Законі України «Про Конституційний Суд України» закріплено вичерпний перелік суб'єктів права на конституційне подання (стаття 41) і на конституційне звернення (стаття 43). Системний аналіз вказаних положень цього Закону дає підстави для висновку, що конституційне подання, конституційне звернення має бути внесене належним суб'єктом відповідних правовідносин.

Конституційний Суд України неодноразово зазначав, що законодавець, визначивши коло суб'єктів права на конституційне подання, конституційне звернення, не передбачив передачі цього права іншим особам, а тому коли право на конституційне подання або конституційне звернення належить колегіальному органу, то його керівник не має встановленого Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України» права на конституційне подання, конституційне звернення від імені цього органу і не є належним суб'єктом звернення до Конституційного Суду України (ухвали від 9 грудня 1998 року № 51-у/98, від 20 квітня 1999 року № 11-у/99, від 23 березня 2000 року № 29-у/2000, від 14 березня 2007 року № 18-у/2007, від 19 травня 2009 року № 27-у/2009).

Конституційне звернення голови Львівської обласної ради щодо офіційного тлумачення окремих положень Закону не ґрунтується на рішенні самої ради як органу місцевого самоврядування, а отже, автор клопотання не дотримав вимог статті 41 Закону України «Про Конституційний Суд України», що є підставою для відмови у відкритті конституційного провадження у справі згідно з пунктом 1 статті 45 — відсутність встановленого Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України» права на конституційне подання, конституційне звернення.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150, 153 Конституції України, статтями 13, 41, 43, 45, 50 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України

у х в а л и в :

1. Відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням голови Львівської обласної ради щодо офіційного тлумачення положень абзацу другого частини першої статті 1, частини другої статті 10, частини першої статті 11, частини першої статті 14 Закону України «Про засади державної мовної політики» від 3 липня 2012 року № 5029–VI у взаємозв'язку з положеннями частин першої, другої статті 10 Конституції України на підставі пункту 1 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — відсутність встановленого Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України» права на конституційне подання, конституційне звернення.

2. Ухвала Конституційного Суду України є остаточною.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

УХВАЛА КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадян Бондаря Юрія Івановича, Дмитрука Юрія Павловича, Пабата Олександра Вікторовича щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 141 Конституції України, частин другої, третьої статті 14 Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів»

м. К и ї в
30 січня 2013 року
№ 3-у/2013

Справа № 2-1/2013

Конституційний Суд України у складі суддів:

Головіна Анатолія Сергійовича — головуючого,
Бринцева Василя Дмитровича,
Вдовіченка Сергія Леонідовича,
Винокурова Сергія Маркіяновича,
Гультая Михайла Мирославовича,
Запорожця Михайла Петровича,
Кампа Володимира Михайловича,
Колоса Михайла Івановича,
Лилака Дмитра Дмитровича,
Маркуш Марії Андріївни,
Овчаренка В'ячеслава Андрійовича,
Пасенюка Олександра Михайловича,
Сергейчука Олега Анатолійовича,
Стецюка Петра Богдановича,
Шаптали Наталі Костянтинівни — доповідача,
Шишкіна Віктора Івановича,

розглянув на засіданні питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадян Бондаря Юрія Івановича, Дмитрука Юрія Павловича, Пабата Олександра Вікторовича щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 141 Конституції України, частин другої, третьої статті 14 Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 10 липня 2010 року № 2487-VI (Відомості Верховної Ради України, 2010 р., № 35–36, ст. 491) (далі — Закон).

Заслухавши суддю-доповідача Шапталу Н. К. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України

У С Т А Н О В И В :

1. Суб'єкти права на конституційне звернення — громадяни Бондар Юрій Іванович, Дмитрук Юрій Павлович, Пабат Олександр Вікторович — звернулися до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положень частини другої статті 141 Конституції України щодо поширення п'ятирічного строку повноважень на сільських, селищних, міських голів, обраних на позачергових виборах; частини другої статті 14 Закону щодо призначення виборів Київського міського голови не одночасно з місцевими виборами на всій території України, частини третьої статті 14 Закону щодо призначення позачергових виборів Київського міського голови за наявності заяви про дострокове припинення повноважень міського голови з одночасним закінченням строку його повноважень згідно з Конституцією України (зі змінами, внесеними Законом України від 8 грудня 2004 року № 2222–IV).

На думку авторів клопотання, необхідність в офіційному тлумаченні наведених положень викликана відсутністю єдиного їх розуміння.

Така невизначеність, як стверджують суб'єкти права на конституційне звернення, впливає на механізм реалізації Закону, що, в свою чергу, може порушити права членів територіальної громади міста Києва.

2. Конституційний Суд України, розглядаючи питання щодо відкриття конституційного провадження у справі у зв'язку з прийняттям Першою колегією суддів Конституційного Суду України процесуальної ухвали від 21 листопада 2012 року про відмову у відкритті конституційного провадження у цій справі згідно з пунктом 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України», виходить з такого.

Відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України» підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод (стаття 94); конституційне звернення має містити обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні положень Конституції України або законів України (пункт 4 частини другої статті 42).

Під неоднозначним застосуванням положень Конституції України або законів України слід розуміти різне застосування одних і тих самих норм правових актів судами України, іншими органами державної влади за однакових юридично значимих обставин (Ухвала Конституційного Суду України від 12 травня 2010 року № 31-у/2010).

Аналіз конституційного звернення та долучених до нього матеріалів дає підстави для висновку, що автори клопотання не навели фактів неоднозначного застосування положень частини другої статті 141 Конституції України, частини другої, третьої статті 14 Закону та не підтвердили фактичного або можливого порушення своїх конституційних прав і свобод.

Посилання суб'єктів права на конституційне звернення на те, що «відсутність єдиного розуміння в даному питанні впливає на механізм реалізації Закону», не є обґрунтуванням неоднозначного застосування вказаних положень.

За таких обставин Конституційний Суд України вважає, що автори клопотання не дотримали вимог пункту 4 частини другої статті 42 Закону України «Про Конституційний Суд України», що є підставою для відмови у відкритті конституційного провадження у справі згідно з пунктом 2 статті 45 цього Закону.

Враховуючи викладене та керуючись статтею 153 Конституції України, статтями 42, 45, 50, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України

у х в а л и в :

1. Відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадян Бондаря Юрія Івановича, Дмитрука Юрія Павловича, Пабата Олександра Вікторовича щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 141 Конституції України, частин другої, третьої статті 14 Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 10 липня 2010 року № 2487-VI на підставі пункту 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України».

2. Ухвала Конституційного Суду України є остаточною.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУДУ УКРАЇНИ

**УХВАЛА
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики»

м. К и ї в
30 січня 2013 року
№ 4-у/2013

Справа № 2-7/2013

Конституційний Суд України у складі суддів:

Головіна Анатолія Сергійовича — головуючого,
Бринцева Василя Дмитровича,
Вдовіченка Сергія Леонідовича,
Винокурова Сергія Маркіяновича,

Гультая Михайла Мирославовича — доповідача,
Запорожця Михайла Петровича,
Кампа Володимира Михайловича,
Колоса Михайла Івановича,
Лилака Дмитра Дмитровича,
Маркуш Марії Андріївни,
Овчаренка В'ячеслава Андрійовича,
Пасенюка Олександра Михайловича,
Сергейчука Олега Анатолійовича,
Стецюка Петра Богдановича,
Шаптали Наталі Костянтинівни,
Шишкіна Віктора Івановича,

розглянув на засіданні питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики» від 3 липня 2012 року № 5029-VI (Офіційний вісник України, 2012 р., № 61, ст. 2471) (далі — Закон).

Заслухавши суддю-доповідача Гультая М. М. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України

У С Т А Н О В И В :

1. Суб'єкт права на конституційне подання — 51 народний депутат України — звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням визнати таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), Закон у цілому в зв'язку з порушеннями права законодавчої ініціативи народних депутатів України та встановленої Конституцією України процедури розгляду і ухвалення проекту Закону, які полягають у тому, що під час другого читання проект Закону всупереч вимогам Регламенту Верховної Ради України, затвердженого Законом України «Про Регламент Верховної Ради України» (далі — Регламент), не був розданий народним депутатам України для ознайомлення, і вони не мали можливості обговорювати та голосувати за внесені ними поправки і пропозиції, а кількість народних депутатів України, які брали участь у голосуванні, була значно меншою від необхідної.

Обґрунтовуючи неконституційність Закону, автори клопотання наводять окремі положення статей 1, 6, 8, 68, 84, 85, 152 Конституції України та вважають, що під час розгляду та ухвалення Верховною Радою України проекту Закону порушено вимоги статей 82, 89, 91, 93 Основного Закону України, статей 117, 118, 119, 120, 121 Регламенту, статей 1, 15, 16 Закону України «Про комітети Верховної Ради України» (далі — Закон про комітети). Неконституційність Закону суб'єкт права на конституційне подання мотивує, посиляючись на ряд рішень Конституційного Суду України, положення Регламенту та Закону про комітети.

2. Конституційний Суд України, розглядаючи питання про відкриття конституційного провадження у справі у зв'язку з прийняттям Другою колегією суддів Конституційного Суду України ухвали від 15 січня 2013 року про відмову у від-

критті конституційного провадження у цій справі на підставі пунктів 2, 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України», виходить з такого.

Конституційне подання має містити правове обґрунтування тверджень щодо неконституційності оспорюваного правового акта або його окремих положень (пункт 4 частини другої статті 39 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Автори клопотання стверджують про порушення права законодавчої ініціативи народних депутатів України, однак правового обґрунтування щодо цього не наводять.

Відповідно до частини першої статті 152 Конституції України закони та інші правові акти за рішенням Конституційного Суду України визнаються неконституційними повністю чи в окремій частині, якщо вони не відповідають Конституції України або якщо була порушена встановлена Конституцією України процедура їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності.

Згідно з позицією Конституційного Суду України неконституційним може бути визнаний лише той правовий акт Верховної Ради України, у процесі прийняття чи схвалення якого або набрання ним чинності було порушено процедурні вимоги, що встановлюються безпосередньо Конституцією України, а не іншими правовими актами (абзац другий пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 12 липня 2000 року № 9-рп/2000, ухвали від 14 липня 2011 року № 35-у/2011, від 27 грудня 2011 року № 65-у/2011).

Однак матеріали конституційного подання не підтверджують порушення саме конституційної процедури розгляду та ухвалення Закону. Надані народними депутатами України матеріали не можна вважати правовим обґрунтуванням таких порушень (ухвали Конституційного Суду України від 1 червня 2011 року № 16-у/2011, від 14 липня 2011 року № 35-у/2011).

У конституційному поданні автори клопотання фактично порушують питання щодо дотримання Верховною Радою України положень Регламенту, Закону про комітети під час розгляду та ухвалення проекту Закону, яке за статтями 150, 152 Конституції України, статтею 14 Закону України «Про Конституційний Суд України» не належить до повноважень Конституційного Суду України.

Невідповідність конституційного подання вимогам, передбаченим Законом України «Про Конституційний Суд України», та невідомість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні, є підставами для відмови у відкритті конституційного провадження у справі згідно з пунктами 2, 3 статті 45 цього Закону.

Враховуючи викладене та керуючись статтею 153 Конституції України, статтями 39, 45, 50 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України

у х в а л и в :

1. Відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики» від 3 липня 2012 року № 5029-VI на підставі пунктів 2, 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — невідповідність конституційного

подання вимогам, передбаченим цим Законом, та невідомість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні.

2. Ухвала Конституційного Суду України є остаточною.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

УХВАЛА КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Адамчука Володимира Миколайовича щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 100 Цивільного кодексу України у взаємозв'язку з пунктом 1 частини першої статті 268 цього кодексу

м. Київ
20 лютого 2013 року
№ 6-у/2013

Справа № 2-6/2013

Конституційний Суд України у складі суддів:

Головіна Анатолія Сергійовича — головуючого, доповідача,
Бауліна Юрія Васильовича,
Бринцева Василя Дмитровича,
Вдовіченка Сергія Леонідовича,
Винокурова Сергія Маркіяновича,
Гультая Михайла Мирославовича,
Запорожця Михайла Петровича,
Кампа Володимира Михайловича,
Колоса Михайла Івановича,
Лилака Дмитра Дмитровича,
Маркуш Марії Андріївни,
Овчаренка В'ячеслава Андрійовича,
Стецюка Петра Богдановича,
Шаптали Наталі Костянтинівни,
Шишкіна Віктора Івановича,

розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Адамчука В. М. щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 100 Цивільного кодексу України (далі — Кодекс) у взаємозв'язку з пунктом 1 частини першої статті 268 Кодексу.

Заслухавши суддю-доповідача Головіна А. С. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України

У С Т А Н О В И В :

1. Громадянин Адамчук В. М. звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положень частини першої статті 100 Кодексу, згідно з якою право участі у товаристві є особистим немайновим правом і не може окремо передаватися іншій особі, у взаємозв'язку з пунктом 1 частини першої статті 268 Кодексу, за яким позовна давність не поширюється на вимогу, що впливає із порушення особистих немайнових прав, крім випадків, встановлених законом, в аспекті питання: чи є право участі в управлінні справами товариства тотожним праву участі у товаристві, яке є особистим немайновим правом і до захисту якого не застосовуються строки позовної давності.

Обґрунтовуючи необхідність в офіційному тлумаченні зазначених положень Кодексу, суб'єкт права на конституційне звернення посилається на різну судову практику при вирішенні аналогічних справ. На його думку, за однакових обставин суди приймають протилежні рішення: в одних випадках вони визнають неправомірним застосування строку позовної давності для захисту права участі у товаристві, а в інших — захист цього права обмежують строком позовної давності, мотивуючи тим, що право участі у товаристві не є тотожним праву участі в управлінні справами товариства.

2. Конституційний Суд України, вирішуючи питання щодо відкриття конституційного провадження у справі у зв'язку з прийняттям Другою колегією суддів Конституційного Суду України Ухвали від 10 січня 2013 року про відмову у відкритті конституційного провадження у цій справі на підставі пункту 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України», виходить з такого.

Згідно з пунктом 2 частини першої статті 150 Конституції України до повноважень Конституційного Суду України належить офіційне тлумачення Конституції України та законів України.

Відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України» у конституційному зверненні має зазначатися обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні положень Конституції України або законів України (пункт 4 частини другої статті 42); підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод (стаття 94).

Аналіз конституційного звернення та доданих до нього матеріалів дає підстави для висновку, що питання участі у господарському товаристві врегульовані різними правовими актами, зокрема Кодексом (стаття 100), Господарським кодексом України (статті 88, 167) та Законом України «Про господарські товариства» (стаття 10). Однак Адамчук В. М., заявивши клопотання про тлумачення тотожності понять «право участі в управлінні справами товариства» та «право участі у товаристві», посилається лише на статтю 100 Кодексу. З огляду на це унеможлиблюється роз'яснення зазначених понять в аспекті питання, порушеного у конституційному зверненні, що вказує на невизначеність предмета тлумачення.

За правовою позицією Конституційного Суду України невизначеність предмета тлумачення унеможлиблює здійснення офіційної інтерпретації положень Конституції України та законів України (Ухвала від 3 листопада 2011 року № 55-у/2011).

Отже, конституційне звернення не відповідає вимогам статей 42, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», що є підставою для відмови у відкритті конституційного провадження у справі згідно з пунктом 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України, цим Законом.

Враховуючи викладене та керуючись статтею 153 Конституції України, статтями 42, 45, 50, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України

у х в а л и в :

1. Відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Адамчука Володимира Миколайовича щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 100 Цивільного кодексу України у взаємозв'язку з пунктом 1 частини першої статті 268 цього кодексу згідно з пунктом 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України, цим Законом.

2. Ухвала Конституційного Суду України є остаточною.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

**УХВАЛА
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Львівської міської ради щодо офіційного тлумачення положень абзаців другого, шостого, восьмого частини першої статті 1, частин третьої, сьомої статті 7, пункту 15 розділу XI «Перехідні положення» Закону України «Про засади державної мовної політики» у взаємозв'язку з положеннями статей 2, 5, 7, 10, 24, 140 Конституції України

м. Київ
26 лютого 2013 року
№ 7-у/2013

Справа № 2-4/2013

Конституційний Суд України у складі суддів:

Головіна Анатолія Сергійовича — головуючого,
Бауліна Юрія Васильовича,

**Бринцева Василя Дмитровича,
Вдовіченка Сергія Леонідовича,
Винокурова Сергія Маркіяновича,
Гультая Михайла Мирославовича,
Запорожця Михайла Петровича,
Кампа Володимира Михайловича,
Колоса Михайла Івановича,
Лилака Дмитра Дмитровича,
Маркуш Марії Андріївни,
Овчаренка В'ячеслава Андрійовича** — доповідача,
**Стецюка Петра Богдановича,
Шаптали Наталі Костянтинівни,
Шишкіна Віктора Івановича,**

розглянув на засіданні питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням Львівської міської ради щодо офіційного тлумачення положень абзаців другого, шостого, восьмого частини першої статті 1, частин третьої, сьомої статті 7, пункту 15 розділу XI «Перехідні положення» Закону України «Про засади державної мовної політики» від 3 липня 2012 року № 5029-VI (Голос України, 2012 р., 10 серпня) у взаємозв'язку з положеннями статей 2, 5, 7, 10, 24, 140 Конституції України.

Заслухавши суддю-доповідача Овчаренка В. А. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України

у с т а н о в и в :

1. Суб'єкт права на конституційне подання — Львівська міська рада — звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положень абзаців другого, шостого, восьмого частини першої статті 1, частин третьої, сьомої статті 7, пункту 15 розділу XI «Перехідні положення» Закону України «Про засади державної мовної політики» (далі — Закон) у взаємозв'язку з положеннями статей 2, 5, 7, 10, 24, 140 Конституції України.

Львівська міська рада просить дати роз'яснення, зокрема щодо:

— співвідношення понять «органи державного управління та діловодства», «окрема самоуправна адміністративно-територіальна одиниця» з положеннями Конституції України;

— співвідношення терміну «регіональна мова» визначеного Законом України «Про засади державної мовної політики», та «мови національних меншин» визначених у статті 10 Конституції України;

— обов'язковості застосування органами місцевого самоврядування абзацу другого частини першої статті 1 та частини сьомої статті 7 Закону України «Про засади державної мовної політики» як таких, що суперечать статті 10 Конституції України;

— співвідношення поняття «регіон», яке передбачене абзацом шостим частини першої статті 1 Закону України «Про засади державної мовної політики» та визначено як окрема самоуправна адміністративно-територіальна одиниця, що може складатися з Автономної Республіки Крим, області, району, міста, селища,

села та поняття «адміністративно-територіальна одиниця» — що є основною для організації і діяльності органів місцевого самоврядування;

— застосування пункту 15 Перехідних положень Закону України «Про засади державної мовної політики» щодо прийняття органами місцевого самоврядування рішень з питань, що не віднесені Конституцією України до питань місцевого значення;

— розбіжностей правових позицій Конституційного Суду України, висловлених у його рішеннях, з положеннями Закону України «Про засади державної мовної політики».

2. Конституційний Суд України, вирішуючи питання щодо відкриття конституційного провадження у справі у зв'язку з прийняттям Другою колегією суддів Конституційного Суду України процесуальної ухвали від 8 січня 2013 року про відмову у відкритті конституційного провадження у цій справі на підставі пунктів 2, 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України», виходить з такого.

Відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України» у конституційному поданні має зазначатися правове обґрунтування тверджень щодо необхідності в офіційному тлумаченні положень закону, підставою для конституційного подання щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є практична необхідність у з'ясуванні або роз'ясненні, офіційній інтерпретації їх положень (статті 39, 93).

Аналіз конституційного подання та доданих до нього матеріалів дає підстави для висновку, що суб'єкт права на конституційне подання не навів правового обґрунтування тверджень щодо практичної необхідності в офіційній інтерпретації зазначених положень Закону.

Крім того, питання щодо роз'яснення обов'язковості застосування органами місцевого самоврядування абзацу другого частини першої статті 1 та частини сьомої статті 7, а також пункту 15 розділу XI «Перехідні положення» Закону стосується надання консультацій з приводу правозастосування, що не належить до повноважень Конституційного Суду України. До таких повноважень не належить також і питання щодо тлумачення «розбіжностей» правових позицій Конституційного Суду України, висловлених у його рішеннях, з окремими положеннями Закону.

Отже, підстав для відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням Львівської міської ради немає.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150, 153 Конституції України, статтями 39, 45, 50, 93 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України

у х в а л и в :

1. Відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Львівської міської ради щодо офіційного тлумачення положень абзаців другого, шостого, восьмого частини першої статті 1, частин третьої, сьомої статті 7, пункту 15 розділу XI «Перехідні положення» Закону України «Про засади державної мовної політики» від 3 липня 2012 року № 5029-VI у взаємозв'язку з положеннями статей 2, 5, 7, 10, 24, 140 Конституції України на

підставі пунктів 2, 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — невідповідність конституційного подання вимогам, передбаченим Конституцією України, цим законом та невідомість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні.

2. Ухвала Конституційного Суду України є остаточною.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

УХВАЛА КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо офіційного тлумачення положень статті 9 Закону України «Про судовий збір»

м. К и ї в
27 лютого 2013 року
№ 8-у/2013

Справа № 2-9/2013

Конституційний Суд України у складі суддів:

Головіна Анатолія Сергійовича — головуючого,
Бауліна Юрія Васильовича,
Бринцева Василя Дмитровича,
Вдовіченка Сергія Леонідовича,
Винокурова Сергія Маркіяновича,
Гультая Михайла Мирославовича,
Запорожця Михайла Петровича,
Кампа Володимира Михайловича,
Колоса Михайла Івановича,
Лилака Дмитра Дмитровича,
Маркуш Марії Андріївни,
Овчаренка В'ячеслава Андрійовича,
Стецюка Петра Богдановича,
Шаптали Наталі Костянтинівни — доповідача,
Шишкіна Віктора Івановича,

розглянув на засіданні питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо офіційного тлумачення положень статті 9 Закону України «Про судовий збір» від 8 липня 2011 року № 3674-VI (Відомості Верховної Ради України, 2012 р., № 14, ст. 87) з наступними змінами (далі — Закон).

Заслухавши суддю-доповідача Шапталу Н. К. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України

У С Т А Н О В И В :

1. Суб'єкт права на конституційне подання — Верховний Суд України — звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положень статті 9 Закону, зокрема словосполучень «місце розгляду справи» та «кошти на забезпечення здійснення правосуддя».

Необхідність в офіційному тлумаченні зазначених положень суб'єкт права на конституційне подання обґрунтовує тим, що в Законі не конкретизовано, що саме слід розуміти під словосполученням «місце розгляду справи», а також не розкрито зміст положення «кошти на забезпечення здійснення правосуддя», а це, на думку автора клопотання, унеможлиблює їх правомірне застосування.

Нечітке розуміння вказаних словосполучень, як стверджує Верховний Суд України, не дає однозначної відповіді на такі питання: на рахунок якого суду необхідно сплачувати судовий збір у разі вирішення відповідним вищим спеціалізованим судом України питання про допуск справи до провадження у Верховному Суді України; який суд у цьому випадку буде місцем розгляду справи; чи є допуск справи до провадження її розглядом; чи включає положення «кошти на забезпечення здійснення правосуддя» суддівську винагороду та заробітну плату працівників апаратів судів; чи може за своєю правовою природою суддівська винагорода та заробітна плата працівникам апарату судів розглядатись як складова судових витрат, та чи може бути спеціальний фонд Державного бюджету України, до якого зараховується судовий збір, джерелом захищених видатків бюджету на оплату праці працівників бюджетних установ та нарахування заробітної плати.

2. Конституційний Суд України, розглядаючи питання щодо відкриття конституційного провадження у справі у зв'язку з прийняттям Першою колегією суддів Конституційного Суду України процесуальної ухвали від 23 січня 2013 року про відмову у відкритті конституційного провадження у цій справі на підставі пункту 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України», виходить з такого.

До повноважень Конституційного Суду України згідно з пунктом 2 частини першої статті 150 Конституції України належить офіційне тлумачення Конституції України та законів України.

Відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України» розгляд цих питань здійснюється за конституційним поданням та конституційним зверненням (стаття 38); питання, порушені у конституційному поданні, мають належати до повноважень Конституційного Суду України (стаття 13); конституційне подання має містити правове обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні правового акта (пункт 4 частини другої статті 39); підставою для конституційного подання щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є практична необхідність у з'ясуванні або роз'ясненні, офіційній інтерпретації положень Конституції України та законів України (частина перша статті 93).

Наведене в конституційному поданні обґрунтування та аналіз положень Закону, які автор клопотання просить роз'яснити, дає підстави для висновку про законодавчу неврегульованість питань, порушених у конституційному поданні.

Відповідно до правової позиції Конституційного Суду України, викладеної в Ухвалі від 21 березня 2002 року № 9-у/2002, відсутність законодавчого врегулювання не може бути підставою для розгляду конституційного подання, оскільки це є прерогативою Верховної Ради України.

Отже, питання, порушені в конституційному поданні, непідвідомчі Конституційному Суду України.

За таких обставин Конституційний Суд України дійшов висновку про відмову у відкритті конституційного провадження у справі на підставі пункту 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України».

Враховуючи викладене та керуючись статтею 153 Конституції України, статтями 39, 45, 50, 93 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України

у х в а л и в:

1. Відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо офіційного тлумачення положень статті 9 Закону України «Про судовий збір» від 8 липня 2011 року № 3674–VI з наступними змінами на підставі пункту 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — непідвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні.

2. Ухвала Конституційного Суду України є остаточною.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

**УХВАЛА
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

про припинення конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Катеринчука Миколи Дмитровича щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 172, частини шостої статті 177 Кодексу адміністративного судочинства України

м. К и ї в
23 жовтня 2012 року
№ 18-уп/2012

Справа № 1-22/2012

Конституційний Суд України у складі суддів:

Головіна Анатолія Сергійовича — головуючого,
Бринцева Василя Дмитровича — доповідача,
Вдовіченка Сергія Леонідовича,

**Винокурова Сергія Маркіяновича,
Гультая Михайла Мирославовича,
Запорожця Михайла Петровича,
Кампа Володимира Михайловича,
Колоса Михайла Івановича,
Маркуш Марії Андріївни,
Овчаренка В'ячеслава Андрійовича,
Пасенюка Олександра Михайловича,
Сергейчука Олега Анатолійовича,
Стецюка Петра Богдановича,
Стрижака Андрія Андрійовича,**

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційним зверненням громадянина Катеринчука М. Д. щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 172, частини шостої статті 177 Кодексу адміністративного судочинства України (далі — Кодекс).

Заслухавши суддю-доповідача Бринцева В. Д. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України

у с т а н о в и в :

1. Суб'єкт права на конституційне звернення — громадянин Катеринчук М. Д. — звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положень частини третьої статті 172, частини шостої статті 177 Кодексу в аспекті питань:

— чи підсудні Київському апеляційному адміністративному суду як суду першої інстанції справи за позовами щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності Центральної виборчої комісії, члена цієї комісії до початку виборчого процесу або після його завершення;

— чи здійснює Вищий адміністративний суд України як суд апеляційної інстанції перегляд в апеляційному порядку судових рішень Київського апеляційного адміністративного суду як суду першої інстанції у справах за позовами щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності Центральної виборчої комісії, члена цієї комісії до початку виборчого процесу або після його завершення.

У статтях 172, 177 Кодексу встановлено особливості провадження у справах, пов'язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму, та особливості судових рішень за наслідками розгляду таких справ.

Відповідно до частини третьої статті 172 Кодексу рішення, дії або бездіяльність Центральної виборчої комісії щодо встановлення нею результатів виборів чи всеукраїнського референдуму оскаржуються до Вищого адміністративного суду України; усі інші рішення, дії або бездіяльність Центральної виборчої комісії, члена цієї комісії оскаржуються до Київського апеляційного адміністративного суду.

Згідно з частиною шостою статті 177 Кодексу судами апеляційної інстанції є відповідні апеляційні адміністративні суди; судом апеляційної інстанції у справах, розглянутих відповідно до частини третьої статті 172 Кодексу Київським апеляційним адміністративним судом, є Вищий адміністративний суд України.

Необхідність в офіційному тлумаченні вказаних положень Кодексу, на думку автора клопотання, зумовлена їх неоднозначним застосуванням судами України, що може призвести до порушення його прав: на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, посадових і службових осіб (частина друга статті 55 Конституції України); вільно обирати і бути обраним до органів державної влади (частина перша статті 38 Основного Закону України); на вільні вибори, гарантованого статтею 3 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. На підтвердження своїх доводів Катеринчук М. Д. долучив до конституційного звернення рішення Вищого адміністративного суду України, Київського апеляційного адміністративного суду, Окружного адміністративного суду міста Києва.

2. Перша колегія суддів Конституційного Суду України Ухвалою від 4 липня 2012 року відкрила конституційне провадження у цій справі.

3. Вирішуючи порушені в конституційному зверненні питання, Конституційний Суд України виходить з такого.

Відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України» у конституційному зверненні має зазначатися обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні положень Конституції України або законів України (пункт 4 частини другої статті 42); підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод (стаття 94).

Під неоднозначним застосуванням положень Конституції України або законів України слід розуміти різне застосування одних і тих же норм цих правових актів судами України, іншими органами державної влади за однакових юридично значимих обставин (Ухвала Конституційного Суду України від 12 травня 2010 року № 31-у/2010).

З матеріалів конституційного звернення не вбачається наявності неоднозначного застосування судами України частини третьої статті 172, частини шостої статті 177 Кодексу, тому Конституційний Суд України вважає за необхідне припинити конституційне провадження у справі на підставі пункту 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України».

Враховуючи наведене та керуючись статтею 153 Конституції України, статтями 42, 45, 51, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», пунктом 1 § 51 Регламенту Конституційного Суду України, Конституційний Суд України

у х в а л и в :

1. Припинити конституційне провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Катеринчука Миколи Дмитровича щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 172, частини шостої статті 177 Кодексу адміністративного судочинства України на підставі пункту 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — невідповідність конституційного

звернення вимогам, передбаченим Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України».

2. Ухвала Конституційного Суду України є остаточною.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

УХВАЛА КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

про припинення конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянки Голубевої Тетяни Анатоліївни щодо офіційного тлумачення положень пункту 5 частини п'ятої статті 214, частини другої статті 227 Кодексу адміністративного судочинства України

м. Київ
24 жовтня 2012 року
№ 19-уп/2012

Справа № 1-24/2012

Конституційний Суд України у складі суддів:

Головіна Анатолія Сергійовича — головуючого,
Бауліна Юрія Васильовича,
Бринцева Василя Дмитровича,
Вдовіченка Сергія Леонідовича,
Винокурова Сергія Маркіяновича,
Гультая Михайла Мирославовича,
Запорожця Михайла Петровича,
Кампа Володимира Михайловича,
Маркуш Марії Андріївни,
Овчаренка В'ячеслава Андрійовича,
Сергейчука Олега Анатолійовича,
Стецюка Петра Богдановича — доповідача,
Стрижача Андрія Андрійовича,

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційним зверненням громадянки Голубевої Тетяни Анатоліївни щодо офіційного тлумачення положень пункту 5 частини п'ятої статті 214, частини другої статті 227 Кодексу адміністративного судочинства України (далі — Кодекс).

Заслухавши суддю-доповідача Стецюка П. Б. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України

У С Т А Н О В И В :

1. Громадянка Голубева Т. А. звернулася до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положень пункту 5 частини п'ятої статті 214, частини другої статті 227 Кодексу, а саме: яку касаційну скаргу можна вважати необґрунтованою; які доводи у ній є такими, що не викликають необхідності перевірки матеріалів справи; які порушення норм процесуального права унеможливають встановлення фактичних обставин, що мають значення для правильного вирішення справи.

Необхідність офіційного тлумачення зазначених положень автор клопотання обґрунтовує їх неоднозначним застосуванням Вищим адміністративним судом України.

2. Друга колегія суддів Конституційного Суду України ухвалою від 11 липня 2012 року відкрила конституційне провадження у цій справі.

3. Вирішуючи порушені у конституційному зверненні питання, Конституційний Суд України виходить з такого.

Відповідно до статті 94 Закону України «Про Конституційний Суд України» підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод.

З матеріалів конституційного звернення не вбачається наявності неоднозначного застосування Вищим адміністративним судом України вказаних положень Кодексу, тому Конституційний Суд України згідно з пунктом 1 § 51 Регламенту Конституційного Суду України вважає за необхідне припинити конституційне провадження у цій справі на підставі пункту 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України».

Враховуючи наведене та керуючись статтею 153 Конституції України, статтями 45, 51, 52, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», пунктом 1 § 51 Регламенту Конституційного Суду України, Конституційний Суд України

У Х В А Л И В :

1. Припинити конституційне провадження у справі за конституційним зверненням громадянки Голубевої Тетяни Анатоліївни щодо офіційного тлумачення положень пункту 5 частини п'ятої статті 214, частини другої статті 227 Кодексу адміністративного судочинства України на підставі пункту 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України».

2. Ухвала Конституційного Суду України є остаточною.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

УХВАЛА КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

про припинення конституційного провадження у справі за конституційним зверненням ТОВ «Васьковицький граніт» щодо офіційного тлумачення положень пункту 10 статті 10 Закону України «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні» у взаємозв'язку з частиною другою статті 19 Конституції України, частиною першою статті 2, статтею 8 Закону України «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні»

м. Київ
23 січня 2013 року
№ 1-уп/2013

Справа № 1-5/2013

Конституційний Суд України у складі суддів:

Головіна Анатолія Сергійовича — головуючого,
Бауліна Юрія Васильовича,
Бринцева Василя Дмитровича,
Вдовіченка Сергія Леонідовича,
Винокурова Сергія Маркіяновича,
Гультая Михайла Мирославовича,
Запорожця Михайла Петровича,
Кампа Володимира Михайловича,
Колоса Михайла Івановича,
Лилака Дмитра Дмитровича — доповідача,
Маркуш Марії Андріївни,
Овчаренка В'ячеслава Андрійовича,
Пасенюка Олександра Михайловича,
Сергейчука Олега Анатолійовича,
Стецюка Петра Богдановича,
Шаптали Наталі Костянтинівни,
Шишкіна Віктора Івановича,

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційним зверненням ТОВ «Васьковицький граніт» щодо офіційного тлумачення положень пункту 10 статті 10 Закону України «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні» від 26 січня 1993 року № 2939–XII (Відомості Верховної Ради України, 1993 р., № 13, ст. 110) з наступними змінами (далі — Закон) у взаємозв'язку з частиною другою статті 19 Конституції України, частиною першою статті 2, статтею 8 Закону.

Заслухавши суддю-доповідача Лилака Д. Д. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України

у с т а н о в и в:

1. Суб'єкт права на конституційне звернення — ТОВ «Васьковицький граніт» — звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положень пункту 10 статті 10 (за конституційним зверненням — пункту 10 частини першої статті 10) Закону у взаємозв'язку з частиною другою статті 19 Конституції України, частиною першою статті 2, статтею 8 Закону щодо наявності у державної контрольно-ревізійної служби права на звернення до суду з вимогами до осіб, які не є підконтрольними установами.

2. Перша колегія суддів Конституційного Суду України Ухвалою від 22 листопада 2012 року відкрила конституційне провадження у цій справі.

3. У процесі підготовки справи до розгляду Конституційним Судом України з 2 грудня 2012 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Міністерства фінансів України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, інших центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується через відповідних міністрів» від 16 жовтня 2012 року № 5463–VI, яким, зокрема, назву Закону викладено в новій редакції, а саме: «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні», та у пункті 10 статті 10 слово «ревізією» замієно словами «під час здійснення державного фінансового контролю».

Відповідно до статті 150 Конституції України юрисдикція Конституційного Суду України поширюється на чинні нормативно-правові акти.

Згідно з пунктом 1 § 51 Регламенту Конституційного Суду України Конституційний Суд України припиняє конституційне провадження у справі, якщо в процесі пленарного засідання будуть виявлені підстави щодо відмови у відкритті конституційного провадження, передбачені статтею 45 Закону України «Про Конституційний Суд України».

Оскільки положення Закону змістовно змінені й діють у новій редакції, що унеможливує їх тлумачення у контексті конституційного звернення, Конституційний Суд України вважає, що конституційне провадження у цій справі підлягає припиненню згідно з пунктом 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — невідомість Конституційному Суду України питання, порушеного у конституційному зверненні.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150, 153 Конституції України, статтями 45, 51, 52 Закону України «Про Конституційний Суд України», пунктом 1 § 51 Регламенту Конституційного Суду України, Конституційний Суд України

у х в а л и в:

1. Припинити конституційне провадження у справі за конституційним зверненням ТОВ «Васьковицький граніт» щодо офіційного тлумачення положень пункту 10 статті 10 Закону України «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні» від 26 січня 1993 року № 2939–XII з наступними змінами у взаємозв'язку з частиною другою статті 19 Конституції України, частиною першою статті 2, стат-

тею 8 цього Закону на підставі пункту 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — непідвідомчість Конституційному Суду України питання, порушеного у конституційному зверненні.

2. Ухвала Конституційного Суду України є остаточною.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ**Система джерел права в актах органу конституційної юстиції: проблеми теорії****В. Кампо**суддя Конституційного Суду України,
заслужений юрист України**Р. Гринюк**ректор Донецького національного університету,
доктор юридичних наук, професор**В. Устименко**заступник директора Інституту економіко-правових
досліджень НАН України, доктор юридичних наук,
заслужений юрист України

У статті йдеться про сучасні доктринальні підходи до оцінки джерел права в актах Конституційного Суду України, які можуть містити правові позиції, що стосуються різних джерел права: нормативного акта, нормативного договору, сталої судової практики, прецедентного права, загальних принципів права, судового звичаю і судової доктрини.

Ключові слова: вчення про джерела права, Конституційний Суд України, правові позиції, джерела права, багатоджерельність актів органу конституційної юстиції.

Правові позиції Конституційного Суду РФ, виражені за результатами розгляду справи у його постанові чи ухвалі, мають загальнообов'язковий характер, нерідко наділені нормативністю і, відповідно, можуть визнаватися джерелами права.

М. Бондар

1. Загальні положення

Сучасна юридична наука в Україні переживає складний і водночас перспективний процес перегляду вчення про джерела права, свідченням чого є поява низки монографічних робіт¹ та численних наукових статей² на цю тему насампе-

¹ Див.: Пархоменко Н. М. Джерела права : проблеми теорії та методології : моногр. / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — К. : Юридична думка, 2008. — 335 с.; Цоклан В. І., Федоренко В. Л. Система сучасних джерел конституційного права України : моногр. / за ред. В. Л. Федоренка. — К. : Ліра-К, 2009. — 399 с.; Джерела конституційного права України. — К. : Наукова думка, 2010. — 710 с.; Гураленко Н. А. Судовий прецедент у системі джерел права : філософське та теоретичне осмислення : моногр. / Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. — Чернівці, 2012. — 254 с.

² Наприклад, див.: Нестерович В. Ф., Устименко В. А. Система джерел конституційного права України : теорія, яка заснована на практиці // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. — 2009. — № 4. — С. 19–22; Мережко О.

ред у галузі теорії держави і права та в окремих науках публічного права; підготовлено та захищено низку дисертаційних досліджень¹. Досвід вказує, що цей процес є наслідком формування нових наукових шкіл загальнотеоретичного і галузевого профілю, зокрема соціологічної школи права та її наукових напрямів — антропологічного, органічного, реалістичного та інших². Основна відмінність нових наукових шкіл і напрямів — це те, що вони засновані на конкуренції, постійному діалозі та інтелектуальній свободі, що врешті-решт сприяє підвищенню рівня науки, поглибленню взаємозв'язків між юридичною наукою і практикою тощо.

Отже, питання модернізації вчення про джерела права в Україні виходять за межі академічних підходів до цього вчення та є, на нашу думку, складовою модернізації правової системи України, що фактично розпочалася з прийняттям Конституції України 1996 року³ і багато в чому завдячує своїм прогресом діяльності Конституційного Суду України (далі — КСУ).

Теорія джерел міжнародного права // Юридичний журнал. — 2009. — № 1. — С. 40–49; Соловйов О. В. Застосування практики Страсбурзького суду як джерела права в Україні : деякі проблемні аспекти // Судова практика. — 2011. — № 4. — С. 4–11; Кравчук О. В. Правові позиції Конституційного Суду України як джерело права // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2011. — № 4. — С. 117–121; Матвєєва Л. Г. Джерела права з позицій різних концепцій праворозуміння // Південноукраїнський правничий часопис. — 2012. — № 1. — С. 112–114; Бовсуновська І. Г. Розвиток наукових поглядів на визнання судового прецеденту (судової практики) як джерела права в Україні // Часопис Київського університету права. — 2012. — № 1. — С. 55–59; Зінчук А. В. Джерела (форми) права : поняття і ознаки // Державне будівництво та місцеве самоврядування. — Х. : Право, 2012. — Вип. 23. — С. 275–284; Кравченко С. С. Джерела права в розумінні теорії правового прагматизму // Держава та регіони (Серія «Право»). — 2012. — № 3. — С. 24–28; Кампо С. Акти Конституційного Суду України в системі джерел господарського права // Юридичний журнал. — 2012. — № 3. — С. 58–61.

¹ Див.: Васильченко О. П. Джерела конституційного права України (системно-функціональний аналіз) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. — К., 2007. — 23 с.; Мазур М. В. Акти органів судової влади як джерело конституційного права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого. — Х., 2009. — 20 с.; Гураленко Н. А. Судовий прецедент в системі джерел права : філософсько-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Львівський державний університет внутрішніх справ. — Львів, 2010. — 18 с.; Зміївська С. С. Судова практика як джерело формування та розвитку права (загальнотеоретичний аналіз) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого». — Х., 2012. — 20 с.

² Джузь В. В. Соціологія конституційного права (до постановки питання) // Право України. — 2010. — № 11. — С. 66–75; Кампо В. М. Проблеми становлення і розвитку реалістичної школи конституційного права в Україні // Наука конституційного права в Україні : сучасний стан та напрями розвитку : мат-ли виступів учасників «круглого столу» / за ред. А. П. Гетьмана. — Х. : Право, 2009. — С. 14–20; Бігун В. С. Правова антропологія : до питання про дослідження людини в праві // Часопис Київського університету права. — 2002. — № 1. — С. 3–14.

³ Про це детальніше див.: Орзіх М., Єзеров А. Конституція України діє, перетворення тривають : до 15-ї річниці Конституції України : Про сучасні конституційні перетворення // Юридичний вісник України. — 25 червня — 1 липня 2011 р. — № 26 (834). — С. 6–7; Кампо В. М. Конституційний Суд України та цивілізаційна модернізація правової системи України // Держава і право суверенної України : проблеми теорії і практики : мат-ли наук.

Характерно, що процес модернізації вчення про джерела права тісно пов'язаний з відродженням в українській юридичній науці доктрини природного права¹, яка сприяє подоланню таких негативних тенденцій, як розрив між теорією і практикою, фетишизація інтересів держави і суспільства на шкоду інтересам особи тощо. У результаті цих процесів підвищується роль і значення доктрини прав людини у практичній діяльності відповідних суб'єктів права — юридичних осіб публічного і приватного права². А відтак зростає інтерес до джерел права, в яких закріплюються та гарантуються ці права.

Процес модернізації вчення про джерела права відбувається нерівномірно: у галузях публічного права він проходить швидше, а у галузях приватного права — повільніше, про що свідчить насамперед відсутність монографічних досліджень на цю тему. На наш погляд, це об'єктивно зумовлено значною мірою тим, що у науках приватного права в Україні фактично домінує логістсько-нормативістська доктрина³, відповідно до якої джерелами права є переважно нормативно-правові акти⁴, а соціологічні напрями науки, що значно ширше розуміють теорію джерел права, в них ще не розвинуті або й відсутні.

конф. до 20-ї річниці незалежності України (Київ, 21 червня 2011 р.). — К., 2011. — С. 164–169; *Селіванов А.* Мотивація сучасної конституційної модернізації в Україні // *Голос України*. — № 111 (5361). — 19 червня 2012 р. — С. 4; Проблеми сучасної конституціоналістики : навч. посіб. / за ред. докт. юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України М. П. Орзіха. — К. : Юрінком Інтер. — 2012. — Вип. 2. : Конституційні перетворення в Україні. — С. 131 і наст.

¹ В останнє десятиліття в Україні активно почав розвиватися новий напрям юридичної науки — природне право. Див.: *Долженков О. О.* Природне право як джерело національного права України // *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. — 2001. — № 1. — С. 28–29; *Сливка С. С.* Природне та надприродне права : моногр. : у 3-х ч. — К. : Атіка, 2005. — Ч. 1 : Природне право : історико-філософський погляд. — 222 с.; *Костицький М. В.* Ренесанс натурфілософії або Всезагальні (космічні) закони як джерела права : доповідь / відп. ред. Н. В. Кушакова-Костицька // *Академічні читання / АПРН України, Київський регіональний центр*. — К., 2010. — Вип. 15. — 22 с.; *Тімуш І. С.* Проблеми єдності природного та позитивного підходів до джерел правової нормативності // *Вісник Академії адвокатури України*. — 2011. — № 1. — С. 11–17; *Янчук О.* Практика Конституційного Суду України в контексті доктрини академіка І. М. Дзюби про право справедливості (природне право) та права людини // *Юридичний журнал*. — 2010. — № 6. — С. 115–122.

² Див.: *Тацій В. Я.* Права людини і громадянина як підґрунтя удосконалення законодавства України // *Бюлетень Міністерства юстиції України*. — 2008. — № 11–12. — С. 204–210; *Васильєв С. В.* Законодавчі та доктринальні підходи до джерел цивільного процесуального права // *Юриспруденція : теорія і практика*. — 2011. — № 7. — С. 8–21; *Соловйов В.* Міжнародні договори та міжнародно-судова практика їх застосування як джерела національного права (за матеріалами застосування в Україні Європейської конвенції з прав людини та практики Страсбурзького суду) / редкол. : П. М. Рабинович та ін. // *Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина ; НАПРН України ; НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування*. — К. : АОК, 2012. — Вип. 26. — 164 с. (Серія 1 «Дослідження та реферати»).

³ Детальніше про витоки правового нормативізму див.: *Кельзен Г.* Чисте Правознавство : з додатком : проблема справедливості / пер. з нім. О. Мокровольського ; наук. ред. В. Літкевич. — К. : Юніверс, 2004. — 495 с.

⁴ Наприклад, див.: *Мілаш В. С.* Господарське право : курс лекцій : у 2-х ч. — Х. : Право, 2008. — Ч. 1. — С. 19–25; *Щербина В. С.* Господарське право України : підруч. — 5-те вид., переробл. і допов. — К. : Юрінком Інтер, 2012. — С. 90–102.

2. Поняття і види джерел права у контексті сучасних доктринальних підходів

У науковій літературі є різні підходи до систематизації джерел права, обумовлені їх науково-методологічними позиціями. Відомий вітчизняний вчений-теоретик, професор П. Рабінович розрізняє такі традиційні види джерел права: 1) правовий звичай; 2) правовий прецедент; 3) нормативно-правовий договір; 4) нормативно-правовий акт¹.

У свою чергу інша вітчизняна дослідниця-теоретик, професор О. Скакун, окрім зазначених традиційних джерел, виокремлює ще три нетрадиційних для української правової системи джерела права: правову доктрину, загальні принципи права та релігійно-правові норми². Головними особливостями нетрадиційних джерел права, на думку О. Скакун, є те, що норми права в них виникають у суспільстві, й тільки з часом, коли вони себе виявляють як суспільно-корисні на практиці, держава їх санкціонує.

У сучасній юридичній науці визначення змісту поняття «джерела права» залежить від доктрини, якої дотримуються ті чи інші автори.

Так, якщо йдеться про класичну юридичну доктрину, то вона розглядає це поняття як спосіб зовнішнього вираження правових норм, що свідчить про їх загальнообов'язковість³. Фактично до джерел права представники юридичної школи права відносять нормативно-правові акти і нормативні договори та інколи — акти конституційної юстиції⁴.

Сьогодні з позицій юридичної школи права науковим проблемам джерел права у загальнотеоретичному і галузевому вимірі присвячують свої праці українські вчені — прихильники доктрини легізму, правового нормативізму та інших напрямів цієї школи⁵. Під системою джерел права вони пропонують розуміти виключно сукупність чинних у межах юрисдикційної території держави правових

¹ Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. — 9-те вид., зі змінами. — Львів : Край, 2007. — С. 107–108.

² Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. — 2-ге вид. / пер. з рос. — Х. : Консум, 2005. — С. 309–311.

³ Наприклад, див.: Вступ до теорії правових систем : моногр. / за заг. ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. — К. : Юридична думка, 2012. — С. 65; Правові системи сучасності : навч. посіб. для магістрів права / відп. ред. Ю. С. Шемшученко. — К. : Юридична думка, 2012. — С. 77.

⁴ Наприклад, див.: Батанов О. В. Муніципальне право України : підруч. / відп. ред. М. О. Баймуратов. — Х. : Одіссей, 2008. — С. 31–32; Кравченко В. В. Конституційне право України : навч. посіб. — 6-те вид., виправл. та доповн. — К. : Атіка, 2009. — С. 36; Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України : підруч. / за заг. ред. В. Л. Федоренка. — 2-ге вид., переробл. і доопр. — К. : Алерта ; КНТ ; Центр учбової літератури, 2010. — С. 71–72.

⁵ Див.: Пархоменко Н. М. Джерела права : проблеми теорії та методології : моногр. / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — К. : Юридична думка, 2008. — 335 с.; Шемшученко Ю. С. Теоретичні проблеми становлення та розвитку юридичної науки в Україні // Юридична наука : сучасний стан та перспективи розвитку : мат-ли міжнар. наук. конф. (Київ, 13 травня 2009 р.). — К., 2009. — С. 7–8; Шемшученко Ю. Проблеми наукового забезпечення сучасного конституційного процесу в Україні // Право України. — 2012. — № 8. — С. 28–34.

актів, що містять норми права і регламентують процеси правотворчості та реалізації права. Саме у законодавстві (джерелах права), на їхню думку, правові норми та їх різні структурні формування (інститути тощо) отримують своє реальне вираження, зовнішнє виявлення¹.

Своє розуміння джерел права в Україні має і соціологічна школа права, що включає до них, крім нормативно-правових актів, нормативних договорів та сталої судової практики, й інші джерела права: правові звичаї, судові прецеденти, правову доктрину, загальні принципи права, якщо вони пов'язані з соціальною практикою. Серед родоначальників соціологічної школи права в Україні можна назвати відомих у Європі вчених Є. Ерліха та Б. Кістяківського, які джерелами права називали тільки соціологізовані, тобто пов'язані з соціальними явищами, норми права. Так, Є. Ерліх писав, що слід нарешті звикнути до думки про те, що для ефекту певного правового положення набагато важливішим є не його тлумачення юристами, натомість більш важливими є інші обставини: специфіка народу з його соціальною структурою і формуванням, панівний моральний і звичаєвий світогляд, якості тих людей, які покликані їх здійснювати, владні засоби, якими слід користуватися, порядок розгляду спорів².

Активними прихильниками сталої судової практики, насамперед КСУ, як джерела права є, зокрема, представники доктрини правового реалізму, що одна з перших виокремилася в самостійний напрям соціологічної школи права³. Вони розглядають акти КСУ як джерело реального, а не номінального права. Деякі автори, які є прихильниками інших напрямів цієї школи (органічного та синтетичного тощо), також вирізняють в актах КСУ такі реальні джерела права⁴, що відповідають їхнім доктринальним уявленням.

На відміну від представників юридичної і соціологічної шкіл права, прихильники доктрини природного права роблять акцент не на формальних чи реальних джерелах права, а на джерелах, заснованих на принципах загальнолюдської моралі⁵. Ця

¹ Правові системи сучасності : навч. посіб. для магістрів права / відп. ред. Ю. С. Шемшученко. — К. : Юридична думка, 2012. — С. 78–79.

² Див.: *Ерліх Є.* Соціологія і юриспруденція // Проблеми філософії права. — Том III. — № 1–2. — С. 190.

³ Див.: *Головін А.* Конституційне правосуддя : вчора, сьогодні, завтра // Вісник Конституційного Суду України. — 2011. — № 4–5. — С. 5–13; *Головін А. С.* Права людини : інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України. — К. : Логос, 2012; *Стрижак А.* Верховенство права і конституційне судочинство в Україні // Право України. — 2010. — № 3. — С. 62–71; *Шевчук С. В.* Судова правотворчість та соціологічна школа права // Вісник Верховного Суду України. — 2007. — № 1. — С. 24–29; *Шевчук С.* Принцип верховенства права та найвища юридична сила Конституції України // Право України. — 2011. — № 5. — С. 175–186.

⁴ Див.: *Сліденко І.* Проблеми співвідношення юридичної і фактичної Конституції України з позицій світового конституційного виміру // Конституція і конституціоналізм : вибіркові проблеми : зб. наук. пр. — К., 2007. — С. 9–32; *Савчин М. В.* Акти Конституційного Суду України — специфічні джерела конституційного права // Джерела конституційного права України. — К. : Наукова думка, 2010. — С. 407–439; *Савчин М. В.* Конституційна традиція в Україні та перехід до модернізації національної правової системи // Стратегічні пріоритети. — 2010. — № 2. — С. 83–89.

⁵ Див.: *Рабінович С. П.* Природно-правові засади юридичного регулювання суспільних відносин в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / МВС України, Львівський державний університет внутрішніх справ. — Львів, 2011. — 36 с.; *Костенко О. М.* Що є право? Про

доктрина розглядає реально діючу систему джерел права крізь призму засад справедливості, рівності, гідності, соціальної захищеності та інших моральних цінностей.

Отже, аналіз наукових шкіл і доктрин, що становлять вчення про джерела права в Україні, свідчить про те, що відбувається процес їх модернізації, який, очевидно, буде й надалі розвиватися. Цього вимагає ускладнення правового життя українського суспільства та пов'язаний із цим пошук нових механізмів вирішення його проблем.

Слід зазначити, що в європейських країнах над проблемами джерел права (у загальнотеоретичному та галузевому аспектах) також працюють чи працювали видатні вчені¹. Головне, що юридична наука в цих країнах вирішила проблему розвитку соціологічної школи права, яка найбільш повно відбиває потреби, зокрема, західного суспільства. Як писав німецький філософ права Р. Циппеліус, якщо право прагне розв'язати своє завдання по-справжньому ефективно, воно особливо має використовувати наявні природні та соціологічні дані. Саме за допомогою пізнання природних психологічних та соціальних законів право виробляє власні засоби для досягнення своєї мети². Тому джерелами права в європейських країнах вважаються ті з них, що відповідають зазначеним критеріям права.

Таким чином, доктринальні підходи до характеристики джерел права в Україні та європейських країнах відрізняються, що має стимулювати наукову творчість вітчизняних вчених. Порівняльний аналіз цих підходів у питаннях джерел права в українській юридичній науці свідчить про те, що потрібна модернізація вчення про ці джерела, що має стати умовою його подальшого розвитку та засобом поліпшення дії цих джерел на практиці. Основою такої модернізації може стати інтегративний погляд на джерела права як логіко-практичне поєднання переваг при використанні результатів досліджень школи природного права, юридичної і соціологічної шкіл права за умови провідної ролі останньої в інтеграції поглядів інших наукових шкіл, оскільки без цього все залишиться так, як було донедавна, особливо якщо в інтегративний блок включити ще історичну школу права³.

3. Доктринальні підходи до актів КСУ як джерел права

Для всіх галузевих наук публічного і приватного права в Україні особливо актуальним і дещо складним для сприйняття є питання про таке джерело права, як

основи «натуралістичної» юриспруденції у світлі соціального натуралізму // Право України. — 2010. — № 4. — С. 83–91; Костенко О. М. «Соціально-натуралістична» юриспруденція — доктринальна основа для правової реформи в Україні // Часопис Київського університету права. — 2011. — № 4. — С. 309–313.

¹ Наприклад, див.: Хессе К. Основы конституционного права ФРГ. — М. : Юридическая литература, 1981. — С. 28–66; Sagan S. Prawo konstytucyjne PR.Warszawa : Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, 1999. — С. 80–86; G. Seidler, H. Groszyk, A. Pienniazek. Wprowadzenie do nauki o panstwie i prawie. — Lublin : Wydawnictwo uniwersytetu M. Curie-Skłodowskiej, 2010. — С. 157–171; Josef Blahoz, Vladimír Balas, Karel Klima. Srovnávací ustavní právo. — Praha : CODEX BOHEMIA, 1998. — С. 48–63.

² Див.: Циппеліус Р. Філософія права : підруч. / пер. з нім. — К. : Тандем, 2000. — С. 53.

³ Детальніше про інтегративні підходи у праві див.: Тімуш І. С. Інтегративний погляд на право. — К. : Атіка, 2009. — 284 с.

акти КСУ, особливістю якого є те, що це орган конституційної юстиції, який захищає права громадян. Ці акти визнають самостійним і самодостатнім джерелом права далеко не всі дослідники¹. На думку деяких авторів, акти КСУ є вторинним джерелом права². Окремі ж зарубіжні вчені, навпаки, вважають, що акти конституційної юстиції стоять на одному рівні з положеннями конституції держави, якщо вони стосуються тлумачення даних положень³.

Відповідно до чинного законодавства актами КСУ, в яких він закріплює результати контролю за додержанням конституційної законності вищими органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, тлумачить положення Конституції і законів України⁴, є висновки, рішення та ухвали⁵. До зазначених актів КСУ як органу конституційної юстиції належать лише ті з них, у яких він формує свої правові позиції щодо забезпечення⁶, реалізації та захисту прав і свобод громадян. Саме так КСУ реалізує мету своєї діяльності відповідно до частини другої статті 3 Конституції України, згідно з якою права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а утвердження і забезпечення таких прав і свобод є її (а отже, й КСУ) головним обов'язком. Тому значення актів КСУ як джерел права насамперед впливає з його правових позицій щодо захисту прав і свобод людини і громадянина.

¹ Зокрема, у низці підручників з адміністративного, трудового, фінансового і цивільного права немає жодної згадки про акти Конституційного Суду України як джерело права. Наприклад, див.: *Адміністративне право* : навч. посіб. / О. І. Остапенко, З. Р. Кісіль, М. В. Ковалів, Р. В. Кісіль. — К. : Правова єдність, 2008. — С. 21–23; *Болотіна Н. Б., Чанишева Г. І.* Трудове право України. — К., 2000; *Фінансове право України* : навч. посіб. для студ. ВНЗ / Л. К. Воронова, М. П. Кучерявенко, Н. Ю. Пришва та ін. — К. : Правова єдність, 2009. — С. 62–67; *Самойленко В. М.* Цивільне та сімейне право України : навч. посіб. — 2-ге вид., переробл. та допов. — Х. : Юрsvіт, 2007. — Ч. 1. — С. 20–25; *Харитонов Є. О., Харитонова О. І., Старцев О. В.* Цивільне право України : підруч. — 3-тє вид., перероб. і допов. — К. : Істина, 2011. — С. 75–91.

² *Джерела конституційного права України* : моногр. / відп. ред. Ю. С. Шемшученко, О. І. Ющик. — К. : Наукова думка, 2010. — С. 407–439.

³ *Бондарь Н. С., Джагарян А. А.* Конституционно-судебная защита социально-трудовых прав с участием профсоюзов. — М., 2008. — С. 93.

⁴ Див.: *Про Конституційний Суд України* : Закон України від 16 жовтня 1996 року № 422/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 49. — Ст. 272 (зі змінами та доп. в редакції від 13 червня 2012 року).

⁵ Не всі автори погоджуються з тим, що ухвали КСУ також є джерелами права, оскільки вони мають винятково процесуальний характер. Насправді такі ухвали можуть містити правові позиції, що мають значення джерела права. Наприклад, це положення про те, що: 1) надання консультацій до повноважень КСУ не належить (див.: *Ухвала КСУ від 31 березня 2010 року № 15-у/2010*); 2) невизначеність предмета тлумачення унеможлиблює здійснення офіційної інтерпретації статей Конституції та законів України (див.: *ухвали КСУ від 2 вересня 2009 року № 47-у/2009, від 23 грудня 2009 року № 65-у/2009, від 22 грудня 2011 року № 64-у/2011*) тощо.

⁶ Деякі автори вважають, що забезпечення прав і свобод громадян є самостійним видом їхніх гарантій і фактично виконує роль метагарантій щодо правових гарантій реалізації, захисту та охорони цих прав і свобод. Див.: *Кампо В. М.* Проблеми підсудності окремих категорій адміністративних справ : теоретичний і практичний аспекти // *Вісник Конституційного Суду України*. — 2013. — № 1. — С. 28.

Поряд із цим помилково було б думати, що акти КСУ є джерелами лише конституційного права, яке, як прийнято вважати, комплексно «опікується» правами і свободами людини і громадянина¹ порівняно з іншими галузями права. Адже за роки своєї діяльності (починаючи з 1996 року) КСУ прийняв багато актів, у яких сформулював правові позиції, що стосуються майже всіх галузей національного права — кримінального, адміністративного, цивільного, господарського, фінансового, трудового, житлового тощо, а також міжнародного права. В основі цих актів, як вже зазначалося, лежить принцип забезпечення, реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина, що стосується всіх без винятку галузей вітчизняного права.

Так, джерелами господарського права, на нашу думку, є акти КСУ (правові позиції в них), прийняті ним з метою захисту конституційно встановлених прав громадян на власність та підприємницьку діяльність: Рішення від 26 листопада 1998 року № 16-рп/98² (позиція щодо порядку підписання зовнішньоекономічних договорів), Рішення від 12 лютого 2002 року № 3-рп/2002³ (позиція щодо правового статусу суб'єктів права різних форм власності), Рішення від 9 липня 2002 року № 15-рп/2002⁴ (позиція щодо досудового врегулювання спорів), Рішення від 1 грудня 2004 року № 18-рп/2004⁵ (позиція щодо охоронюваного законом інтересу акціонера, акціонерного товариства), Рішення від 10 січня 2008 року № 1-рп/2008⁶ (позиція щодо звернення до третейського суду), Рішення від 12 січня 2010 року № 1-рп/2010⁷ (позиція щодо усунення члена виконавчого органу товариства від виконання своїх обов'язків) та низка інших⁸.

¹ Про наукові публікації, присвячені актам КСУ як джерелам конституційного права, наприклад див.: *Безсонова М. В.* Акти Конституційного Суду України в системі джерел конституційного права України // Треті конституційні читання : зб. тез наук. допов. і повідомл. міжнар. наук. конф. молодих учених, аспірантів і студентів, присвячена пам'яті академіка права Ю. М. Тодики (28–29 травня 2010 року). — Х., 2010. — С. 13–14; *Савчин М. В.* Акти Конституційного Суду України — специфічні джерела конституційного права // Джерела конституційного права України. — К. : Наукова думка, 2010. — С. 407–439; *Сквірський І. О.* Рішення Конституційного Суду України в системі джерел конституційного права України // Вісник Запорізького національного університету : зб. наук. статей. Юридичні науки. — Запоріжжя, 2011. — № 3. — С. 42–46; *Скрипнюк О.* Правові акти Конституційного Суду України як джерела сучасного конституційного права України // Право України. — 2012. — № 3–4. — С. 404–410.

² Рішення від 26 листопада 1998 року № 16-рп/98. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=8839>

³ Рішення від 12 лютого 2002 року № 3-рп/2002. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=9442>

⁴ Рішення від 9 липня 2002 року № 15-рп/2002. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=9454>

⁵ Рішення від 1 грудня 2004 року № 18-рп/2004. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=9874>

⁶ Рішення від 10 січня 2008 року № 1-рп/2008. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=9947>

⁷ Рішення від 12 січня 2010 року № 1-рп/2010. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=91013>

⁸ Детальніше про акти КСУ як джерела господарського права див.: *Камло С.* Акти Конституційного Суду України в системі джерел господарського права // Юридичний журнал. — 2012. — № 3. — С. 58–61.

Однак акти КСУ не завжди визнаються джерелами права не тільки науковцями, а й суддями судів загальної юрисдикції, насамперед через зазначену логістсько-нормативістську доктрину, яка обмежує правові погляди її носіїв на джерела права лише традиційними нормативно-правовими актами.

Для того, щоб визначити місце й роль актів КСУ в системі джерел відповідної галузі права, потрібно з'ясувати їх правову природу та встановити співвідношення з іншими джерелами права, що реально діють або можуть діяти у цій галузі права. Питання ці далеко не прості, зважаючи на недостатній рівень їх наукової розробки. Це саме стосується і методів їх дослідження, які тільки проходять первинну апробацію на практиці.

Відомо, що на початку своєї діяльності КСУ в більшості випадків вирішував конфлікти між гілками влади¹. Саме тому в його актах того часу переважали легістсько-нормативістські правові позиції, засновані на формальному праворозумінні зазначених конфліктів, оскільки, і це очевидно, влада має діяти на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією і законами України (частина друга статті 19 Основного Закону). Численні конфлікти між громадянами і державою КСУ почав вирішувати з 2010 року. За цих умов він поступово ставав на позиції соціологічної доктрини правового реалізму і захист прав людини фактично почав базувати на доктринах «живого права» і «живої Конституції». Це у свою чергу, як відомо, стимулювало розвиток соціологічного напрямку досліджень практики його діяльності.

Очевидно, що у контексті вже згадуваної статті 3 Конституції України сучасні соціологічні наукові підходи до питання актів органу конституційної юстиції як джерел права є, на нашу думку, найбільш продуктивними та перспективними. Ці підходи дають змогу спиратися при аналізі зазначених актів на природничо-правову філософію прав людини, започатковану ще І. Кантом²; враховувати соціальні чинники впливу на право, зокрема рівень соціальної захищеності осіб, економічний стан держави тощо.

Таким чином, характеристика актів КСУ як джерел права взагалі, так і певної галузі права зокрема — це складна, багатоаспектна теоретична і практична проблема, вирішення якої залежить від рівня її усвідомлення сучасною юридичною наукою, насамперед її найновішими школами і напрямами (соціологією права тощо).

4. Система джерел права в актах КСУ

Як уже зазначалося, аналіз джерел права в Україні свідчить, що особливе місце серед них посідають акти КСУ, які, на нашу думку, не вписуються ні в традиційні, ні в нетрадиційні джерела права, адже ці акти можуть містити різні положення (правові позиції)³, що стосуються як одних, так й інших джерел права.

¹ Детальніше про це див.: *Барабаш Ю. Г.* Державно-правові конфлікти в теорії та практиці конституційного права : моногр. — Х. : Право, 2008. — 219 с.; *Єзеров А.* Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні : моногр. — Одеса, 2008. — 236 с.

² Див.: *Кант І.* Критика чистого розуму / пер. з нім. та прим. І. Бурковського. — К. : Юніверс, 2000. — 500 с.; *Кант І.* Лекції по етике. — М. : Республика, 2000. — 431 с.

³ Під правовими позиціями КСУ слід розуміти закріплені в його актах положення, які мають правове значення для регулювання суспільних відносин. Наприклад, див.: *Ткачук П.*

Проте часто дослідники актів КСУ відносять їх до традиційних джерел права: одні — до нормативних джерел права¹, інші — до судових прецедентів². Однак цими двома видами джерел права акти КСУ не вичерпуються.

Вважаємо, що існуючі підходи до оцінки актів КСУ, з погляду діючої системи джерел права в Україні, не відповідають ні реальній ролі цих актів у правовій системі держави, ні рівню розвитку юридичної науки. Поглиблені дослідження цих актів як реальних джерел права дають змогу дійти висновку: ці акти, точніше вміщені в них правові позиції КСУ, можуть набувати змісту різних видів джерел права. Інакше кажучи, правові позиції у зазначених актах як джерелах права за своїм змістом можуть мати, і фактично мають, багатоманітний характер, що є свідченням їх особливо складної правової природи, а відтак специфічної практичної дії.

Через парадоксальну багатоджерельність акти КСУ вимагають особливої методики їх дослідження як джерел права. Йдеться про методику, що передбачала б в одних випадках встановлення взаємозв'язку цих актів з їх «візаві» — законами, що є первинними регуляторами відповідних суспільних відносин і на базі яких КСУ шляхом тлумачення формує свої правові позиції. В інших випадках ця методика мала б слугувати засобом для з'ясування питань самостійного (окремого) застосування актів КСУ на практиці.

На нашу думку, крім як до нормативних джерел права та судових прецедентів, акти конституційної юстиції можуть також стосуватися таких джерел права, як нормативний договір і правовий звичай. Це те, що стосується традиційних джерел права. Акти КСУ також можуть містити правові позиції, що стосуються й нетрадиційних джерел права: загальних принципів права, правової доктрини і сталої судової практики.

Розглянемо детальніше конкретні практики щодо актів органу конституційної юстиції як відповідних джерел права.

Нормативні джерела права в актах КСУ. Найчастіше в таких актах можна віднайти нормативні правові положення, що слугують джерелом права для врегулювання відповідних суспільних відносин. Тому, як вже зазначалося, в підручниках акти КСУ нерідко відносять до нормативних актів³.

Правові позиції Конституційного Суду України // Вісник Конституційного Суду України. — 2006. — № 2. — С. 10–21; Кампо В. Правові позиції Конституційного Суду України як необхідний елемент забезпечення судово-правової реформи // Вісник Конституційного Суду України. — 2010. — № 2. — С. 112–122; Бринцев В. Д. Судовий конституціоналізм в Україні: доктрина і практика формування. — Х. : Право, 2013. — С. 135–195.

¹ Див.: Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України : підруч. / за заг. ред. В. Л. Федоренка. — 2-ге вид., переробл. і доопр. — К. : Алерта ; КНТ ; Центр учбової літератури, 2010. — С. 71–72.

² Див.: Совгіря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України : повний курс : навч. посіб. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К. : Юрінком інтер, 2012. — С. 32; Селіванов А. О. Верховенство права в конституційному правосудді : аналіз конституційної юрисдикції : предмет конституційного права у вимірі конституційної юрисдикції : моногр. — К., Х. : АПРН України, 2006. — С. 50–71.

³ Див.: Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України : підруч. / за заг. ред. В. Л. Федоренка. — 2-ге вид., переробл. і доопр. — К. : Алерта ; КНТ ; Центр учбової літератури, 2010. — С. 71–72.

Усуваючи колізії чи прогалини в законах та суперечності в юридичній практиці, пов'язані з неоднозначним застосуванням положень Конституції і законів України судами України, іншими державними органами, у процесі нормативного тлумачення положень цих актів КСУ в своєму рішенні може закласти правову позицію, яка фактично має зміст норми права¹. Але й у випадку казуального тлумачення відповідних конституційних чи законодавчих положень КСУ також є творцем правових норм².

Відомо, що акти КСУ про скасування законів чи їх окремих положень не можуть слугувати джерелом права. Хоча дехто вважає, що після скасування КСУ певного закону чи його положення відновлюється дія актів (їх положень), що були чинними до запровадження скасованого закону (його положення)³, а отже, КСУ є негативним законодавцем⁴.

Таким чином, саме правові позиції інтерпретаційних актів органу конституційної юстиції найчастіше слугують нормативним джерелом права. Ці позиції можуть застосовуватися на практиці разом чи окремо від положення Конституції або закону України, яке було ним витлумачено.

Норми прецедентного права в актах КСУ. Наступний вид джерел права у цих актах також пов'язаний з його правотворчою діяльністю. У деяких випадках для вирішення справи КСУ застосовує свої попередні рішення. Такі рішення стають нормою прецедентного права, яку КСУ застосовує у нових справах за юридично однакових обставин. Насамперед може йтися про класичний судовий прецедент, коли одна справа вирішується КСУ на підставі рішення в іншій справі⁵; щоправда, таких прецедентів у діяльності КСУ небагато. Певне поширення мають так звані процесуальні прецеденти, коли КСУ обмежується застосуванням правових позицій з попередніх ухвал, наприклад, у питаннях відкриття конституційного провадження⁶.

¹ Наприклад, у Рішенні КСУ від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012 у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України Суд визначив, що саме є інформацією про особисте та сімейне життя особи.

² Див.: Кампо В. Фіксування судового процесу технічними засобами : проблеми сучасної конституційно-судової практики // Віче. — 2013. — № 2. — С. 11–15.

³ Див.: Вдовіченко С. Л. Відновлення дії попередньої редакції нормативно-правового акта внаслідок визнання Конституційним Судом України внесених до нього змін неконституційними // Вісник Конституційного Суду України. — 2011. — № 2. — С. 73–82.

⁴ Див.: Селіванов А. О. Верховенство права в конституційному правосудді : аналіз конституційної юрисдикції : предмет конституційного права у вимірі конституційної юрисдикції : моногр. — К., Х. : АПРН України, 2006. — С. 49.

⁵ Так, класичний судовий прецедент КСУ застосував у пункті 4.2 мотивувальної частини Рішення від 16 червня 2011 року № 5-рп/2011 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Кодексу адміністративного судочинства України, законів України «Про Вищу раду юстиції», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо недопущення зловживань правом на оскарження». — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=143167>

⁶ Як уже зазначалося, у питаннях відкриття конституційного провадження у справах КСУ керується низкою прецедентів: про необхідність визначення предмета тлумачення, про неприпустимість надання консультацій КСУ та ін.

Таким чином, акти КСУ, що стали судовими прецедентами, є джерелами права, які сприяють вирішенню певного кола питань матеріального і процесуального права.

Норми правових звичаїв в актах КСУ. Як відомо, всюди, де є право, складаються правові звичаї. КСУ також санкціонує певні звичаї, що формуються у процесі його судової діяльності та стають правилами поведінки для відповідних суб'єктів права.

Згідно з принципом верховенства права в інтерпретації КСУ цей принцип містить застосування звичаїв і традицій, що відповідають ідеології права, справедливості тощо¹.

Так, КСУ застосовує правові звичаї у зв'язку з історичним тлумаченням положень Конституції України². У більш широкому плані КСУ при тлумаченні положень законів фактично санкціонує правові звичаї, які є обов'язковим елементом механізму реалізації цих законів. Класичним звичаєм є включення до текстів актів КСУ конституційних положень щодо прав людини, принципів правосуддя, правової державності, верховенства права, демократії тощо³. Цим КСУ демонструє повагу до відповідних правових цінностей, закріплюючи їх обов'язковість у мотивувальній частині своїх рішень⁴. Чимало правових звичаїв процесуального характеру знайшло своє закріплення в Регламенті КСУ⁵. Таким чином, КСУ застосовує певні правові звичаї для обґрунтування правових позицій у його актах.

Нормативні міжнародні договори в актах КСУ. Як це не парадоксально, але правові позиції в актах КСУ можуть набувати рис міжнародного договору. Відомо, що КСУ зобов'язаний на вимогу Президента України чи Кабінету Міністрів України давати висновок щодо конституційності відповідного міжнародного договору (стаття 151 Конституції України). Очевидно, що при цьому він може формувати свої правові позиції, які стосуватимуться не тільки формальних меж цього договору. Юридично такі висновки КСУ мають на меті офіційне роз'яснення для суб'єктів права України суті та змісту міжнародних договорів, а таке тлумачення є обов'язковим для виконання і врахування всіма державними органами, їх посадовими особами, підприємствами, територіальними громадами тощо. Власне, нормативно-договірний характер правових позицій КСУ виявляється у тому, що його акт діє доти, доки чинним є міжнародний договір, конституційність якого він підтвердив.

¹ Підпункт 4.1 Рішення КСУ у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України про призначення судом більш м'якого покарання від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004; підпункт 3.4 Рішення КСУ у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 1 грудня 2004 року № 18-рп/2004.

² Нікітіна Ю. Історичне тлумачення нормативно-правових актів у практиці Конституційного Суду України // Юридична газета. — 1 березня 2011 року. — № 9 (273). — С. 12.

³ Ще більше правових звичаїв КСУ санкціонує стосовно морально-етичних відносин, заходів заохочення, відносин з конституційними судами інших країн тощо.

⁴ Наприклад, див.: рішення КСУ від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004; від 24 грудня 2004 року № 22-рп/2004; від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009 тощо.

⁵ Див.: Зміни до Регламенту КСУ, внесені згідно з рішеннями КСУ від 14 жовтня 2008 року № 34-р/2008 та від 24 грудня 2009 року № 17-р/2009.

На практиці органи влади України лише один раз зверталися до КСУ з питання конституційності міжнародного договору¹. Отже, цей вид джерел права в його актах є більш потенційним, аніж реальним.

Загальні принципи права в актах КСУ. Віднедавна в незалежній Україні фактично з'явився новий вид джерел права — загальні принципи права, що стають дедалі важливішим регулятором суспільних відносин.

Під загальними принципами права слід розуміти правові положення, які відображають фундаментальні концепції права і справедливості, притаманні кожній національній системі права, особливо інтегрованої, як Україна, в євроспільноту. Загальні принципи права є одним із найбільш важливих джерел права Європейського Союзу та Ради Європи. Особливо важлива роль в їх запровадженні належить Європейському суду з прав людини (далі — ЄСПЛ), який сформулював та визнав джерелом права близько двох сотень загальних принципів, у тому числі: 1) принцип відповідальності ЄС за шкоду, завдану діями або рішеннями його органів та посадових осіб; 2) принцип пропорційності; 3) принцип захисту законних сподівань; 4) принцип *ne bis in idem* (правило, що забороняє подвійне покарання за одне порушення); 5) принцип загальних прав і свобод людини тощо².

Здебільшого КСУ застосовує загальні принципи права як джерела права насамперед шляхом посилання на рішення ЄСПЛ³. Але в своїй практиці КСУ самостійно сформулював чимало правових позицій, які мають значення загальних, а часто — спеціальних принципів конституційного⁴, господарського⁵ права

¹ Див.: Висновок Конституційного Суду України від 11 липня 2001 року № 3-в/2001 у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=8764>

² Законотворчість : словник термінів і понять з міжнародного та європейського права / авт. кол. ; Українська школа законотворчості Інституту законодавства Верховної Ради України. — К., 2005. — С. 40.

³ Див., наприклад: Рішення КСУ від 11 березня 2011 року № 2-рп/2011 у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про Вищу раду юстиції». — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=133548>.

⁴ Рішення КСУ, в яких його позиції мають значення конституційних принципів права: Рішення від 3 жовтня 1997 року № 4-зп. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=9044>; Рішення від 28 березня 2001 року № 2-рп/2001. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=9428>; Рішення від 17 жовтня 2002 року № 17-рп/2002. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=9467> тощо.

⁵ Рішення КСУ, в яких його позиції мають значення господарських принципів права: Рішення від 26 листопада 1998 року № 16-рп/98. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=8839>; Рішення від 12 лютого 2002 року № 3-рп/2002. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=9442>; Рішення від 9 липня 2002 року № 15-рп/2002. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=9454>; Рішення від 1 грудня 2004 року № 18-рп/2004. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=9874>; Рішення від 10 січня 2008 року № 1-рп/2008. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/>

тощо. За нашими підрахунками протягом одного року КСУ формує 30–40 принципів права, що мають загальноправове або галузеве-правове значення.

На практиці завдяки динамічному тлумаченню КСУ сформулював правові позиції щодо таких загальних принципів права, які мають особливо важливе значення для українських суб'єктів права:

1) принцип верховенства права (рішення КСУ від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 (п. 4.1), від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009 (п. 3.12), від 10 червня 2010 року № 15-рп/2010 (п. 3.2), від 8 грудня 2011 року № 16-рп/2011 (п. 5)¹;

2) принцип пріоритету природних прав людини (Рішення КСУ від 29 січня 2008 року № 2-рп/2008 (п. 6.1)²;

3) принцип справедливості (Рішення КСУ від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004, п. 4.1, від 1 грудня 2004 року № 18-рп/2004 (п. 3.4)³;

4) принцип визначеності, ясності і недвозначності правової норми (Рішення КСУ від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005 (п. 5.3)⁴;

5) принцип розмірності як елемента принципу справедливості (Рішення КСУ від 24 березня 2005 року № 2-рп/2005 (п. 4.3)⁵;

6) принцип правової визначеності (рішення КСУ від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010 (п. 3.1, 3.3, від 22 грудня 2010 року № 23-рп/2010 (п. 4.1, 4.3)⁶;

7) принцип пропорційності (рішення КСУ від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 (п. 4.2), від 26 грудня 2011 року № 20-рп/2011 (п. 2.1)⁷;

doccatalog/list?currDir=9947; Рішення від 12 січня 2010 року № 1-рп/2010. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=91013>

¹ Див.: рішення КСУ від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=9868>; від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=75929>; від 10 червня 2010 року № 15-рп/2010. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=114492>; від 8 грудня 2011 року № 16-рп/2011. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=164207>

² Див.: рішення КСУ від 29 січня 2008 року № 2-рп/2008. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=9950>

³ Див.: рішення КСУ від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=9868>; від 1 грудня 2004 року № 18-рп/2004. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=9875>

⁴ Див.: рішення КСУ від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=9907>

⁵ Див.: рішення КСУ від 24 березня 2005 року № 2-рп/2005. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=9902>

⁶ Див.: рішення КСУ від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=117662>; від 22 грудня 2010 року № 23-рп/2010. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=125612>

⁷ Див.: рішення КСУ від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=9868>; від 26 грудня 2011 року № 20-рп/2011. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=166236>

8) принцип верховенства закону в системі нормативно-правових актів (Рішення КСУ від 1 квітня 2008 року № 4-рп/2008 (пп. 4.2)¹ тощо.

Таким чином, в актах КСУ завдяки динамічному тлумаченню Суд дедалі активніше застосовує загальні та спеціальні принципи права, що робить його правові позиції ефективним джерелом модерного українського права.

Правова доктрина в актах КСУ. Праці вчених-юристів як джерело права визнаються насамперед у країнах англосаксонської правової сім'ї². Але сьогодні правова доктрина міститься не тільки у творах учених-юристів; вона може також втілюватися у концептуальних (модельних) законах тощо. Оскільки КСУ постійно працює з різними видами правових доктрин (науковою, судовою та ін.), він застосовує їх у своїй практиці.

У перші роки своєї діяльності через брак джерел права, які він міг би використовувати, КСУ широко застосовував науково-правову доктрину як одне з основних джерел права і фактично її легалізував³. Згодом судові доктрини самого КСУ (конституційна, судово⁴, адміністративна, цивільна, трудова та ін.⁵) формувалися його суддями, вченими і фахівцями за результатами узагальнення його правових позицій.

Нині на практиці КСУ рідко вдається до прямого застосування науково-правової доктрини, але фактично він її впроваджує опосередковано, коли на інформаційні запити судді-доповідача надходять десятки експертних висновків з наукових установ і вищих навчальних закладів, що використовуються суддею при підготовці проектів рішень і висновків КСУ. Основна проблема КСУ сьогодні: яку наукову доктрину — логістсько-нормативістську чи правового реалізму — йому застосовувати в умовах, коли він все частіше розглядає конституційні звернення громадян, інших фізичних та юридичних осіб приватного права (за 2009–2012 роки кількість рішень за цими зверненнями зросла вдвічі).

Таким чином, застосування в актах КСУ науково-правової доктрини свідчить, що вона реально є джерелом права, яке може бути сьогодні одним, а завтра іншим.

Стала судово практика в актах КСУ. Особливе місце серед джерел права в актах КСУ належить сталій судовій практиці, яку він закріплює у своїх правових позиціях і застосовує до відповідних правовідносин та зобов'язує відповідним чином діяти суди загальної юрисдикції. Стала судово практика як джерело права, сформоване КСУ, — це ті правові стандарти, яких має дотримуватися кожен суд при застосуванні Конституції та законів України. Ця практика також може знахо-

¹ Див.: Рішення КСУ від 1 квітня 2008 року № 4-рп/2008. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=9959>

² Див.: Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности / пер. с фр. В. А. Туманова. — М. : Международные отношения, 1999. — С. 105–107, 264.

³ Кампо В. Наукове забезпечення юрисдикційної діяльності Конституційного Суду України (роздуми небайдужого) // Віче. — 2011. — № 17. — С. 25–29.

⁴ Про судову доктрину див.: Кампо В. М. Судова доктрина верховенства права : український досвід в європейському контексті // Юридичний журнал. — 2008. — № 10. — С. 68–76; № 12. — С. 116–124.

⁵ Наприклад, див.: Кампо В. М. До питання про муніципальну доктрину Конституційного Суду України // Конституційна юстиція : теорія і практика : зб. пр. : 1975–2008 / вступ. і закл. слово проф. П. Ф. Мартиненка, С. В. Коннова ; упоряд. : В. Ю. Барвіцький, М. В. Савчин — К., 2008. — С. 114–129.

дити свій вираз у постановах пленумів, інших документах найвищого і вищих судових органів¹.

На жаль, в Україні стала судова практика, як встановлена КСУ, так і найвищим чи вищими судовими органами, ще не набула статусу, притаманного їй у правовій державі романо-германської правової сім'ї, до якої переважно належить і правава система України. Однією з причин цього, на нашу думку, є те, що в чинному законодавстві України статус сталої судової практики чітко не визначений². А в діяльності, наприклад, судів загальної юрисдикції ставлення до такої практики, навіть з питань кримінальної юстиції, часом довільне.

На наш погляд, кожне рішення КСУ можна умовно прирівнювати до окремої постанови: в минулому — Пленуму Верховного Суду України, а нині — пленумів вищих спеціалізованих судів, оскільки це рішення так чи інакше формує сталу судову практику. Так, правові позиції КСУ перетворюються на сталу судову практику по-різному. В одних випадках вони мають пряму дію, зокрема коли стосуються розтлумачених положень Конституції України³, норми якої є безпосередньо діючим правом. В інших випадках вищі спеціалізовані суди мають роз'яснювати місцевим та апеляційним судам, як саме мають застосовуватися акти КСУ (зокрема в інформаційних листах тощо), бо самі суди нижчого рівня не мають «експериментувати» при розгляді справ. В Україні вже почала складатися практика інформування судів нижчого рівня про рішення КСУ, але цього вже замало⁴. Вищі спеціалізовані суди мають час від часу ухвалювати постанови з питань системного впровадження рішень органу конституційної юрисдикції.

Таким чином, стала судова практика є невід'ємним джерелом права у практиці КСУ, який її формує, застосовує відповідно до обставин та зобов'язує вищі спеціалізовані суди її впроваджувати.

¹ Наприклад, див.: *Притика Д., Потьомкін А.* Встановлення орієнтирів : інформаційні листи ВГС : найважливіше за 2012 рік // Закон і бізнес. — 26 січня — 1 лютого 2013 р. — № 4 (1094). — С. 13.

² У Законі України «Про судоустрій і статус суддів» 2010 року до сталої судової практики мають відношення положення про здійснення вищими спеціалізованими судами аналізу судової статистики, вивчення та узагальнення судової практики та надання ними методичної допомоги судам нижчого рівня з метою однакового застосування норм конституції та законів України у судовій практиці на основі її узагальнення та аналізу судової статистики; надання спеціалізованим судам нижчого рівня рекомендаційних роз'яснень з питань застосування законодавства щодо вирішення справ відповідної судової юрисдикції (пункти 3, 4 частини першої статті 32 зазначеного Закону).

³ Див., наприклад: Рішення КСУ від 8 грудня 2011 року № 16-рп/2011. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=164207>

⁴ Так, наприклад, у листі Вищого господарського суду України «Про рішення Конституційного Суду України у справі щодо офіційного тлумачення положень пункту 20 частини першої статті 106, частини першої статті 111¹³ Господарського процесуального кодексу України» від 17.05.2012 № 01-06/659/2012 увага господарських судів зверталася на Рішення КСУ від 25 квітня 2012 року № 11-рп/2012, за яким положення пункту 20 частини першої статті 106, частини першої статті 111¹³ ГПК у взаємозв'язку з положеннями пунктів 2, 8 частини третьої статті 129 Конституції України слід розуміти так, що апеляційному та касаційному оскарженню підлягають ухвали місцевого господарського суду й постанови апеляційної інстанції як про зміни способу та порядку виконання рішення, ухвали, постанови, так і про відмову в змінах способу та порядку їх виконання.

Аналіз різних джерел права в актах КСУ свідчить, що в цих актах дійсно можуть закладатися правові позиції, які стосуються як традиційних, так і нетрадиційних джерел права. Це означає, що є підстави розглядати акти КСУ не як одноджерельні, як було прийнято до цього в юридичній науці, а як багатоджерельні правові акти.

Практика застосування актів КСУ як багатоджерельних має свої особливості. Фактично багатоджерельна природа цих актів втілюється насамперед у практиці самого КСУ, який, як відомо, поступово відходить від логістсько-нормативістської доктрини і застосовує доктрини «живого права» та «живої Конституції». Ця практика слугує прикладом для судів загальної юрисдикції, які не настільки вільні у виборі доктрини свого функціонування, як КСУ, але також намагаються відійти від догматичного нормативізму¹. Тому погляд на акти органу конституційної юстиції як на багатоджерельні, на нашу думку, особливо сприяє формуванню нової правової атмосфери не тільки у самому КСУ, а й у судах загальної юрисдикції. Хочемо висловити сподівання, що доктрина багатоджерельності актів буде поширена також на акти законодавчої та виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, які, крім нормативної складової, містять також й інші джерела права: парламентські, адміністративні та муніципальні прецеденти, стали законодавчу, адміністративну й муніципальну практику тощо.

5. Висновки і пропозиції

Проведений аналіз теорії і практики актів КСУ в Україні як таких, що містять певну систему джерел права (є багатоджерельними), дає змогу дійти низки наукових висновків і практичних пропозицій.

1. Ці акти дійсно є складним об'єктом аналізу з погляду вчення про джерела права, оскільки вони — багатоджерельні. Тобто рішення та інші акти КСУ з питань захисту прав і свобод людини та громадянина можуть стосуватися як традиційних (нормативних актів, нормативних договорів, правових звичаїв, судових прецедентів), так і нетрадиційних (загальних і спеціальних принципів права, сталої судової практики, правової доктрини) джерел права.

2. У Законі України «Про судоустрій і статус суддів» слід запровадити норму-принцип про обов'язковість дотримання судами принципу сталої судової практики як обов'язкової складової будь-якого процесу розгляду судової справи.

3. Юридичній науці — теоретичній, спеціальній і практично-прикладній — слід звернути увагу на необхідність розробки теоретичних і практичних проблем актів КСУ як багатоджерельних правових актів, а юридичній освіті — забезпечити належний рівень підготовки молодих юристів з цієї проблематики.

4. Секретаріату КСУ доцільно дослідити практику застосування актів КСУ як багатоджерельних правових актів та узагальнити цю практику з метою її популяризації серед зацікавлених органів влади і громадськості.

¹ Яскравим прикладом цього є монографія колишнього голови Апеляційного суду Харківської області, а нині судді Конституційного Суду України В. Д. Бринцева «Судовий конституціоналізм в Україні: доктрина і практика формування» (Бринцев В. Д. Судовий конституціоналізм в Україні: доктрина і практика формування: моногр. : у 2-х кн. — Х. : Право, 2012. — Кн. 1. — 390 с.), у якій є окремий підрозділ, присвячений темі «живого права».

Кампо В., Гринюк Р., Устименко В. Система источников права в актах органа конституционной юстиции: проблемы теории. В статье речь идёт о современных доктринальных подходах к оценке источников права в актах Конституционного Суда Украины, которые могут содержать правовые позиции, относящиеся к разным источникам права: нормативному акту, нормативному договору, сложившейся судебной практике, прецедентному праву, общим принципам права, судебному обычаю и судебной доктрине.

Ключевые слова: учение об источниках права, Конституционный Суд Украины, правовые позиции, источники права, многоисточниковость актов органа конституционной юрисдикции.

Kampo V., Hrynyuk R., Ustymenko V. The System of Sources of Law in Acts of Agencies of Constitutional Justice: Problems of Theory. The article deals with the current doctrinal approaches towards assessment of the sources of law in the acts of the Constitutional Court of Ukraine which may contain legal positions related to various sources of law: normative act, normative agreement, established judicial practice, case-law, general principles of law, court practice and judicial doctrine.

Key words: doctrine on sources of law, the Constitutional Court of Ukraine, its legal positions, sources of law, multi-source nature of acts of a body of constitutional justice.

Республіканський принцип як ключова засада сучасного конституціоналізму

О. Литвинов

суддя Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ

Категорія «республіка» є однією з ключових у конституційному праві, більше того, республіканська форма правління, без сумніву, є ключовим принципом сучасного конституціоналізму і засадою конституційного ладу України. Республіканізм належить до головних конституційних цінностей, а його інститут відображений на конституційному рівні як через засади конституційного ладу, так і через окремі елементи конституційного статусу людини і громадянина, порядок формування вищих органів державної влади, систему їх взаємодії. Республіканський принцип відіграє ключову роль у розумінні сучасного конституціоналізму, він тісно пов'язаний з іншими конституційними засадами, зокрема з принципами демократичної і правової держави.

Ключові слова: форма правління, засади конституційного ладу, республіка, республіканізм, конституціоналізм.

Форма правління в тій чи іншій країні зумовлює специфіку здійснення всіх державно-правових процесів. Традиційно республіка та монархія визначаються як два різновиди форм правління. Водночас сьогодні у вітчизняній літературі спостерігається певна криза в розумінні принципу республіканізму.

Який же зміст ми маємо сьогодні вкладати в категорію «республіка»? Використовуючи традиційні уявлення теоретиків держави про республіку, вчені, як правило, ігнорують конституційні аспекти зазначеної проблематики. Водночас категорія «республіка» є однією з ключових у конституційному праві, більше того, республіканська форма правління, без сумніву, є ключовим принципом сучасного конституціоналізму і засадою конституційного ладу України.

Як зазначає А. Заєць, особливо важливими для розуміння природи української держави є її фундаментальні конституційно-правові чинники: *державність, республіканське правління, демократія, соціальна держава, правова держава*. Вони формують основу конституційно-правового ладу, надають державі організованого вигляду, унормовують і обмежують її. Конституція України як акт найвищої юридичної сили, закладаючи ці принципи в основу конституційного ладу, надає їм формоутворюючого і структуровизначаючого значення для держави та державної влади¹.

Існуюча республіканська форма правління та її різновид істотним чином впливають як на формування, так і на діяльність органів публічної влади. Це дуже просто пояснити тим, що, по-перше, сама конституція встановлює певні механізми формування і контролю за діяльністю таких органів, а, по-друге, поточне галузеве

¹ Заєць А. П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. — К. : Парламентське вид-во, 1999. — С. 93.

законодавство, керуючись найвищою юридичною силою Конституції, детально регламентує статус названих органів¹.

У вітчизняній навчальній літературі приділено не так багато уваги питанням республіканського устрою нашої держави. Коли аналізуються засади конституційного ладу, то серед іншого зазначається, що «принцип республіканської форми держави полягає в такій організації державної влади (формі правління), за якої глава держави (президент) обирається народом або парламентом шляхом прямих або непрямих виборів на певний строк»². До цього додається, що «принцип республіканської форми правління передбачений статтею 5 Конституції України і впливає із того, що Президент України обирається громадянами України шляхом прямих виборів на п'ять років»³. В інших випадках ця засада конституційного ладу характеризується в аспекті того, який саме різновид республіканської форми правління передбачений чинним Основним Законом⁴.

На думку О. Кушніренка, закріплюючи республіканську форму правління українська Конституція робить чіткий вибір із двох форм правління, відомих сучасним державам: республіки та монархії. Україна проголошена республікою, що означає виборність і змінюваність глави держави — президента. Втім у Конституції не визначений вид республіканської форми правління, що є серйозною вадою, особливо протягом останніх років, коли форма правління в Україні неодноразово змінювалася з президентсько-парламентської на парламентсько-президентську і навпаки⁵.

На думку М. Цвіка, визначення України як республіки свідчить про непридатність для неї монархічної форми правління та про її прихильність демократичним ідеалам. На відміну від монархії, в республіці влада не може здійснюватись одноосібно; вона складається з системи державних органів, у формуванні яких більшу або меншу участь бере народ⁶.

Російські дослідники, аналізуючи конституційне положення про республіканську форму правління, наголошують на таких її визначальних рисах. По-перше,

¹ Кушніренко О. Г. Республіканська форма правління та її вплив на формування (діяльність) органів публічної влади // Публічна влада в Україні та конституційно-правовий механізм її реалізації : мат-ли наук.-прак. конф. — Харків, 28 верес. — 2011 р. / Нац. акад. правов. наук України, Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого», НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування НАПрН України. — Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого», 2011. — С. 73.

² Конституційне право України / за ред. В. Я. Тація, В. Ф. Погорілка, Ю. М. Тодики. — К. : Укр. центр прав. студій, 1999. — С. 76.

³ Совгіря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України. — К. : Юрінком Інтер, 2007. — С. 88.

⁴ Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України. — К. : Правова єдність, 2009. — С. 152.

⁵ Кушніренко О. Г. Зазн. праця. — С. 72.

⁶ Конституція України : наук.-практ. коментар / редкол. : В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. — 2-ге вид., переробл. і допов. — Х. : Право, 2012. — С. 33.

це обрання вищих органів влади населенням країни, по-друге — встановлення відповідальності цих органів перед сувереном¹.

Однак у зарубіжній літературі спостерігається зовсім інше сприйняття цієї важливої засади конституціоналізму. Цікавим є підхід німецьких вчених, які розглядають конституційний принцип республіканського ладу крізь призму тих небезпек, на відвернення яких він був спрямований історично. Такий підхід дає змогу розглядати деякі небезпеки, від яких держава може вберегти конституційний принцип свого республіканського ладу, а разом із тим побачити ті елементи державності, що особливо піддані цим небезпекам.

Насамперед республіканський принцип не допускає жодної релігійної або ідеологічної легітимації, оскільки його зміст склався в боротьбі з нею в минулому і зі спробами відновити її в сьогоденні або в осяжному майбутньому².

Небезпекам догматичної ідеології та радикалізму насамперед піддаються принципи більшості та легальності, бо якраз їм не в змозі підкоряти свої дії люди, беззаперечно впевнені у своїй правоті. Обидва ці принципи є частиною республіканського принципу організації механізму влади. Із нього випливає, що всі органи влади мають обиратися більшістю, а право керувати отримує лише той, хто обраний таким чином. Із нього випливає також, що в колегіальному органі рішення приймається більшістю. Права меншості можуть перешкоджати певним діям, але не мають диктувати загальний курс політики³.

Як вважає американський конституціоналіст Д. Елі, в сучасній конституційній юриспруденції республіканська традиція належить до джерел конституційних цінностей⁴. Який юридичний сенс може мати республіканська традиція як конституційна цінність?

Аналізуючи моделі тлумачення конституцій, С. Шевчук виокремлює неінтерпретаційну модель, що дає змогу суддям вийти за межі писаного тексту Конституції і застосовувати навіть норми та принципи, які не містяться у писаному документі, але які відбивають незмінні та фундаментальні цінності суспільства і його політичної системи. Це, для прикладу, принципи республіканського правління або безпосередньої дії природних прав людини. Зазначені принципи, які діалектично виводяться з концепції Конституції, накладають певні обмеження на здійснення державної влади⁵.

Судові органи конституційного контролю час від часу безпосередньо посилаються на республіканську традицію як на підставу для ухвалення своїх рішень. Так, у 1971 році Конституційна рада Франції визнала неконституційним закон, який диспропорційно обмежував свободу об'єднань громадян. Мотивуючи рішення, Конституційна рада послалася на конституційні принципи, Декларацію

¹ Научно-практический комментарий к Конституции Российской Федерации. — М. : Спарк., 2001. — С. 25.

² Государственное право Германии : в 2-х т. / Б. Н. Топорнин (овт. ред.) ; сокр. пер. нем. семитом. изд. — М. : Ин-т государства и права РАН, 1994. — Т. 1. — С. 25.

³ Там само. — С. 26.

⁴ Цит. за: Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції : навч. посіб. — Х. : Консум, 2002. — С. 42.

⁵ Шевчук С. Зазн. праця. — С. 219–220.

прав людини та громадянина 1789 року, преамбулу до Конституції Четвертої Республіки та «республіканську традицію». Орган конституційного контролю дійшов висновку, що «закони не є вираженням спільної волі до того моменту, доки вони не відповідають Конституції»¹.

Взагалі республіку, що у Новий час почала розумітися як форма правління, можна пов'язати з ідеєю конституціоналізму. Саме тоді виникає сучасне розуміння республіканського принципу як форми державного правління. Тоді ж, у Новий час, в епоху становлення сучасного ринку і буржуазних капіталістичних відносин набула сучасного розуміння та матеріалізувалася ідея конституціоналізму як особливого способу закріплення засад організації суспільства і держави, а також правового статусу особи у вищому правовому акті. Перші ідеологи конституціоналізму розглядали конституцію як особливий закон, що має обмежувати персоніфіковану (уособлену в людях, а не в законі) державну владу, стимулювати виробництво і торгівлю, гарантувати демократичний лад, захищати органічні (невідчужувані) права і свободи людини².

У цілому, після Французької революції, конституціоналізм став загальноприйнятною формою легітимації влади. Французька конституція 1791 року передбачала існування конституційної монархії, тоді як американська, що з'явилася за чотири роки до цього, — республіки³.

Аналізуючи цінності конституціоналізму, В. Речицький розглядає республіканізм фактично як гарантію органічного конституціоналізму. Вчений зазначає, що в об'єднаній Європі республіканізм на конституційному рівні забезпечує захист ринку⁴.

Деякі сучасні конституції надають особливого значення республіканській формі правління, встановлюючи її незмінність. Уперше незмінність конкретного положення була передбачена у Франції актом 1884 року. Тогочасну конституцію цієї держави доповнили застереженням, за яким республіканська форма правління не могла бути предметом перегляду. Недопустимість зміни республіканської форми правління в наш час визнана основними законами багатьох держав, включаючи чинну Конституцію Франції 1958 року (стаття 89)⁵. «Республіканська форма правління не може бути предметом перегляду» — зазначено також у статті 139 Конституції Італії 1947 року.

Застосування терміна «республіка» в конституціях зарубіжних країн сьогодні набуло великого масштабу. Пов'язано це з тим, що у чинних нині конституціях, як правило, зафіксовані характеристики конкретної держави, зокрема названі її

¹ Henkin L. *Revolutions and Constitutions* // Louisiana Law Review. — 1989. — P. 1033. Цит. за: Шевчук С. Зазн. праця. — С. 141, 290.

² Конституційна юрисдикція : підруч. / за ред. докт. юрид. наук, доц. Ю. Г. Барабаша та докт. юрид. наук, проф., академіка НАПрНУ А. О. Селіванова. — Х. : Право, 2011. — С. 26.

³ Ваславский Я. И. Конституционные условия для демократии : сравнительный анализ. — М. : МГИМО, 2008. — С. 41–42.

⁴ Речицький В. Прості цінності конституціоналізму // Критика. — 2011. — Число 1–2 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://krytyka.com/cms/front_content.php?idart=1018

⁵ Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм : моногр. — К. : Юридична фірма «Салком» ; Юрінком Інтер, 2005. — С. 60.

форми («унітарна», «федеративна», «республіка», «монархія» тощо), зазначено інші характеристики («демократична», «соціальна», «правова», «світська», «ісламська», «мусульманська», «арабська», «індуїстська»)¹.

Проте, як зазначає В. Шаповал, термін «республіка» не завжди свідчить про реальну державну форму. Республіками часто йменують територіальні утворення, що виникли внаслідок збройної агресії, анексії, сепаратизму тощо і не визнані як суверенні держави. У Росії назву республіки має частина суб'єктів федерації. У певних пострадянських країнах (Азербайджан, Грузія, Узбекистан, Україна) цей термін вживається у назві територіальних автономій².

Сьогодні відповідно до Конституції України до складу України входить Автономна Республіка Крим. Вважаємо застосування терміна «республіка» при позначенні територіальних автономій не зовсім вдалим, і в перспективі можна порушувати питання про відмову від нього. Проте детальніший розгляд цього питання виходить за межі нашого дослідження.

З'ясовуючи юридичний зміст республіканського принципу, розглянемо його конституціоналізацію на прикладі Основного Закону Федеративної Республіки Німеччина.

На відміну від статті 1 Веймарської конституції, яка проголошувала, що «Німецька держава є республікою», чинний Основний Закон Німеччини 1949 року не містить відповідного положення. Відповідно до абзацу першого статті 20 визначено республіканську форму держави для федерації: «Федеративна Республіка Німеччина є демократичною і соціальною федеративною державою». Отже, республіканський принцип впливає із самої назви держави — «Федеративна Республіка Німеччина»³.

Крім того, в абзаці першому статті 28 говориться, що конституційний устрій земель має відповідати основним принципам республіканської, демократичної, правової і соціальної держави в дусі Основного Закону. Визнання республіканського начала як конституційного принципу впливає і з абзацу третього статті 79, яка не допускає легальної відмови держави, що спирається на Основний Закон, від республіканської форми правління.

Слово «республіка» є непорушним і збереглося в повній назві Основного Закону відповідно до його реального змісту і як данина демократичному, соціальному пафосу республіканської традиції. Воно має той самий конституційно-правовий зміст, що і стаття 1 Веймарської конституції: держава, що спирається на Основний Закон, є республікою; доповнення ж, що вводиться абзацом третім статті 79, означає, що держава має залишатися такою увесь час її існування⁴.

¹ Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм : моногр. — К. : Юридична фірма «Салком» ; Юрінком Інтер, 2005. — С. 110.

² До питання форми державного правління в Україні : пошук моделі // Право України. — 2009. — № 10. — С. 5.

³ Хессе К. Основы конституционного права ФРГ / пер. с нем. — М. : Юрид. лит., 1981. — С. 68.

⁴ Государственное право Германии : в 2-х т. / Б. Н. Топорнин (отв. ред.) ; сокр. пер. нем. семитом. изд. — М. : Ин-т государства и права РАН, 1994. — Т. 1. — С. 24.

У землях ФРН республіканський принцип чітко виражений лише в конституціях Баден-Вюртемберга, Гессена і Нижньої Саксонії. У Баварській Конституції застосовано термін «вільна держава», в інших землях (крім Рейнланд-Пфальца) республіканське правління визнано побічно — шляхом проголошення їх частинами Федеративної Республіки Німеччина. Згідно ж зі статтею 28 Основного Закону всі землі повинні бути республіканськими¹.

К. Хессе вирізняє широке (раннє) і вузьке розуміння поняття «республіка». На думку вченого, відповідно до широкого розуміння республіка означала «спільну справу» (*res-publica*). Вся державна влада мала своїм джерелом спільність і була зобов'язана слугувати «загальному благу» (*salus publica*). Згідно з формулою І. Канта, «вільні люди і рівні піддані одночасно є громадянами», які не знають іншого підпорядкування, окрім як підпорядкування конституції і закону, і які наділяються публічними правами, особливо правом участі в законодавстві — ось справжня і вільна держава на протигагу деспотії, в якій немає нічого, крім сваволі носія влади. У вузькому сенсі республіка розуміється як форма правління, що протиставляється монархії. Причому рішення на користь республіки не допускає такого розуміння сутності державної влади, що сягає корінням у монархічний принцип, ґрунтується на ідеї вчення про державу, що розглядає державну владу й сьогодні як необмежену і дану до конституції².

Отже, за К. Хессе, республіка як форма правління протиставляється монархії не тільки в формальному сенсі, а й у змістовному; республікою однозначно не можна вважати державу, у якій державна влада є необмеженою.

При цьому К. Хессе вбачає в Основному Законі ФРН втілення двох значень поняття республіки: широкого і вузького. Широке розуміння частково збігається зі змістом демократії та правової держави, з яким воно пов'язане історично, а саме в думках про «спільну справу» і обов'язках правлячих щодо загального блага, однак республіканський елемент і в межах цього ладу зберіг значення позитивного керівного принципу. У вузькому значенні цього поняття внаслідок того, що принципи статті 20 Основного Закону не підлягають жодній зміні (абзац третьої статті 79), наголос на республіку означає те, що перехід до монархії шляхом зміни конституції виключається.

Як зазначають німецькі вчені, республіканський принцип в широкому значенні є частиною конституційного поняття «основи вільного демократичного ладу». Воно утворює фундамент цього ладу, який захищається законодавцем від будь-яких посягань шляхом встановлення правила: партії, інші об'єднання та окремі особи, які вчиняють подібні посягання, усуваються від участі в політичному житті (абзац другий статті 9; стаття 19; абзац другий статті 21), а судді в таких випадках повинні усуватися від посад (абзац другий статті 98). Для захисту від подібних посягань законодавець допускає навіть визначення обмеження прав і свобод громадян (абзац перший статті 10, абзац другий статті 11), передбачає створення спеціальних відомств (пункт 106 статті 73), дозволяє застосування збройних

¹ Государственное право Германии : в 2-х т. / Б. Н. Топорнин (отв. ред.) ; сокр. пер. нем. семитом. изд. — М. : Ин-т государства и права РАН, 1994. — Т. 1. — С. 24.

² Хессе К. Основы конституционного права ФРГ / пер. с нем. — М. : Юрид. лит., 1981. — С. 69.

сил (абзац четвертий статті 87а) і опір громадян таким зазіханням (абзац четвертий статті 20)¹.

Поняття республіки, закріплене в конституційному праві ФРН, містить такі ознаки: відмова від будь-якого незалежного і тривалого володіння державною владою, заснованого на індивідуальному праві; орієнтація державного ладу ФРН на людський розум і досвід; створення державних органів на основі узгодження інтересів правителів із непорушністю громадянських свобод; формування державних органів шляхом вільних виборів і на обмежений термін, здійснення ними влади на основі конституції, закону і права; «краще розуміння» справи або «велика очевидність» рішень не можуть бути підставою права, на якому будується система управління. Умовами збереження республіки є особиста участь людей в управлінні державою та їхні громадянські чесноти².

Вважається, що існування республіканського ладу в широкому розумінні забезпечують такі статті Основного Закону:

стаття 4 — свобода віросповідання, совісті та світогляду передбачає в принципі нейтралітет держави в цій сфері, тобто її незалежність від будь-яких доводів «вищого порядку», що можуть використати у своїх особистих інтересах цілком лояльні громадяни;

абзац другий статті 20 — державна влада здійснюється через спеціальні державні органи;

статті 38, 39, 54, 63 — особи, наділені владними повноваженнями, обираються на обмежений термін;

абзаци четвертий, п'ятий статті 33; статті 97, 98 — у виконавчих органах та судах владні повноваження здійснюються особами, що перебувають на державній службі;

абзац третій статті 20 — здійснення будь-яких функцій державної влади пов'язане законом і правом.

На нашу думку, перелічені ознаки можуть бути застосовані й до конституційної характеристики республіканського устрою України, будучи при цьому удосконаленими, доповненими і адаптованими до української конституційної моделі.

Цікавим є конституційний досвід Польщі. Перший розділ її Конституції 2 квітня 1997 року має назву «Республіка» і закріплює загальні засади, тобто фактично республіка розуміється досить широко. Відповідно до статті 1 Конституції Республіка Польща є загальним благом усіх її громадян³. Незважаючи на те, що Конституційний Трибунал жодного разу не дав визначення загального блага, у своєму Рішенні від 3 липня 2001 року він зазначив, що першою підставою, за якою можуть бути обмежені права особи, є загальна безпека, зокрема в галузі оборони⁴.

¹ Государственное право Германии : в 2-х т. / Б. Н. Топорнин (овт. ред.) ; сокр. пер. нем. семитом. изд. — М. : Ин-т государства и права РАН, 1994. — Т. 1. — С. 25.

² Государственное право Германии : в 2-х т. / Б. Н. Топорнин (овт. ред.) ; сокр. пер. нем. семитом. изд. — М. : Ин-т государства и права РАН, 1994. — Т. 1. — С. 27.

³ Конституция Республики Польша от 2 апреля 1997 года [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/rosyjski/kon1.htm>

⁴ Complak's commentary on the Constitution of Poland [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://complak.com/en/category/all/>

Конституція США не містить спеціальної згадки про республіканську форму правління, проте в розділі 4 статті IV зазначається, що Сполучені Штати гарантують кожному штату в цьому Союзі республіканську форму правління і захищають кожного з них від вторгнення, а за клопотанням законодавчих зборів або виконавчої влади, коли законодавчі збори не можуть бути скликані, — і від внутрішнього насильства.

Натомість величезне значення поняттю республіки надається у Конституції Франції, оскільки замість поняття держави вона оперує поняттям республіки. Так, відповідно до статті 1 Конституції Французької Республіки від 4 жовтня 1958 року Франція є неподільною, світською, демократичною і соціальною Республікою.

Таким чином, республіканізм належить до ключових конституційних цінностей, а сам інститут республіканізму відображений на конституційному рівні як через засади конституційного ладу, так і через окремі елементи конституційного статусу людини і громадянина, порядок формування вищих органів державної влади, систему їх взаємодії. Республіканський принцип відіграє ключову роль у розумінні сучасного конституціоналізму, він тісно пов'язаний з іншими конституційними засадами, зокрема з принципами демократичної і правової держави.

Литвинов А. Н. Республиканский принцип как ключевая основа современного конституционализма. Категория «республика» является одной из ключевых в конституционном праве, более того, республиканская форма правления несомненно является ключевым принципом современного конституционализма и основой конституционного строя Украины. Республиканизм принадлежит к главным конституционным ценностям, а его институт отражен на конституционном уровне как через основы конституционного строя, так и через отдельные элементы конституционного статуса человека и гражданина, порядок формирования высших органов государственной власти, систему их взаимодействия. Республиканский принцип играет ключевую роль в понимании современного конституционализма, он тесно связан с другими конституционными принципами, в частности с принципами демократического и правового государства.

Ключевые слова: форма правления, принципы конституционного строя, республика, республиканизм, конституционализм.

Lytvynov O. Republican Principle as a Basic Principle of Modern Constitutionalism. The category «republic» is one of the basic in constitutional law, moreover, the republican form of government is undoubtedly a basic principle of modern constitutionalism and the constitutional order of Ukraine. Republicanism is one of the constitutional values, and the institute of republicanism is reflected through the principles of the constitutional system, and through the individual elements of the constitutional status of man and citizen, formation of higher authorities, system of their interaction. The republican principle plays a key role in understanding modern constitutionalism, it is closely related to other constitutional principles, including the principles of democracy and rule of law.

Key words: government, constitutional principles, republic, republicanism, constitutionalism.

Проблеми науково-правової експертизи у контексті сталої судової практики судів загальної юрисдикції та Конституційного Суду України

В. Мамутов

академік Національної академії наук України

Для підвищення якості судових рішень, захисту суддів від зовнішнього тиску істотне значення має наукове забезпечення їхньої діяльності. У зв'язку з цим необхідне врегулювання деяких спірних питань, що стосуються визначення поняття наукової правової експертизи та її використання в судовому процесі. У статті зроблено спробу уточнити зазначене поняття і обґрунтувати безпідставність перешкоджання використанню наукової правової експертизи судами.

Ключові слова: наукова доктрина, наукова експертиза, науково-правова експертиза, конституційне судочинство, господарське судочинство.

Наука є найкращою, міцною, найсвітлішою опорою в житті, яким би мінливим воно не було.

К. Тімірязєв

Нині тема наукового забезпечення діяльності Конституційного Суду України та судів загальної юрисдикції стає все більш актуальною, зокрема у зв'язку з проведенням судової реформи. Ґрунтовне вивчення цього питання потрібне для поліпшення якості наукового забезпечення судової практики, а також для формування нового покоління доктрин і правових позицій, заснованих на інноваційних підходах до здійснення судочинства¹.

Кінцевою метою наукового забезпечення діяльності судів на сучасному етапі фактично є формування сталої судової практики і судових прецедентів, а також переорієнтування судів на здійснення судочинства на підставі доктрин реального, а не формального права. В основу цього процесу мають бути покладені сучасні фундаментальні наукові знання та практика їх застосування при здійсненні судочинства. Це стає можливим завдяки залученню у зазначений процес науковців-юристів, зокрема, через здійснення ними наукової правової експертизи з питань, що є предметом судового розгляду у відповідних справах.

1. Теоретико-правове визначення та зміст поняття «наукова експертиза»

Наразі у юридичній доктрині немає єдиної думки щодо визначення поняття «наукова експертиза». Більшість словників² дає таке саме визначення цьому терміну, що і стаття 1 Закону України «Про наукову і науково-технічну експертизу» від 10 лютого 1995 року № 51/95-ВР: «Наукова експертиза — це діяльність, метою

¹ Кампо В. М. Наукове забезпечення юрисдикційної діяльності Конституційного Суду України (роздуми небайдужого). — Віче. — 2011. — № 17. — С. 25–28.

² Див., зокрема: Юридична енциклопедія. — К., 1999. — Т. 2. — С. 336–337.

якої є дослідження, перевірка, аналіз та оцінка науково-технічного рівня об'єктів експертизи і підготовка обґрунтованих висновків для прийняття рішень щодо таких об'єктів».

Відповідно до зазначеного положення Закону наукова експертиза може проводитися у сфері науково-технічних розробок та дослідно-конструкторських робіт, фундаментальних і прикладних досліджень, у тому числі на стадії їх практичного застосування (впровадження, використання, наслідки використання тощо). Така експертиза здійснюється науково-дослідними організаціями та установами, вищими навчальними закладами, іншими організаціями та окремими юридичними і фізичними особами, акредитованими на цей вид діяльності.

Серед об'єктів експертизи стаття 5 згаданого Закону не виокремлює безпосередньо матеріали та юридичні обставини судової справи, проте допускає проведення експертизи щодо інших об'єктів наукової та науково-технічної діяльності, стосовно яких виникає потреба у її проведенні, отриманні науково обґрунтованих експертних висновків.

Отже, законодавство не містить прямої заборони для суду та учасників судового процесу залучати як докази висновки наукової експертизи. Проте неконкретність законодавчого регулювання питань щодо призначення та проведення наукової експертизи в процесі здійснення судочинства на практиці мала наслідком ледь не заперечення самої можливості залучення науково-експертних висновків як докази у судовому процесі¹.

2. Конституційні засади науково-правової експертизи

Слід зазначити, що на конституційному рівні питання призначення правової експертизи в процесі здійснення судочинства судами можна розглядати в декількох аспектах.

Так, по-перше, згідно з пунктом 4 частини третьої статті 129 Конституції України одним із основних принципів судочинства є «змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості». Це означає, зокрема, що сторони мають право представляти суду експертні висновки фахівців яка з питань по суті справи, яка розглядається в суді, або заявляти клопотання про затребування висновків фахівців, у тому числі й учених, з цих питань.

По-друге, з цим процесуальним правом особи кореспондуються положення частини першої статті 42 Конституції України, згідно з якою кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Отже, враховуючи, що законодавством наразі не встановлено обмежень щодо використання науково-експертних висновків відповідних установ у процесі здійснення судочинства, наукові установи у галузі права можуть надавати учасникам процесу та суду зазначені висновки, а також отримувати за це винагороду.

Крім того, статтею 41 Господарського процесуального кодексу України (далі — ГПК) у господарському процесі судді надано право призначати експертизу й залучати для участі в ній будь-яких посадових осіб та «інших працівників підприємств, установ, організацій, державних та інших органів» «для дачі пояснень з питань, що виникають під час розгляду справи» (стаття 30 ГПК).

¹ Див., наприклад: Постанова пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики призначення судової експертизи» від 23 березня 2012 року № 4.

Конституційний Суд України (далі — КСУ) визначив, що норми Конституції України є нормами прямої дії та за своєю юридичною силою є вищими, ніж норми законів¹. Такі конституційні норми мають застосовуватися судами та іншими органами влади безпосередньо, незалежно від того, чи прийнято на їх розвиток відповідні закони або інші нормативно-правові акти². Отже, залучення експерта у господарському процесі може здійснюватися безпосередньо на підставі статті 129 Конституції України незалежно від врегулювання цього питання у законах та підзаконних нормативно-правових актах.

Судді, зіткнувшись із деякими нечіткими положеннями законів, мають під час пошуку обґрунтування свого рішення, за відповідність якого закону саме вони і лише вони несуть відповідальність, поцікавитися сталою судовою практикою або судовими прецедентами вирішення таких спорів.

Під сталою судовою практикою в цьому випадку слід розуміти таку практику суду щодо розгляду справ судами загальної юрисдикції, яка заснована на Конституції та законах України і передбачає винесення судом аналогічних рішень в однакових за своєю правовою суттю справах.

Згідно з європейською та американською правовими традиціями суд без достатніх на те підстав не може відійти від сталої судової практики та попередніх прецедентів. Так, КСУ у Висновку від 10 липня 2012 року № 1-в/2012 висловив правову позицію, визначивши, що не може відійти від власних правових позицій, висловлених у попередніх висновках.

За відсутності такої практики одним із способів забезпечення винесення судом обґрунтованого рішення у справі, що враховувало б усі її обставини, є залучення судом або учасниками процесу експертів.

3. Науково-правова експертиза у конституційному судочинстві

Слід зазначити, що науково-правова експертиза широко використовується у практиці КСУ, який під час здійснення судочинства звертається до навчальних закладів і наукових установ значно частіше, ніж суди інших юрисдикцій. Отже, в контексті цієї статті було б доцільно дослідити сталу практику КСУ із зазначеного питання.

Наукова доктрина досить широко використовувалася на перших етапах діяльності КСУ, заснованого у 1996 році, коли єдиний орган конституційної юрисдикції ще не мав достатньої кількості власних правових позицій. Тому для тогочасних рішень КСУ характерним є навіть цитування доктринальних позицій, висловлених вченими та фахівцями у галузі права з окремих питань, що стосувалися відповідної справи.

Згодом, коли КСУ вже напрацював певну кількість правових позицій, використання наукової доктрини у його практиці відійшло на другий план. Нині КСУ в окремому пункті рішення лише перелічує ті установи та організації, доктринальні позиції яких були розглянуті у справі.

Поряд із цим в окремих рішеннях наукова доктрина з тих чи інших питань використовується безпосередньо для обґрунтування правової позиції КСУ. Як при-

¹ Див.: Рішення КСУ від 12 травня 2009 року № 10-рп/2009.

² Див.: рішення КСУ від 19 квітня 2001 року № 4-рп/2001, від 8 грудня 2011 року № 16-рп/2011.

клад можна навести Рішення у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України, у якому тлумачення поняття «охоронюваний законом інтерес» майже повністю побудовано на науковій доктрині¹.

Відповідно до § 13 Регламенту Конституційного Суду України суддя-доповідач у справі для проведення наукової правової експертизи звертається до наукових установ та вищих навчальних закладів, а в самому КСУ ці функції здійснюють служби суддів та спеціальний підрозділ Секретаріату — Управління правової експертизи. Головним інструментом наукового забезпечення юрисдикційної діяльності КСУ є наукові установи та вищі навчальні заклади Києва, Харкова, Одеси, Львова, Донецька та інших міст, а також спеціалізовані інститути (наприклад, Інститут економіко-правових досліджень НАН України, НДІ приватного права та підприємництва АПрН України), які на інформаційні запити суддів-доповідачів викладають доктринальні позиції з порушених суб'єктами права на конституційне подання та конституційне звернення питань. Висновки цих установ і закладів є важливим джерелом формування КСУ конституційної, адміністративної, муніципальної, господарської, процесуальної та інших доктрин, а також його правових позицій у конкретних справах².

Крім того, відповідно до статті 33 Закону України «Про Конституційний Суд України» КСУ може утворювати на своїх пленарних засіданнях тимчасові комісії для додаткового дослідження питань, пов'язаних із конституційним провадженням у справі, в тому числі за участю фахівців у відповідних галузях права.

4. Конституційні проблеми науково-правової експертизи у господарському процесі

У господарському процесі потреба в проведенні наукової експертизи у певній категорії справ може виникнути в декількох випадках:

— за відсутності сталої судової практики, зокрема тоді, коли внаслідок неоднозначної інтерпретації тих чи інших правових категорій або за наявності колізій чи прогалин у праві суду важко визначитися з правильним застосуванням положень законодавства³;

— у разі зміни законодавчого регулювання, що має наслідком необхідність зміни сталої судової практики;

— у разі появи нових наукових доктрин, імплементації зарубіжного досвіду в практику вітчизняних судів;

— при зміні суттєвих економічних, соціальних умов життя суспільства, коли існує потреба у модернізації, зміні інтерпретації окремих положень законодавства судами тощо.

¹ Див.: Рішення КСУ від 1 грудня 2004 року № 18-рп/2004.

² Див., наприклад: *Кампо В. М.* Наукове забезпечення юрисдикційної діяльності Конституційного Суду України (роздуми небайдужого). — Віче. — № 17. — 2011.

³ На цю підставу призначення наукової експертизи вказують також і самі експерти. Див., наприклад: *Савинова Н.* Наука для практики. — Юридическая практика. — № 6 (5 февраля 2013 года). — С. 11, 18.

За відсутності сталої судової практики та при недосконалому законодавчому регулюванні (наявність прогалин, колізій тощо) місцевий чи апеляційний господарський суд має звернутися до Вищого господарського суду України та ініціювати конституційне подання до КСУ щодо офіційного тлумачення відповідних положень Конституції та законів України. Слід зазначити, що виявленню прогалин, колізій сприяє, зокрема, проведення наукової правової експертизи у господарських справах.

При розгляді складних господарських спорів може виникати необхідність у залученні як експертів науковців, які спеціалізуються в галузі економічних, економіко-екологічних, економіко-правових досліджень. Такі експертизи проводяться відповідно до спеціальних законів, що регламентують проведення наукових експертиз.

До доктринальних джерел господарського права України слід віднести: науково-практичні коментарі, монографії, енциклопедії, підручники тощо.

Наукова доктрина, як свідчить практика, постійно змінюється, що у свою чергу є ще однією підставою для залучення до експертних висновків у господарських справах науковців. Крім того, якщо експертиза сприяє удосконаленню сталої судової практики, більш глибокій аргументації рішення тощо посилання на неї у судовому рішенні є не тільки доцільним, а й необхідним.

У всі часи думка вчених-юристів вважалася вельми авторитетною і навіть порівнювалася до закону. Значна частина відомого Кодексу Юстиніана складена з висновків учених-юристів. У судах країн англосаксонської правової сім'ї, зокрема Великої Британії та США, коментарі вчених-юристів цитуються нарівні з правовими актами тощо¹.

Отже, наукова доктрина та її продуктивна форма функціонування — науково-правова експертиза — є необхідним елементом при судовому розгляді господарських справ і відповідає сталій судовій практиці КСУ та судів загальної юрисдикції.

5. Право на науково-правову експертизу в господарському процесі та його реалізація

У зв'язку з запитаннями, що часто виникають у чиновників, Міністерство юстиції України ще в 2000 році роз'яснило, що можна залучати як експертів учених-юристів непідвідомчих йому установ. Диплом про вищу освіту ще не свідчить про наявність наукових і спеціальних наукових знань, для цього потрібна спеціальна атестація і спеціальні наукові юридичні знання².

Стаття 7 Закону України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 року встановлює: «Виключно державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз. Для проведення деяких видів експертиз, які не здійснюються виключно державними спеціалізованими

¹ Див.: Свобода преси : Рішення Верховного Суду США / Харківська правозахисна група ; за ред. М. Гаррісон, С. Гілберта. — 2004. — 276 с.

² Про правову експертизу як спеціальну сферу знань див.: Головін А. Застосування методів юридичної герменевтики в інтерпретаційній діяльності Конституційного Суду України // Вісник Конституційного Суду України. — 2012. — № 4. — С. 45 та ін.

установами, за рішенням особи або органу, що призначили судову експертизу, можуть залучатися крім судових експертів також інші фахівці з відповідних галузей знань». У статті 21 цього Закону зазначено, що специфічні вимоги підготовки фахівців для спеціалізованих установ не стосуються осіб, які мають науковий ступінь.

У Законі України «Про наукову і науково-технічну експертизу» (у редакції від 3 березня 2006 року) визначено, що замовниками експертизи можуть бути органи державної влади і органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, громадяни, зацікавлені в проведенні такої експертизи (стаття 4). Згідно зі статтями 7, 12 Закону юридичним особам, статутом яких передбачено здійснення наукової та науково-технічної експертизи (тобто всі академічні науково-дослідні інститути), для здійснення такої діяльності не потрібна будь-яка спеціальна акредитація. Експертну діяльність можуть здійснювати наукові академічні інститути та їх співробітники, які мають наукові ступені. Наукову юридичну експертизу науково-дослідних інститутів у своїй роботі використовує, наприклад, Конституційний Суд України.

Наявність спеціальних наукових знань у вчених підтверджується дипломом Вищої атестаційної комісії (або Міністерства освіти України), а закон надає їм право проводити наукову експертизу без реєстрації Міністерства юстиції України, оскільки рішення щодо виконавця, експертизи згідно із законом приймає суддя, який призначається Верховною Радою України і відповідає за обґрунтованість рішення.

Взагалі правильно було б говорити про спеціальну наукову, а не судову експертизу. Навряд чи назва «судова експертиза», утворена внаслідок того, що суди призначали в основному експертизи у кримінальних справах, відповідає поняттю «експертиза, призначена судом». Якщо з певних міркувань був прийнятий закон, що спеціально регламентує діяльність інститутів Міністерства юстиції України, то це не означає, що він може обмежувати компетенцію судів щодо використання результатів наукових експертиз, тим більше, що експертизи в цих інститутах виконують не обов'язково вчені, які мають науковий ступінь. Інститути судової експертизи здебільшого спеціалізуються на дактилоскопічній, балістичній та інших криміналістичних експертизах. Їх краще було б називати інститутами криміналістичної експертизи. Назва «судова» відображає не спеціальний зміст, а призначення — для представлення суду. На пленумі Вищого господарського суду України логічніше було б говорити про практику «експертизи з господарських спорів» (якби така практика дійсно узагальнювалася). Інститути судової експертизи Міністерства юстиції України не повинні та не можуть проводити експертизу з усіх питань, що виникають при розгляді господарських спорів. Існують десятки інших спеціалізованих інститутів.

6. Перспективи розвитку науково-правової експертизи у господарському процесі

При розгляді в суді господарських спорів право вирішувати питання про доцільність призначення тієї чи іншої експертизи, зокрема наукової, належить згідно зі статтею 41 ГПК України судді, який відповідає перед законом за обґрунтованість рішення, що ухвалюється.

Наукова експертиза могла б виявляти потенційну невідповідність окремих нормативно-правових актів Конституції України¹ і, як наслідок, необхідність звернення з цим питанням до КСУ.

Заборона звертатися щодо проведення наукової експертизи до відповідних наукових установ (за рішенням суду або за ініціативою однієї зі сторін у справі), по суті, означала б протизаконне обмеження права суб'єктів господарювання на захист своїх інтересів законними засобами, а також порушувала б повноту встановлення обставин у кожній справі і тому суперечила б тенденціям вдосконалення такого захисту. Наприклад, проведення експертизи з податкових спорів прямо передбачено нещодавно прийнятим Податковим кодексом України (статті 82–84). Передбачено це і Законом про Міжнародний комерційний арбітражний суд (статті 24, 26). Новий Кримінальний процесуальний кодекс України встановлює: «Кожна сторона має право представити суду висновок експерта, заснований на його наукових, технічних або інших спеціальних знаннях» (стаття 101). Господарські суди признають експертизу рідко, на відміну від КСУ, який залуцає учених постійно.

Як відомо, у юридичній науці розвивається цілий напрям, присвячений науковому тлумаченню законів². Тлумачення права в спірних господарсько-правових ситуаціях, інтерпретація його норм, правова герменевтика — це галузь науки, предметом якої є методологія досліджень юридичних текстів³. Наукові юридичні знання — знання спеціальні.

Правозастосування, особливо у сфері економіки, часто вимагає не просто знань законодавства, а спеціальних наукових знань з економіки та права, якими не завжди володіє суддя. Ігнорувати спеціальні наукові юридичні знання, сподіваючись на те, що суддя-юрист може знати всі нюанси правового регулювання господарської діяльності, немає підстав. У більшості юридичних вузів студенти-юристи ще не отримують необхідних для господарських судів економічних знань і знань у галузі правового забезпечення економіки, а курси господарського права і процесу введено лише після ухвалення Господарського та Господарського процесуального кодексів України.

¹ На цю функцію наукової експертизи неодноразово вказували науковці. Див., наприклад: *Шемшученко Ю. С.* Теоретичні засади розвитку правової системи України // *Правова держава*. — 1994. — Вип. 5. — С. 10–17; *Скрипнюк О.* Конституція України та її функції : проблеми теорії та практики реалізації : до десятої річниці прийняття Конституції України : моногр. / Академія правових наук України, 2005. — С. 93.

² Див., наприклад: *Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України* : в 4-х т. / В. Г. Ротань, О. Є. Сонін, А. Г. Ярема та ін. — К. : Юридична книга ; Севастополь : Ін-т юрид. дослід., 2008. — Т. 4 : Методологія тлумачення нормативно-правових актів України. — 848 с.

³ Див., наприклад: *Коваль В. М.* Проблеми застосування норм матеріального права в господарському судочинстві. — Одеса, 2011. — 527 с.; *Коваль В. М.* Концептуальні засади юридичної інтерпретації у господарському судочинстві : автореф. дис. докт. юрид. наук. — Одеса, 2012; *Головін А. С.* Застосування методів юридичної герменевтики в інтерпретаційній діяльності Конституційного Суду України // *Вісник Конституційного Суду України*. — 2012. — № 4; *Мамутов В. К.* Підвищення ролі доктринального тлумачення у застосуванні господарського законодавства // *Вісник господарського судочинства*. — 2011. — № 5 та ін.

Оскільки жодних заборон щодо проведення економічної, правової чи економіко-правової наукової експертизи в законі немає, то судді можуть ігнорувати обмежувальне тлумачення їхніх прав у цій справі. Проведення наукової економіко-правової експертизи є взаємкорисним зв'язком науки та практики.

Висновки і пропозиції

Нині термін «наукова експертиза» широко застосовується у правовій доктрині та практиці, а отже, безпідставним є заперечення застосування такої експертизи у різних галузях судочинства. Стала судовою практикою, керуючись доцільністю і розумністю як складовими принципу верховенства права, може лише визначати межі проведення експертизи з метою уникнення зловживання правом з боку окремих учасників процесу.

У конституційному судочинстві наукова експертиза широко застосовується майже у кожній справі. У цивільній, адміністративній та кримінальній юрисдикції така експертиза так само має місце. Її проведення під час судового розгляду справи доречно в усіх юрисдикціях на підставі пункту 4 частини другої статті 129 Конституції України незалежно від регулювання зазначених питань у законах та підзаконних нормативно-правових актах.

Мамутов В. Проблемы научно-правовой экспертизы в контексте сложившейся судебной практики судов общей юрисдикции и Конституционного Суда Украины. Для повышения качества судебных решений, защиты судей от давления извне существенное значение имеет научное обеспечение их деятельности. В связи с этим необходимо урегулирование некоторых спорных вопросов, касающихся определения понятия научной правовой экспертизы и ее использования в судебном процессе. В статье сделана попытка уточнить указанное понятие и доказать безосновательность препятствования использованию научной правовой экспертизы судами.

Ключевые слова: научная доктрина, научная экспертиза, научно-правовая экспертиза, конституционное судопроизводство, хозяйственное судопроизводство.

Mamutov V. Problems of Scientific and Legal Expertise in the Context of Sustainable Jurisprudence of Courts of General Jurisdiction and the Constitutional Court of Ukraine. To improve the quality of judicial decisions and protect judges from outside pressure it is essential to have scientific support for their activities. In this regard, it is necessary to settle some disputable issues relating to the definition of scientific and legal expertise and its application in the court trial. The article attempts to clarify this concept and prove groundlessness of interference while applying scientific and legal expertise by the courts.

Key words: scientific doctrine, scientific expertise, scientific and legal expertise, constitutional judicial proceedings, commercial proceedings.

Право на справедливий суд і конституційна юрисдикція: окремі аспекти згідно з синтетичною теорією конституції

М. Савчин

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного права
Міжнародного Соломонового університету

На основі синтетичної теорії конституції у статті розкрито зміст права на справедливий суд у діяльності Конституційного Суду України. Визначено поняття конституційної держави, що ґрунтується на реальних і дієвих механізмах захисту прав людини і основоположних свобод.

Ключові слова: *верховенство права, конституційна держава, Конституційний Суд України, належна правова процедура, право на справедливий суд.*

Структура конституційного порядку зумовлена тим, що в сучасних умовах ми не можемо трактувати конституцію ні з погляду юридичного позитивізму, ні з позицій природно-правової концепції. Ті символи, знаки та формули, які містить конституційний текст, позбавлені сенсу у відриві від конкретних історичних обставин. Таким чином, конституція — це відкрита нормативна система, що наповнюється реальним змістом залежно від соціальних цінностей, щодо яких є суспільний консенсус, та структури самого суспільства. Відкритість конституційного тексту зумовлена гарантією невичерпності та невідчужуваності прав людини і основоположних свобод (стаття 22 Основного Закону України). Саме з таких методологічних засад потрібно розглядати структуру права на справедливий суд, з огляду на що має забезпечуватися реальний і дієвий захист прав людини, що є фундаментальною засадою демократичної конституційної державності¹.

Нині дослідження конституційних явищ і процесів має метаюридичний, міждисциплінарний характер, що поєднує загальнонаукові та спеціальні методи наукового дослідження. У контексті мети нашого дослідження проблема права на

¹ Таку вимогу щодо структури гарантій прав людини сформулював Європейський суд з прав людини (далі — ЄСПЛ): «Предмет і мета Конвенції [Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року; далі — ЄКПЛ] як правового акта, що забезпечує захист прав людини, вимагають, щоб її норми тлумачилися і застосовувалися таким чином, щоб зробити її гарантії реальними і ефективними... Окрім цього, будь-яке тлумачення прав і свобод, які гарантуються, має відповідати «загальному духу Конвенції — правового акта, цілями якого є забезпечення і розвиток ідеалів і цінностей демократичного суспільства» (Soering, 87; McCann et al., 146). Частина третя статті 3 у поєднанні із частиною третьою статті 8 Конституції України містить ще більш сувору формулу порівняно із формулою статті 6 ЄКПЛ і прецедентного права ЄСПЛ, відповідно до якої утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, що забезпечується можливістю особи звертатися за їх захистом безпосередньо на підставі конституційних положень. Це одна із основних формул конституційної державності в Україні.

справедливий суд буде проаналізована шляхом: а) екстраполяції емпіричного досвіду забезпечення права на справедливий суд на доктрину конституціоналізму та динаміку інститутів правового захисту; б) визначення взаємозв'язку соціальних цінностей та прав людини і основоположних свобод; в) аналізу ієрархії конституційних цінностей та визначення нормативної природи прав людини і основоположних свобод; г) визначення місця прав людини і основоположних свобод у конституційній структурі та їх дії.

1. Природа конституції та право на справедливий суд

Буття конституції полягає у легітимації публічного порядку певного типу, заснованого на демократичних процедурах узгодження різноманітних інтересів груп у складних соціальних системах з метою забезпечення справедливого й ефективного врядування на засадах ієрархії і гетерархії.

Виникнення конституціоналізму, як правило, пов'язують з появою писаних конституцій, тобто керуються наявністю ідей і вчень про конституцію¹, ставлення до конституції як до юридичного документа, її бажаності або небажаності. Як правило, під час прийняття конституції найбільше питань виникає щодо встановлення форми правління, «можливо, саме тому в конституціях завжди давалася помірна деталізація прав»². Це пов'язано з домінуванням дискурсу між прибічниками теорій формальної, нормативної і матеріальної конституції³, які визначають співвідношення реального й ідеального, розуміння установчої влади та конституційних перетворень тощо⁴. За звичайних умов конституція може зазнавати трансформації: а) через впровадження її положень у результаті суспільно-політичних дебатів у законодавстві і політичній практиці; б) шляхом здійснення судового конституційного контролю. У цьому аспекті судовий конституційний контроль є основним інструментом захисту прав людини і основоположних свобод.

З погляду синтетичного підходу конституція має метаюридичну природу, оскільки ґрунтується на соціальних цінностях конкретно-історичного типу суспільства та забезпечується належними правовими засобами як акт установчої влади народу в діяльності суб'єктів права.

З огляду на наведене та у контексті проблеми, яку ми розглядаємо, сутність синтетичної теорії конституції становлять такі елементи:

¹ Стецюк П. Б. Основи теорії конституції та конституціоналізму : посіб. для студ. — Львів : Астролябія, 2003. — Ч. 1. — С. 60.

² Шайо А. Самоограничение власти (краткий курс конституционализма) / пер. с англ. — М., 2001. — С. 31.

³ The Constitutional Gift : a constitutional theory for a democratic European Union / John Erik Fossum and Augustin Jose Menendez. — Plymouth : Published by Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2011. — Р. 18–28. При цьому знамениту формулу Французької декларації прав людини і громадянина 1789 року, згідно з якою «суспільство, де не встановлено гарантій прав людини і поділу влади, не має конституції», характеризують як ідеалістичну в нормативістському дусі (Ibid. Р. 24.), хоча з цим важко погодитися, про що йтиметься далі.

⁴ Однак конституція є багатовимірним явищем з притаманною їй динамікою, яку складають: а) сигналізація потреб щодо написання нової конституції; б) ініціювання фази обговорення (*deliberate phase*); в) стадія проектування; г) фаза обговорення порядку врегулювання; г) стадія схвалення (Constitutional Gift : a constitutional theory for a democratic European Union. — Р. 30–31.).

а) розуміння конституції як втілення ідей конституціоналізму, що відбивають національну конституційну традицію, як основи національної правової системи, яка однаковою мірою визначає зміст публічного і приватного права (горизонтальний ефект конституції), а отже, структуру правового захисту;

б) конституція як інструмент забезпечення участі держави у прийнятті владних рішень і реалізації народного суверенітету на наднаціональному рівні публічної влади, транскордонного співробітництва через мережу горизонтальних і вертикальних зв'язків на міжнародній арені;

в) система соціальних цінностей, які забезпечуються правовим захистом і з огляду на це набувають характеру конституційних цінностей та становлять сутнісне ядро розуміння конституції відповідно до їх ієрархії у конкретно історичному типі суспільства;

г) механізм дії конституції, що містить її установчий характер, верховенство і пряму дію, інтерпретацію та правовий захист.

Конституція як основний закон суспільства і держави є правовим актом, що застосовується у певному соціальному середовищі за конкретно-історичних обставин і є своєрідним «відкритим текстом». Тому конституцію не можна зводити виключно до її текстуального аналізу. Конституція є продуктом розвитку суспільства, що відображає правосвідомість носія установчої влади (народу України), суспільний консенсус щодо соціальних цінностей, які забезпечуються правовим захистом, усталену практику застосування правових норм та соціально значущу поведінку.

Це підтверджується практикою Конституційного Суду України (далі — КСУ), який не пов'язує право на судовий захист лише з позитивним правом. Згідно з юриспруденцією КСУ положення частини першої статті 55 Конституції України закріплює одну з найважливіших гарантій здійснення як конституційних, так й інших прав і свобод людини і громадянина, а саме — право кожного звернутися до суду, якщо його права чи свободи були порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав і свобод. Ця загальна норма зобов'язує суди приймати заяви до розгляду навіть у випадку відсутності в законі спеціального положення про судовий захист. Відмова суду в прийнятті позовних та інших заяв чи скарг, що відповідають встановленим законом вимогам, є порушенням права на судовий захист, яке відповідно до статті 64 Конституції України не може бути обмежене.

Тому КСУ наголосив, що кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин, іноземець, особа без громадянства вважають, що їхні права і свободи порушено або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав і свобод¹. ЄСПЛ також трактує право на справедливий суд як таке, що не може жодним чином обмежуватися: «У демократичному суспільстві, як цей термін розуміється Конвенцією, право на справедливе здійснення правосуддя посідає настільки важливе місце, що обмежене тлумачення

¹ Рішення КСУ від 25 грудня 1997 року № 9-зп // Офіційний вісник України. — 1998. — № 1. — С. 169.

частини першої статті 6 Конвенції не відповідатиме об'єкту та цілям даного положення»¹.

Концепція конституції як «відкритого тексту» ґрунтується на тому, що конституція не може зводитися до своєрідного «конституційного кодексу», оскільки ідеї того, «щоб вона охоплювала всі можливі життєві ситуації та давала відповіді на всі запитання без додаткового суддівського тлумачення є ілюзорними та завдають шкоди конституційно-правовому регулюванню»².

Керуючись реалістичною теорією тлумачення конституції³, її приписи наповнюються змістом під час реалізації повноважень щодо з'ясування конституційного тексту (семіотичний аспект) у контексті фактичних обставин справи (соціологічний аспект, який включає дилему ефективності та чинності конституційних норм), що базується на свободі конституційної юрисдикції, на основі Конституції і правосвідомості (вимоги верховенства права (*rule of law*) та належної правової процедури (*due process of law*) ухвалювати відповідні правові акти.

2. Основні елементи права на справедливий суд та конституційна юриспруденція

Право на справедливий суд є невід'ємним елементом принципу верховенства права. Принцип верховенства права є продуктом розвитку англо-американського конституціоналізму, який сприйняла континентальна Європа, насамперед у межах Ради Європи, зокрема у положеннях ЄКПЛ та прецедентному праві ЄСПЛ, а також у конституційній юриспруденції.

У вітчизняній правовій доктрині проблемам верховенства права присвячено чимало літератури і поступово формується думка, що цей принцип має формальні і змістовні критерії⁴. На думку Б. Таманаги, формальні концепції зосереджуються на належних джерелах і формі законності, а матеріальні включають, окрім цього, вимоги до якості закону. Як правило, змістовні теорії верховенства права ґрунтуються на ідеї невідчужуваності та невід'ємності прав і свобод людини, конституційне закріплення яких означає їх визнання державою, оскільки вони засновані на рівності кожної людини. З іншого боку, Б. Таманага вказує на небезпеку надмірної активізації судів шляхом перевірки законів на предмет забезпечення прав людини, адже за таких умов може мати місце втручання у

¹ Delcourt v. Belgium (1970).

² Шевчук С. В. Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади : дис. ... докт. юрид. наук : рукопис / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2008. — С. 686.

³ Тропер М. Реалистическая теория толкования // Сравнительное конституционное обозрение. — 2006. — № 1. — С. 136–143.

⁴ Див.: Головатий С. П. Верховенство права : у 3-х кн. — К. : Фенікс, 2006; Кампо В. Українська доктрина верховенства права : проблеми становлення і розвитку // Проблеми сучасного українського конституціоналізму : зб. наук. пр. : на пошану першого Голови Конституційного Суду України, проф. Леоніда Юзькова / за заг. ред. А. Стрижака, В. Тація ; упоряд. : В. Бринцев, В. Кампо, П. Стецюк. — К., 2008. — С. 85–100; Козюбра М. І. Принципи верховенства права і конституційна юрисдикція // Вісник Конституційного Суду України. — 2000. — № 4. — С. 24–32; Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістова характеристика) : моногр. — Х. : Право, 2008. — 240 с.; Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції — К. : Реферат, 2000 та ін.

сферу законодавства¹. Отже, верховенство права становить підґрунтя конституційної державності, якій притаманна збалансованість парламентаризму і судового конституційного контролю.

КСУ визначає верховенство права як панування права в суспільстві, яке вимагає від держави втілення його у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони². Однак таке розуміння верховенства права є надто абстрактним, оскільки не відбиває його сутності. По суті, КСУ розвиває доктрину верховенства права у напрямках, які визначають: а) допустимі межі втручання держави у приватне життя індивіда; б) законність у здійсненні владних повноважень; в) вимоги до якості законодавства; г) забезпечення єдності правової системи з огляду на верховенство Конституції України.

Відповідно до прецедентного права ЄСПЛ принцип верховенства права містить такі положення: а) захист від свавілля; б) дотримання вимоги доступу до суду; в) правова визначеність (безпека); г) невтручання законодавчої влади у сферу правосуддя; д) обов'язковість судових рішень. Згідно з Доповіддю Венеціанської Комісії від 25–26 березня 2011 року принцип верховенства права містить: законність, правову визначеність, неприпустимість свавілля, забезпечення прав і свобод людини, доступ до правосуддя (*justice*) незалежним і безстороннім судом, рівність і недопущення дискримінації³.

Відповідно до прецедентного права ЄСПЛ право на справедливий суд визначається таким чином: «право на доступ до правосуддя не можуть бути обмежені таким чином або такою мірою, що сама його сутність виявиться зачепленою; насамкінець, ці обмеження відповідатимуть частині першій статті 6 ЄКПЛ за умови, що вони мають законну мету і що існує розумна розмірність між засобами, що використовуються, і покладеною метою»⁴.

Згідно з концепцією належної правової процедури (*due process of law*) застосування права органами правосуддя відповідно до гарантованих державою юридичних принципів і процедур для забезпечення основних прав і свобод здійснюється на засадах рівності та пропорційності⁵. Конституційні положення, як правило, встановлюють гарантії прав і свобод, які переважно мають процесуальний та інституційний характер, згідно з якими КСУ має дотримуватися однакових підходів у своїй практиці.

Вимога дотримуватися КСУ своєї усталеної практики впливає з вимог справедливості, правової визначеності та правомірності очікувань як компонентів верховенства права. Порушення таких засад прийняття судових рішень серйозно посягає на легітимність діяльності конституційних судів. Відповідно, це впливає на юридичну техніку ухвалення рішень і висновків КСУ.

¹ Таманага Б. Верховенство права : історія : політика : теорія / пер. з англ. А. Іщенко — К. : Києв.-Могилян. академія, 2007. — С. 107, 126–127.

² Рішення КСУ від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 // Вісник Конституційного Суду України. — 2004. — № 5. — С. 38–45.

³ Report of the Rule of Law : European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) CDL-AD(2011)003rev. — Strasbourg, 4 April 2011.

⁴ Garcia Manibardo, 36.

⁵ Шевчук С. В. Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади : дис. ... докт. юрид. наук : рукопис. — Х., 2008. — С. 69–80.

Таким чином, йдеться про зв'язаність КСУ своїми попередніми правовими позиціями, що впливає з вимог правової визначеності (*legal certainty*). Така особлива природа актів КСУ (конституційної юриспруденції) зумовлює практику посилання КСУ на свої попередні рішення, що підсилює аргументацію в мотивувальних частинах рішень. Порушення таких засад призводить до критики рішень органу конституційної юстиції, що загрожує зниженням ступеня його легітимності в суспільстві.

Забезпечення конституційного порядку КСУ в сучасних умовах ускладнюється глобалізаційними процесами. Роль конституційної юстиції виявляється у тому, що вона все частіше разом з адміністративною юстицією впливає на здійснення державної політики шляхом оцінки законів і підзаконних актів на предмет їх відповідності конституції країни. Оголосивши незаконним (неконституційним) відповідне рішення парламенту або уряду, вони блокують його здійснення. За допомогою цих засобів конституційна юстиція тлумачить фундаментальні конституційні принципи та цінності, розвиваючи ідеї, закладені у конституції, наповнюючи всю правову систему більш глибоким змістом¹. Тому під час прийняття певних рішень органи публічної влади мають зважати на стан конституційної юриспруденції в країні.

При прийнятті Висновку у справі про Римський статут² і Рішення у справі про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов та мов національних меншин³ Конституційному Суду України довелося давати оцінку складним питанням меж державного суверенітету, дотримання процедури ратифікації парламентом міжнародних договорів. Міжнародний правопорядок впливає на діяльність КСУ також у формі застосування цим органом прецедентного права Європейського суду з прав людини. Такі складні процеси накладаються на проблеми забезпечення основоположних конституційних цінностей, на варті яких стоїть КСУ, а саме: людина, її життя, здоров'я, честь і гідність; зв'язаність держави основними правами і свободами; основні права і свободи; державний суверенітет; територіальна цілісність (статті 3 і 157 Конституції України). Із практики КСУ впливає, що питання про делегування повноважень окремих органів влади супранациональним інститутам має обов'язково супроводжуватися внесенням змін до Конституції України.

Правові акти КСУ слід розглядати у динаміці його діяльності щодо забезпечення верховенства Конституції України. Тому погляд на них крізь призму нормативності можливий лише в контексті дотримання КСУ своєї юриспруденції⁴, сформу-

¹ Зорькин В. Роль конституционного суда в обеспечении стабильности и развития конституции // Сравнительное конституционное обозрение. — 2004. — № 3. — С. 83.

² Висновок КСУ від 11 липня 2001 року № 3-в/2001 // Вісник Конституційного Суду України. — 2001. — № 4. — С. 35–44.

³ Рішення КСУ від 12 липня 2000 року № 9-рп/2000 // Вісник Конституційного Суду України. — 2000. — № 3. — С. 5–9.

⁴ Автор вводить в обіг вітчизняної конституційної доктрини термін «конституційна юриспруденція» для характеристики юридичної природи актів КСУ, які за своєю природою є невід'ємною частиною конституційної норми, оскільки забезпечують конкретизацію і деталізацію положень Конституції України при вирішенні будь-якої категорії справи. Цей термін є традиційним для європейських країн, наприклад у Франції вживають подібний

льованої ним при вирішенні аналогічних справ. Оскільки рішення, висновки КСУ мають загальнообов'язковий характер, то у своїй діяльності цей орган намагається послідовно дотримуватися їх. Однакове застосування конституційних приписів КСУ впливає з принципів рівності, справедливості, правової визначеності, заборони свавільного застосування Конституції України. Не можна розглядати рішення і висновки КСУ як судовий прецедент, оскільки така концепція орієнтує на формування конституційною юрисдикцією первинних норм. Тоді критерієм правомірності актів КСУ слугують положення Конституції України, тобто ці акти приймаються на її основі та є вторинним (субсидіарним) джерелом конституційного права.

3. Конституційний Суд України і забезпечення права на справедливий суд

Сьогодні недостатньо трактувати організацію суспільства у публічно-владний інститут тільки через парадигму правової держави. Юридична формула, застосована в статті 1 Конституції України, відбиває кумулятивний ефект її інтерпретації і має трактуватися синтетично власне як конституційна держава.

Про вразливість підходу правової державності говорить Р. Алексі¹. Приміром, у Німеччині верифікація принципу правової держави є складною проблемою, оскільки тривалий час вона асоціювалася з юридичним позитивізмом (зокрема у нацистській державі). Сьогодні Федеральний Конституційний Суд Німеччини трактує принцип правової держави як складне, багатовимірне явище, сутність змісту якого визначається через зв'язаність держави конституцією та гарантується судовим конституційним контролем, важливою складовою якого є інститут конституційної скарги².

У вузькому розумінні правова держава (*Rechtstaat*) — це держава, що визнає себе обмеженою правом, попередньо прийнятими та чинними законами. За таких умов прийняття владних рішень виявляється у забезпеченні їх континуїтету та поваги до існуючого правопорядку.

Вимоги, відповідно до яких носії основних прав (приватні особи), яким гарантується право вимоги до їх адресатів (органів публічної влади) забезпечити фундаментальні цінності (гідність людини, приватну автономію та право людини на

термін «*jurisprudence constant*» (усталена судова практика, що вживає у своїх працях суддя ad hoc ЄСПЛ С. Шевчук), у Німеччині навіть вийшла праця Д. Коммерса з відповідною назвою, яка зазнала декількох перевидань (*Kommers, Donald P. The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany / Donald P. Kommers ; 2nd Ed. — Durham and London : Duke University Press, 1997. — 627 p.*). Цей термін вживається у країнах Балтії та постсоціалістичних країнах, які стали членами Європейського Союзу, у сенсі забезпечення сталого характеру практики конституційних судів, що впливає із засад рівності, справедливості, однакового застосування права за однакових фактичних обставинах, правомірності очікувань та наявності серйозних і обґрунтованих підстав для її перегляду в разі істотної зміни соціальної, економічної чи політичної обстановки на засадах пропорційності і демократичної легітимності.

¹ Алексі Р. Інституціоналізація прав людини в демократичній конституційній державі // Філософія прав людини / за ред. Ш. Г'осепата та Г. Ломанна. — К. : Ніка-Центр, 2008. — С. 172–189.

² *Kommers, Donald P. The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany / Donald P. Kommers ; 2nd Ed. — Durham and London : Duke University Press, 1997. — С. 36–37.*

розвиток як соціально значущої особистості), визначають механізм правової конституційної держави¹.

Така організація публічної влади визначає механізм пошуку консенсусу стосовно стратегій і тактичних заходів щодо забезпечення прав людини шляхом правової політики (законодавства) та соціальної політики (управління). За таких умов у межах рефлексивної демократії конституційні суди покликані забезпечити баланс приватних і колективних інтересів у руслі поваги до гідності людини та права на розвиток. Головне у конституційній державі — це забезпечення балансу між парламентаризмом та судовим конституційним контролем², оскільки існує подвійна небезпека: сповзання до диктату парламентської більшості або здійснення судового правління у разі неефективності парламентаризму³.

Конституційна держава ґрунтується на правовій традиції, засадами якої є гарантії прав людини і основоположних свобод та правові механізми обмеження влади. З інституційного погляду, конституційна державність забезпечується через режим парламентаризму, судовий конституційний контроль (*constitutional review*). Звідси виникає дилема легітимності конституційних судів, оскільки правові засади їх діяльності регулюються законами, які приймаються парламентом. З іншого боку, акти парламенту є об'єктом конституційного контролю, що визначає власне конституційні межі свободи політичного розсуду парламенту при прийнятті законів⁴.

¹ Не можна погодитися з висловлюваними нині думками у душі дореволюційного російського вченого С. Котляревського (див.: *Котляревский С. А. Конституционное государство : юридические предпосылки русских Основных Законов / под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. — М. : Зерцало, 2004. — 340 с.*), що конституційна держава — це будь-яка держава, яка має писаний правовий акт — конституцію, а положення про принципи правової, соціальної, демократичної держави є політичними цілями, які виражають суспільний ідеал. Це суперечить нормативній природі конституції — найвища юридична сила та пряма дія конституційних норм. У царині прав людини принцип демократичної конституційної державності визначається рівним масштабом доступу до матеріальних і духовних благ, які в силу конституційного захисту мають дуалістичну природу: суб'єктивні права людини та міра втручання держави у приватну автономію особи. Право на справедливий суд є суб'єктивним правом, яке виступає гарантією дотримання вимог належної процедури у разі втручання держави у приватне життя особи з мотивів необхідності у демократичному суспільстві. Швидше тут слід говорити про ступінь реалізації приписів конституції у конкретно історичному типі суспільства, що аж ніяк не скасовує вимоги верховенства конституції і прямої дії її положень як безпосередньо діючого права.

² *Dyzenhaus D. The Constitution of Law. Legality in a Time of Emergency / D. Dyzenhaus. — Cambridge University Press, 2006. — P. 54–59.*

³ *Habermas J. Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats / J. Habermas. — Frankfurt am Mein: Suhrkamp, 1992. — S. 295, 323.*

⁴ Значний резонанс серед конституціоналістів викликав Закон від 4 серпня 2005 року № 79-V про внесення зміни до розділу IV «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про Конституційний Суд України» (надруковано : Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 41. — Ст. 355.), яким було звужено межі юрисдикції Конституційного Суду України. Суд констатував, що шляхом прийняття такого ординарного закону Верховна Рада України, по суті, втрутилася у сферу конституційного регулювання, порушивши положення статей 147 і 150 Конституції України. Тому визначення сфери повноважень КСУ має здійснюватися виключно за процедурою внесення змін до Конституції України, визначеною розділом XIII Основного Закону України.

У справі за зверненнями жителів м. Жовті Води КСУ зазначив¹, що відмова судів у прийнятті до провадження позовних та інших заяв чи скарг, які відповідають встановленим законом вимогам, є порушенням права на судовий захист, що відповідно до статті 64 Конституції України не може бути обмежене. Тому компетенція судів загальної юрисдикції поширюється на всі правовідносини, що виникли внаслідок придбання громадянами України облигацій Державної цільової безпроцентної позики 1990 року в установах Ощадного банку СРСР, які діяли на території України. Це дало правову основу КСУ зобов'язати суди загальної юрисдикції прийняти до розгляду позовні заяви згаданих громадян.

Водночас у контексті права на судовий захист назріло питання щодо запровадження конституційної скарги, адже прямий доступ приватних осіб до конституційного правосуддя є наріжним каменем конституційної державності. Практика КСУ щодо офіційного тлумачення Конституції і законів України свідчить, що це є паліатив конституційної скарги, оскільки алгоритм визнання прийнятності конституційних звернень приватних осіб такий: наявність неоднозначного застосування Конституції і законів України, що, на думку суб'єкта звернення, призвело або може призвести до порушення його конституційних прав і свобод. Водночас із пункту 2 частини другої статті 150 Конституції України не випливає, що підставою для відкриття провадження у цій категорії справ є саме проблеми органів публічної влади із застосуванням положень Конституції і законів України. Адже керуючись конституційними засадами поваги до гідності людини (стаття 3) та права на захист (стаття 55), функціональне призначення такого роду звернень приватних осіб — саме захист конституційних прав і свобод. Тим більше, що тлумачення конституції — це звичайна процедура, логічна операція для конституційних судів, необхідна для ухвалення обґрунтованих і правомірних рішень.

За таких умов уведення конституційної скарги як засобу правового захисту стоїть на порядку денному КСУ, оскільки конституційна скарга — невід'ємний атрибут конституційної державності, інструмент забезпечення прямої дії конституційних норм. Уведення цього інституту дасть змогу компенсувати недоліки практики судів загальної юрисдикції, які не завжди можуть урахувати конституційно-правову специфіку окремих справ, що перебувають у їх провадженні. У цьому відношенні характерним є висновок ЄСПЛ: «...відповідний критерій для визначення щодо врахування розгляду справи у конституційному суді для того, щоб встановити розумний характер тривалості процесу, полягає у з'ясуванні, чи може результат згаданого вище розгляду вплинути на результат справи у звичайних судах. Із цього випливає, що в принципі розгляд справ у конституційному суді не виключається зі сфери дії частини першої статті 6 Конвенції»².

Аналіз вітчизняних та зарубіжних доктрин дає змогу дійти висновку, що посилюється роль конституційних судів у розвитку конституційної матерії шляхом динамічного тлумачення конституції. Такі питання досліджуються навіть у країнах, де немає сталих інститутів конституційної юстиції, однак уже ставиться питання про необхідність їх запровадження, керуючись стратегіями компенса-

¹ Рішення КСУ від 25 грудня 1997 року № 9-зп // Вісник Конституційного Суду України. — 1998. — № 1. — С. 34–38.

² Gast & Popp, 64

ції¹. Теорія компенсації повноважень походить з ідеї неконституційності прогалін у поточному законодавстві та тлумачення конституції органами конституційної юстиції як відкритого тексту, керуючись невичерпністю і невідчужуваністю прав людини і основоположних свобод.

Висновки

Роль конституційної юстиції у забезпеченні права на справедливий суд зумовлена тим, що його дії засновані на конституційних положеннях, адже інтерпретація конституції конституційними судами дає змогу забезпечити повноту конституційного регулювання, оскільки в «конституції немає прогалін та суперечностей»². За своїм змістом діяльність конституційних судів полягає у тлумаченні конституції, конкретизації і деталізації обсягу й змісту прав людини і основоположних свобод, гарантованих конституцією. Як наголосив КСУ, одним із способів реалізації права кожного будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань у сфері цивільних та господарських правовідносин є звернення до третейського суду³. Таким чином, порушується питання саме про реальність і дієвість засобів правового захисту, їх невичерпного характеру, найбільш придатного до фактичних обставин, такого, який не суперечить конституційному порядку.

Відповідно до вимог верховенства права Конституційний Суд України має неухильно дотримуватися своєї юриспруденції, що впливає із засад справедливості та правової визначеності. Водночас суспільне життя відзначається динамікою, і КСУ не має залишатися осторонь від цих процесів, що може стати причиною перегляду ним своєї юриспруденції (усталеної практики). Порівняльно-правовий аналіз та аналіз емпіричних даних свідчить, що такими підставами можуть слугувати: а) прийняття рішення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною; б) істотна зміна соціальної, економічної та політичної обстановки, що зумовлює на засадах пропорційності визначати обсяг і зміст прав людини і основоположних свобод; в) зміна законодавчого регулювання парламентом, у визначених Конституцією межах свободи його розсуду (ліберальна, ліберально-демократична чи соціальна модель регулювання); г) зміна панівної доктрини, на основі якої раніше ухвалювалися рішення; д) внесення змін до відповідних положень Конституції. Таким чином, КСУ має належним чином обґрунтовувати свою правову позицію у справах, інакше може виникнути

¹ Кляйн Ханс Х. Юрисдикция конституционного суда и структура конституции : от правового государства к конституционному государству // Государство и право. — 1999. — № 8. — С. 111–112. Йдеться про конституційний дискурс щодо перспектив впровадження конституційної юрисдикції у Нідерландах, де внесення змін до Конституції є жорстким і сьогодні не визнається ідея конституційного контролю над актами парламенту (Див.: *Adams Maurice. Constitutional Review by the Judiciary in the Netherlands. A Matter of Politics, Democracy or Compensating Strategy? / Maurice Adams, Gerhard van der Schyff // Zeitschrift fuer auslaendisches oeffentliches Rechts und Voelkerrecht. — Vol. 66 (2006). — S. 399–414.*

² Хессе К. Основы конституционного права ФРГ / пер. с нем. — М. : Прогресс, 1981. — С. 56.

³ Рішення КСУ від 24 лютого 2004 року № 3-рп/2004 // Вісник Конституційного Суду України. — 2004. — № 1. — С. 22–26.

ситуація, коли його рішення будуть піддаватися критиці громадськістю, політичними силами та іншими інститутами влади.

Савчин М. Право на справедливый суд и конституционная юрисдикция: отдельные аспекты согласно синтетической теории конституции. На основе синтетической теории конституции в статье раскрыто содержание права на справедливый суд в деятельности Конституционного Суда Украины. Определено понятие конституционного государства, которое основывается на реальных и эффективных механизмах защиты прав человека и основных свобод.

Ключевые слова: верховенство права, конституционное государство, Конституционный Суд Украины, надлежащая правовая процедура, право на справедливый суд.

Savchyn M. The Right to a Fair Trial and Constitutional Jurisdiction: Some Aspects According to Synthetic Theory of Constitution. Based on synthetic theory of constitution, the article explores the content of the right to a fair trial in the activities of the Constitutional Court of Ukraine. The concept of the constitutional state based on real and efficient mechanisms to protect human rights and fundamental freedoms is defined.

Key words: rule of law, constitutional state, the Constitutional Court of Ukraine, due law process, right to a fair trial.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

**Проблеми перегляду правових позицій
Конституційного Суду Литовської Республіки
щодо захисту соціальних прав
в умовах економічної кризи¹**

Т. Бірмонтіене

професор, доктор права,

суддя Конституційного Суду Литовської Республіки

Автор досліджує проблеми перегляду Конституційним Судом Литовської Республіки розробленої ним конституційної доктрини захисту соціальних прав людини в умовах економічної кризи в період 2002–2012 років.

Ключові слова: доктрина соціальних прав людини, економічна криза, Конституційний Суд Литовської Республіки, конституційний перегляд доктрини, конституційна доктрина щодо обмеження соціальних прав людини.

Безсумнівно, глобальна економічна криза вплинула не лише на економіку, а й на всі сфери суспільного та державного життя, зокрема на конституційні інститути та їх функції. За цієї кризи фінансування таких інституцій може скорочуватися, а тому можливе також обмеження їхньої компетенції. Саме тому виникає запитання, чи можуть конституційні суди у цих умовах приймати рішення про розподіл економічних ресурсів? Збільшення кількості клопотань щодо вирішення різних конституційних питань, що спостерігається останнім часом у світі, зокрема у зв'язку з наслідками економічної кризи, також обумовлює необхідність обговорення питань щодо обмеження повноважень органів конституційної юстиції. Якщо економічні питання починають розглядатися в контексті практики застосування норм конституційного права, то конституційні суди неминуче стають об'єктом критики з боку політиків.

Розвиток практики застосування норм конституційного права у державі визначається загальноправовими тенденціями, які, зокрема, стосуються впливу міжнародних договорів з прав людини. Особливий вплив на ці тенденції справляють норми Європейської конвенції з прав людини. Глобалізація, розвиток європейських політичних процесів, вплив міжнародного і наддержавного права Європейського Союзу (далі — ЄС) визначають зміст інститутів конституційного права. Водночас ці тенденції у деяких сферах знижують дієвість закону як такого.

Вплив політичних процесів на практику застосування норм конституційного права можна порівняти з комплексним і різнобічним процесом. Існують сфери, в

¹ Наукова редакція судді Конституційного Суду України, кандидата юридичних наук В. Кампа, доцента Міжнародного Соломонового університету, докторанта Ужгородського національного університету М. Савчина.

яких принципи конституційного права вимагають створення і розвитку певних загально визнаних стандартів демократичної держави, таких, наприклад, як поділ влади, демократичні принципи формування державних установ, незалежність судів, імперативні вимоги щодо вільних демократичних виборів, конституційне визнання фундаментальних прав людини тощо. Однак у випадках, коли світова економічна криза пов'язана з глобальними політичними процесами, деякі з цих процесів мають зворотну дію — вони змушують держави-учасниці ЄС та його інститути вживати спеціальних заходів і приймати політичні рішення, що визначають хід розробки державного бюджету та ведуть до зменшення фінансування певних галузей¹. Непрямою метою таких заходів є, зокрема, зниження витрат держави на розвиток соціальних прав, а в деяких випадках — також і запровадження обмежених гарантій соціальних прав.

Функції державних установ у сфері економіки, що реалізуються шляхом видання правових актів, зрештою можуть стати предметом оцінки з боку конституційних судів. У такому разі на конституційні суди покладається моральна відповідальність: їм доводиться оцінювати акти, що приймаються державними установами, і встановлювати, чи дійсно правові заходи щодо обмеження соціальних прав були об'єктивно обумовлені, а також, чи є акти цих інституцій в умовах економічної кризи пропорційними і належними заходами, що відповідають Конституції. Успіх діяльності конституційного суду у вирішенні цих проблем залежить не лише від правової та конституційної систем, а й від дій такого суду в конкретному соціальному, політичному та правовому середовищі.

У зв'язку з економічною кризою перед конституційними судами виникло складне питання: чи можуть вони в умовах кризи розробляти нову конституційну доктрину, чи змінювати (переглядати) вже існуючу? За таких умов нагальною проблемою стало гарантування соціальних прав людини. Метою цієї публікації є розкриття деяких аспектів конституційної доктрини соціальних прав з огляду на глобальні зміни в економіці.

1. Соціальні права — важлива сфера конституційних прав

У кінці ХХ — на початку ХХІ століття важливість соціальних прав уже не викликає сумнівів. Можна з упевненістю стверджувати, що це був період визнання європейської доктрини конституційних прав. Також вважається, що соціальні права мають програмний характер, як і політичні обіцянки, проте зараз (не в останню чергу внаслідок підвищення важливості практики застосування норм конституційного права) такі права все частіше підлягають захисту як індивідуальні; їм було присвоєно статус індивідуальних прав, що реалізуються безпосередньо та забезпечені відповідним арсеналом засобів судового захисту. Інститути конституційної юрисдикції, тобто конституційні суди, регулярно інтерпретують права і свободи людини, закріплені конституцією. Відповідно, остаточні межі цих прав визначаються практикою застосування норм конституційного права.

¹ Слід зазначити, що 2 березня 2012 року глави держав та урядів всіх держав – учасниць ЄС, окрім Великої Британії та Чехії, підписали Угоду про стабільність, координацію та управління в економічному і валютному союзі (TSCG). Метою цієї угоди є гарантування стабільності всієї Єврозони і досягнення збалансованості або надлишку національних бюджетів (річний структурний державний дефіцит не повинен перевищувати 0,5 % номінального ВВП).

Визнання конституційної юриспруденції розширює не лише концепцію конституційних прав, а й можливості визнання прав людини як конституційних.

Той факт, що в останніх конституціях соціальні права описуються *expressis verbis*, також впливає на їх розвиток. Соціальні права в них оцінюються по-різному як з погляду їх розвитку, так і можливості обмеження¹. Визнання соціальних прав як конституційних тривало більше часу порівняно з політичними і громадянськими правами не лише тому, що перші пов'язані з обов'язком держави їх забезпечити, а й тому, що це питання прямого застосування конституції, тобто можливості захисту таких прав безпосередньо у суді, яку було визнано лише згодом.

Деякі автори робили спроби класифікувати конституції держав Центральної та Східної Європи згідно з категоріями соціальних та економічних прав, закріплених у них, і розділити їх на певні групи². Оскільки соціальні права можуть тлумачитися по-різному — як обов'язки держави перед суспільством і як суб'єктивне право особи, не всі автори розглядають їх як права, що можуть захищатися безпосередньо при зверненні особи до суду³.

Конституція Литовської Республіки 1992 року передбачає досить широкий спектр цих прав. Конституційний Суд Литви вважає права та свободи людини, закріплені у Конституції, єдиною гармонійною системою. Згідно з доктриною Конституційного Суду соціальні права тлумачаться не лише як певні обов'язки держави (які визначаються, зокрема, соціальними цілями держави) перед суспільством, а й як індивідуальні права особи, яким гарантований судовий захист. На таку концепцію також вплинуло міжнародне право, зокрема загальна теорія права Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ).

Соціальні права та процедури їх реалізації слід тлумачити у порядку звичайного права. У справах, що стосуються конституційних прав, часто йдеться про пасивність законодавця та прогалини в правовій системі, що перешкоджають реалізації цих прав. У Рішенні від 8 серпня 2006 року⁴ Конституційний Суд

¹ Наприклад, стаття 22 Конституції України 1996 року передбачає, що права і свободи людини і громадянина, закріплені нею, не є вичерпними; конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані; при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

² В. Садурскі (*W. Sadurski*) розділяє їх на чотири групи: конституції Білорусі, Чехії, Молдови, Польщі, Румунії, Росії, Словаччини і України належать до першої групи, у якій соціальним правам забезпечене якнайширше регулювання (соціальне забезпечення, освіта, охорона здоров'я, право на охорону праці тощо); конституції Болгарії, Угорщини (діє до 2012), Македонії, Чорногорії, Сербії та Словенії, в яких спектр соціальних прав є обмеженим (право на освіту, охорону здоров'я, гарантії охорони праці тощо), належать до другої групи; конституції Естонії, Латвії і Литви, що передбачають право на соціальне забезпечення, освіту, охорону здоров'я, хоча спектр інших соціальних прав дуже обмежений (на думку автора, Конституція Литовської Республіки займає місце між першою та третьою групою), слід включити до третьої групи; конституції Боснії і Герцеговини та Грузії, що передбачають лише деякі соціальні та економічні права, належать до четвертої групи (*Садурскі В. Права у судах // Дослідження конституційних судів в пост-комуністичних державах Центральної та Східної Європи. — Springer. — 2008. — С. 177*).

³ *Шайо А. Соціальні права : широка програма // Огляд європейського конституційного права. — 2005. — № 1. — С. 38–43.*

⁴ Рішення Конституційного Суду Литовської Республіки від 8 серпня 2006 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2006/d060808.htm>

Литовської Республіки зазначив, що в разі недоліків законодавства, заборонених Конституцією, суд має право заповнювати прогалини та робити це з переважним застосуванням Конституції і загальних принципів права, проте таке Рішення не усуває обов'язку законодавця щодо виправлення цих недоліків. Таке Рішення Конституційного Суду має першорядне значення для судів загальної юрисдикції у ході вирішення справ, пов'язаних із захистом соціальних прав.

Конституційний Суд Литовської Республіки дотримується думки, що згідно з Конституцією Литва є соціально орієнтованою державою, що відображено у різних положеннях Конституції¹, зокрема тих, що закріплюють економічні, соціальні та культурні права, а також громадянські та політичні права людини, відносини між суспільством та державою, принципи соціальної допомоги та соціальної безпеки тощо. Конституційний Суд визначив, що соціально орієнтована держава має конституційні обов'язки та повинна виконувати певні зобов'язання.

У філософії права Конституційного Суду Литовської Республіки право особи на соціальну безпеку тлумачиться у найширший і максимально вичерпний спосіб. Розширення принципів Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Європейська конвенція з прав людини), якою керується ЄСПЛ, також впливає на розвиток конституційної доктрини цих прав.

Право на отримання пенсії за віком є важливим соціальним правом, що разом з іншими соціальними правами закріплене у Конституції та неодноразово тлумачилося Конституційним Судом Литовської Республіки.

Аналізуючи розвиток доктрини соціальних прав Конституційного Суду Литовської Республіки, можна встановити певні періоди такого розвитку. На початку діяльності Конституційного Суду закріплювалися та інтерпретувалися зміст і особливості цих прав, масштаби обов'язків держави щодо їх гарантування, а концепція неподільності та взаємозалежності всіх прав і свобод людини вводилася поступово. Конституційний Суд також неодноразово виносив рішення щодо відповідності Конституції норм законодавчих актів, якими обмежувалися гарантії певних конституційних соціальних прав², проте які не були зумовлені наслідками економічної кризи.

2. Конституційна доктрина щодо обмеження соціальних прав на період економічної кризи

Конституційний Суд Литовської Республіки розробляє доктрину щодо обмеження соціальних прав на період економічної кризи. Період створення цієї доктрини можна розділити на два етапи — з 2002 по 2006 роки, коли Конституційний Суд виносив рішення щодо конституційності законодавчих актів, які звужували соціальні гарантії, що було зумовлено впливом так званої російської економічної кризи на розвиток економіки Литви (за той час Конституційний Суд прийняв декілька рішень, які зумовили початок створення доктрини щодо обмеження соціальних прав на період економічної кризи), та з 2009 року і до сьогодні, коли

¹ Зокрема, ухвали Конституційного Суду Литовської Республіки від 5 березня 2004 року та від 6 лютого 2012 року.

² Зокрема, ухвала Конституційного Суду Литовської Республіки від 2 вересня 2009 року, в якій вирішувалися питання реформування системи пенсії по інвалідності, проведеного в 2005 році, включаючи обмеження соціальних прав деяких категорій інвалідів.

Конституційний Суд почав розробку конституційної доктрини щодо обмеження соціальних прав, що зумовлено впливом глобальної економічної кризи на економіку Литви.

2.1. Розвиток конституційної доктрини соціальних прав з 2002 по 2006 роки. Створення Конституційним Судом Литовської Республіки доктрини було обумовлено зменшенням фінансування певних сфер, включаючи звуження деяких соціальних гарантій¹. У постанові від 23 серпня 2005 року Конституційний Суд зазначив, що за загальновідомими даними, починаючи з 1998 року, Литва зіштовхнулася з особливо складною фінансово-економічною ситуацією, переважно спричиненою фінансово-економічною кризою в Росії та іншими зовнішніми факторами, що несприятливо вплинули на фінансово-економічні системи різних держав. Зокрема, брався до уваги той факт, що бюджет 1999 року недоотримав значні кошти, необхідні для фінансування освіти, системи охорони здоров'я, соціального забезпечення тощо, а також для виконання інших функцій держави. Конституційний Суд Литовської Республіки встановив, що негативний вплив особливо складної фінансово-економічної ситуації, що склалася наприкінці 1999 року і деякий час впливала на складання і виконання державного бюджету, слід розцінювати як фактичні обставини, які законодавець не міг не врахувати².

У постанові від 23 квітня 2002 року Конституційний Суд Литовської Республіки, розглядаючи критерії розрахунку однієї з пенсій, призначених державою³, сформулював концептуальну заяву про те, що після того, як на законодавчому рівні були визначені види пенсій, категорії осіб, які мають право на пенсію, підстави надання та виплати пенсій, умови та розміри пенсій, у держави виникає обов'язок щодо дотримання конституційних принципів захисту законних очікувань та правової впевненості у сфері відносин у пенсійній системі. У своїй постанові

¹ Ухвалою від 18 червня 2008 року, прийнятою у громадянській справі № 2А-3/2008, Апеляційний суд Литви, вирішуючи питання щодо компенсації збитків, завданих суддям внаслідок незаконного зменшення винагороди, призначив експертизу для оцінки економічної ситуації в Литві. Експерти визначили, що складна економічна ситуація у державі почалася у 1999 році та тривала до 2003 року. Зокрема, Апеляційний суд Литви встановив, що економічна ситуація після 2003 року поліпшилася, проте збереження цих заходів (у цьому випадку зменшення винагород) до сьогодні є порушенням урядом принципу тимчасовості таких заходів.

² У Рішенні від 13 листопада 2007 року Конституційний Суд Литовської Республіки зазначив, що сформульоване ним положення стосувалося не лише 1999, а й 1998 року, а також 2000–2001 років; протягом тривалого часу складна фінансово-економічна криза мала негативний вплив на складання і виконання державного бюджету, а також реалізацію різних фінансових обов'язків державою.

³ Конституційний Суд Литовської Республіки неодноразово заявляв, зокрема в своїй ухвалі від 6 лютого 2012 року, що державні пенсії, на пряму не визначені у Конституції, мають різний характер і відрізняються від пенсій з фонду соціального страхування: їх призначають особам за стаж або заслуги перед Литовською Республікою та виплачують із державного бюджету; отримання цих пенсій залежить не від внесків до фонду соціального страхування встановленого розміру, а від відповідного статусу особи (стажу, заслуг або інших обставин, що визначають призначення державної пенсії); свобода дій законодавця при призначенні державних пенсій є ширшою, ніж при регулюванні інших пенсій, що безпосередньо визначені у Конституції.

Конституційний Суд вперше визначив, що зміна існуючих правових положень, внаслідок яких пенсійне забезпечення зменшується, можлива лише за особливих обставин у країні та лише коли це потрібно для захисту інших конституційних цінностей; такі зміни можуть вноситися лише за законом, не порушуючи Конституції.

У постанові від 25 листопада 2002 року стосовно законодавчих положень, якими дозволялося часткове припинення виплат пенсій за віком працюючим пенсіонерам, Конституційний Суд сформулював суттєві доктринальні положення щодо пенсій як соціальних гарантій. Зокрема, він заявив, що особа, яка відповідає встановленим законом критеріям для отримання пенсії за віком і якій цю пенсію було призначено та вона виплачується, має право на грошову виплату відповідної суми, тобто право власності. Це право необхідно захищати відповідно до статті 23 Конституції Литви як частину права власності. Пізніше ці положення були розвинуті й у інших актах Конституційного Суду¹.

У постанові від 25 листопада 2002 року Конституційний Суд, беручи до уваги принцип, сформульований у постанові від 30 червня 2000 року, за яким відповідно до Конституції Литви таке правове положення неможливе, якщо особа, яка реалізує одне своє конституційне право, втрачає можливість реалізувати інше конституційне право, зазначив, що відповідно до Конституції не допускається правове положення, згідно з яким обмежуються можливості особи, якій було призначено та виплачується пенсія за віком, щодо вільного пошуку роботи та постійного заняття, незважаючи на її відповідність вимогам, встановленим законом, щодо виконання певної роботи та постійного заняття. Правове положення, згідно з яким особа не може вільно обирати роботу та постійне заняття через те, що при використанні цього права їй не виплачуватиметься призначена пенсія за віком або її частина, яка до того часу виплачувалася, теж має вважатися обмеженням можливостей щодо вільного пошуку роботи та зайнятості. Ця позиція Конституційного Суду Литовської Республіки також відображена в інших відповідних справах з конституційного регулювання.

У зазначеній постанові Конституційний Суд розширив доктрину надзвичайної ситуації, включивши в це поняття економічну кризу, а також стихійне лихо. Так, уперше з часу створення Конституційного Суду Литовської Республіки в його постанові економічна криза була визначена як обставина, за якої у надзвичайних випадках правове положення, що регулює пенсійні відносини, може бути змінено, у тому числі шляхом скорочення пенсій за віком, наскільки це необхідно для забезпечення критично важливих інтересів суспільства та захисту інших конституційних цінностей. Зменшені пенсії за віком можуть виплачуватися лише тимчасово, тобто доки триває складна економічна ситуація в державі. Слід зазначити, що навіть у таких виняткових обставинах пенсії за віком не можна скорочувати, якщо це порушує закріплений у Конституції баланс інтересів особи та суспільства. Таке скорочення пенсій за віком має відповідати конституційному принципу пропорційності.

¹ Це догматичне положення було сформульоване в ухвалі Конституційного Суду Литовської Республіки від 6 лютого 2012 року.

У постанові від 23 серпня 2005 року Конституційний Суд Литовської Республіки зазначив, що у випадку фінансово-економічної кризи державний бюджет (та муніципальні бюджети) може переглядатися, витрати (асигнування) можуть зменшуватися, проте державні та муніципальні установи мають виконувати свої зобов'язання. За таких обставин строки, впродовж яких держава має виконати ці зобов'язання, можуть збільшуватися, однак державні та муніципальні установи не мають права самовільно вирішувати, що вони не будуть виконувати такі зобов'язання. Якби державним та муніципальним установам було дозволено не виконувати зобов'язання, навіть у випадку надзвичайно серйозних фінансово-економічних труднощів та навіть після подолання цих труднощів, це означало б, що таким установам дозволено ігнорувати законні очікування осіб, пов'язані з відповідними зобов'язаннями, таким чином порушуючи їхні права.

Конституційному Суду Литовської Республіки доводилося також приймати рішення щодо наслідків економічної кризи для фінансування судів. У постанові від 28 березня 2006 року в ході тлумачення відповідності Конституції певних положень Закону про суди Конституційний Суд дійшов висновку, що у випадку складної економічної ситуації, як правило, бюджетне фінансування всіх установ державної влади, а також фінансування різних сфер з бюджетних ресурсів держави та муніципалітетів має переглядатися та скорочуватися. За таких обставин фінансування судів і зарплати суддів можуть тимчасово зменшуватися, однак таке зменшення не повинно створювати передумови для порушення незалежності судів з боку інших державних інститутів та їхніх посадовців. Фінансування судів та зарплати суддів не можуть зменшуватися настільки, щоб суди втратили можливість відправляти правосуддя або ж ця можливість буде обмежена. Конституційний Суд Литви підкреслив, що при визначенні правового положення щодо зарплат, яке є менш сприятливим для осіб, якщо це необхідно для забезпечення критично важливих інтересів суспільства та держави і захисту інших конституційних цінностей, законодавець повинен підтримувати баланс між правами та законними інтересами осіб, щодо яких приймається менш сприятливе правове положення, а також інтересами суспільства і держави, тобто слід дотримуватися принципу пропорційності.

Конституційний Суд Литовської Республіки зіштовхнувся з бездіяльністю Сейму, коли правове положення, яким регулювалися зарплати суддів і до якого було внесено поправки, не було змінено після подолання кризи. Приймаючи рішення з питань, зокрема щодо зменшення зарплат суддів, у постанові від 8 серпня 2006 року¹ Конституційний Суд сформулював доктринальне положення, згідно з яким звичайні суди при розгляді конкретних справ мають повноваження

¹ У постанові від 8 серпня 2006 року Конституційний Суд Литовської Республіки зазначив, що у випадку бездіяльності з боку законодавчих органів, що забороняється Конституцією, суди повинні «заповнювати прогалини» у відповідних індивідуальних випадках, перш за все, із застосуванням Конституції та загальних принципів права; проте таке рішення суду не скасовує обов'язок законодавця щодо усунення правових недоліків. Таке рішення Конституційного Суду має значення для звичайних судів, коли їм доводиться розглядати справи щодо захисту прав особи, якщо законодавець уникає належного регулювання відповідних відносин правовими засобами.

оцінювати зміни економічної ситуації, а у випадку пасивності законодавця — приймати рішення щодо захисту конкретних соціальних прав особи¹.

2.2. Конституційна доктрина щодо обмеження соціальних прав, розроблена на період глобальної економічної кризи. Догматичні положення щодо скорочення соціальних гарантій, сформульовані у практиці Конституційного Суду Литовської Республіки, були надалі розширені, бо внаслідок глобальної економічної кризи 2009 року бюджетні витрати Литви радикально зменшилися, у тому числі витрати на соціальні виплати. Фінансування органів державної влади з державного бюджету також скоротилося, включаючи зарплати працівників цього сектору.

У 2009 та 2010 роках Конституційний Суд Литовської Республіки сформулював положення щодо зменшення гарантій соціальних прав. Пізніше ці положення були доопрацьовані в його ухвалі від 6 лютого 2012 року щодо розгляду актів про зменшення пенсій на період кризи.

Економічна криза також зумовила порушення питання про зменшення зарплат членів парламенту та скорочення витрат на парламентську діяльність. У своєму Рішенні від 15 січня 2009 року в ході тлумачення положень Конституційний Суд підтвердив можливість скорочення зарплат членів Сейму, суддів і витрат на парламентську діяльність.

У Рішенні Конституційного Суду Литовської Республіки від 20 квітня 2010 року було підсумовано та доопрацьовано доктрину про зменшення соціальних гарантій, зокрема щодо призначених і виплачуваних пенсій та зарплат в умовах фінансово-економічної кризи. У цьому Рішенні Конституційний Суд сформулював певні загальні принципи, яких має дотримуватися законодавець у разі прийняття рішень про зменшення соціальних гарантій у випадку економічної кризи у державі:

— конституційна концепція державного бюджету передбачає, що у випадку економічної кризи у державі скорочення винагород посадовців та державних службовців установ, що фінансуються з державних та муніципальних бюджетів (окрім працівників, що отримують платню за свою роботу з фондів таких бюджетів) та пенсій допускається не більше ніж на один бюджетний рік; при затвердженні державного бюджету на наступний рік законодавець зобов'язаний здійснити повторну оцінку економічної ситуації у державі і прийняти нове рішення про зменшення таких соціальних гарантій;

— у випадку економічної кризи у державі при прийнятті відповідних рішень щодо обмеження соціальних гарантій законодавець повинен враховувати конституційні імперативи держави згідно з принципами верховенства права, рівноправності, справедливості, пропорційності, захисту законних очікувань, правової впевненості, правової безпеки, соціальної солідарності тощо; соціальні гарантії дозволяється зменшувати, лише коли всі інші можливості було вичерпано і знайти кошти для виконання всіх зобов'язань держави у цій сфері неможливо;

— зменшення пенсій та винагород державних службовців (посадовців) повинно бути обумовлене надзвичайно складною економічною ситуацією у державі;

¹ Зазначена постанова Апеляційного суду Литовської Республіки від 18 червня 2008 року, прийнята у цивільній справі № 2А-3/2008, також має застосовуватися до таких рішень судів загальної юрисдикції.

лише за наявності офіційної заяви про особливо важку фінансово-економічну ситуацію у державі, що не є короткостроковою, внаслідок чого держава неспроможна виконувати взяті на себе зобов'язання, законодавець може тимчасово скорочувати пенсії та виплати; таке скорочення має бути тимчасовим і не порушувати пропорційність пенсій та виплат¹, встановлених до кризи; принципи рівноправності, пропорційності та справедливості не порушуються, якщо законодавець визначає межу, нижче якої пенсії не зменшуватимуться навіть під час економічної кризи; державні пенсії можуть скорочуватися більшою мірою, але з дотриманням принципу пропорційності;

— у випадку особливо складної фінансово-економічної ситуації у державі, коли виникає потреба тимчасового зменшення призначених та виплачуваних пенсій, не допускається скорочення пенсій за віком, призначених та виплачуваних особам, що виконують певну роботу або займаються певною діяльністю, яке перевищуватиме відповідне скорочення для осіб, що отримують таку саму пенсію, але не мають роботи і не ведуть жодної діяльності²;

— пенсії за віком, скорочені внаслідок фінансово-економічної кризи, підлягають компенсації (ця вимога також стосується зв'язку, що існує між пенсією як певною виплатою та правом власності, що захищається відповідно до статті 23 Конституції³); при зменшенні пенсій законодавець повинен визначити механізм компенсації збитків, на основі якого держава буде зобов'язана справедливо компенсувати збитки відповідним особам через деякий час після подолання надзвичайної ситуації; у разі більшого скорочення державні пенсії можуть компенсуватися, але меншою мірою, ніж пенсії за віком.

Розглядаючи правові акти про зменшення пенсій, включаючи державні, на період економічної кризи, Конституційний Суд Литовської Республіки у постанові від 6 лютого 2012 року також мав змогу оцінити дотримання законодавчим органом вимог, обумовлених Конституцією на момент економічної кризи, що були сформульовані Конституційним Судом щодо зменшення пенсій, та визнав деякі положення цих актів такими, що суперечать Конституції⁴.

¹ У постанові від 6 лютого 2012 року Конституційний Суд Литовської Республіки розглядав, зокрема, пропорції скорочення пенсій та визнав правові акти про зменшення державних пенсій такими, що суперечать Конституції. Пропорції скорочення пенсій за віком не суперечили Конституції, проте було встановлено, що положення про більше скорочення пенсій осіб, які працюють або ведуть певну діяльність, порушує Конституцію.

² При визначенні цього догматичного положення Конституційний Суд Литовської Республіки зазначив, що законодавчий орган не може видавати правовий акт, згідно з яким буде обмежено можливість особи, якій було призначено і виплачується пенсія за віком (включаючи державну), вільно обирати професію та заняття (тобто шляхом виплати лише частини пенсії) (ухвали Конституційного Суду Литовської Республіки від 25 жовтня 2002 року та від 3 грудня 2002 року).

³ Розробляючи це догматичне положення (вперше сформульоване в постанові Конституційного Суду Литовської Республіки від 25 жовтня 2002 року), у постанові від 6 лютого 2012 року Конституційний Суд Литовської Республіки зазначив, що концепцію конституційного права на отримання пенсії (як періодичної виплати певної суми) не можна ототожнювати з концепцією права власності в рамках звичайного, зокрема, цивільного права.

⁴ Законодавець не виконав вимогу про те, що розмір скорочення пенсій для працюючих пенсіонерів не повинен бути такого самого розміру для непрацюючих осіб; також при

Конституційний Суд у постанові від 27 лютого 2012 року також розтлумачив деякі вимоги, обумовлені Конституцією, щодо соціальної підтримки родин з неповнолітніми дітьми, тобто питання про призначення і обмеження виплат по вагітності і пологам, пільг по догляду за дитиною, які безпосередньо визначаються обставинами, спричиненими економічною кризою.

Доктрина Конституційного Суду Литовської Республіки про соціальні права, згідно з якою змінюються розміри пенсій на період економічної кризи, не може вважатися реформою таких соціальних гарантій. Доктрина про реформу соціальних прав, розроблена Конституційним Судом, по суті є іншою. У випадку якщо законодавець вирішує реорганізувати систему пенсій на період економічної кризи, необхідно визначити певний перехідний період та механізм компенсації збитків, завданих особам, яким були призначені та виплачувались такі пенсії¹.

2.3. Доктрина щодо обмеження соціальних прав на період економічної кризи з урахуванням конституційної доктрини щодо обмеження прав людини. При роз'ясненні доктрини щодо обмеження соціальних прав на період економічної кризи, розробленої Конституційним Судом Литовської Республіки, виникає запитання, чи можна оцінювати її як самостійну доктрину про обмеження прав людини, чи як один з елементів загальної доктрини про права людини (окремий випадок обмеження прав)?

Конституційний Суд Литовської Республіки сформулював загальні критерії обмеження прав особи, що ґрунтуються на практиці ЄСПЛ, та неодноразово зазначав, що відповідно до Конституції права та свободи людини можуть обмежуватися при дотриманні таких умов: це здійснюється за законом; обмеження є необхідними в демократичному суспільстві з метою захисту прав та свобод інших осіб і цінностей, закріплених у Конституції, а також важливих з конституційного погляду цілей; обмеження не повинні суперечити характеру та суті прав і свобод людини; необхідно дотримуватися конституційного принципу пропорційності. Ці принципи, визначені Конституційним Судом Литовської Республіки, є подібними до доктрини щодо обмеження соціальних прав, сформульованої ЄСПЛ, а також принципів, закріплених у Хартії з прав людини ЄС. Конституційний Суд у дуже загальних рисах сформулював загальну доктрину щодо обмеження прав людини в постанові від 29 грудня 2004 року. Він розробив загальну доктрину щодо обмеження прав людини, вирішуючи питання про відповідність Конституції обмежень, встановлених законодавчим органом, конкретного конституційного права. При цьому він також сформулював вимоги, що застосовуються до обмежень конкретного права, наприклад, на вільний доступ до інформації.

Вирішуючи питання про те, чи може доктрина про обмеження гарантій соціальних прав на період економічної кризи, сформульована Конституційним Судом Литовської Республіки, розглядатися як самостійна доктрина про обмеження прав людини, чи як один з елементів загальної доктрини про права людини, слід

зменшенні державних пенсій, що виплачувались певним особам, не був дотриманий конституційний принцип пропорційності.

¹ Конституційний Суд Литовської Республіки розтлумачив вимоги щодо проведення реформи соціальних прав законодавцем у постанові від 2 вересня 2009 року, а також у постановках від 4 липня 2003 року та від 3 грудня 2003 року.

враховувати його аргументи, на основі яких були визначені положення цієї доктрини в 2002–2006 та в 2009–2012 роках.

Аналізуючи аргументи Конституційного Суду Литви, викладені ним у постановах від 23 квітня 2002 року, від 25 листопада 2002 року та від 28 березня 2006 року, можна дійти таких висновків. Встановлюючи конституційність законодавчих актів, якими соціальні гарантії обмежувалися внаслідок впливу так званої російської економічної кризи на розвиток економіки Литви, Конституційний Суд напряду не визначив загальні принципи обмежень прав людини, але аргументи, представлені ним щодо захисту інших важливих конституційних цінностей, таких як дотримання принципу пропорційності, заборона обмеження одного права, якщо при цьому порушується інше право, вимога про те, що зменшення соціальних гарантій може регулюватися лише за законом, не дозволяють стверджувати, що на той час він сформулював самостійну доктрину щодо обмеження соціальних прав у період економічної кризи, ознаки якої давали б можливість вирізнити її із загальної доктрини щодо обмеження прав людини.

При оцінці того, чи може доктрина щодо обмеження соціальних прав, розроблена Конституційним Судом Литовської Республіки під час глобальної економічної кризи (зокрема, у постанові від 20 квітня 2010 року та ухвалі від 6 лютого 2012 року), розглядатися як самостійна доктрина про обмеження прав людини, чи як один з елементів загальної доктрини про права людини (окремий випадок обмеження прав), важливо визначити особливості цієї доктрини.

Лише в окремих справах (наприклад, у постанові від 20 квітня 2010 року) при тлумаченні можливості обмеження права на отримання справедливої оплати праці, намагаючись розкрити особливості застосування принципу пропорційності, коли він стосується обмеження зазначеного права (наприклад, у постанові від 11 грудня 2009 року), Конституційний Суд посилається на положення загальної доктрини щодо обмеження прав людини, сформульованої в його попередніх актах.

Тим не менш, акти Конституційного Суду Литовської Республіки також встановлюють незалежні підстави для зменшення гарантій лише соціальних прав на період економічної кризи, на які, незважаючи на те, що вони ґрунтуються на загальних принципах прав людини, поширюються додаткові критерії, наприклад вимога про те, що зменшення гарантій соціальних прав (пенсій та зарплат) має бути зумовлене дуже важкою економічною ситуацією в державі, а також офіційною заявою про таку ситуацію (що не є короткостроковою); зменшення зарплат та пенсій допускається не більше ніж на один бюджетний рік, а при затвердженні державного бюджету на наступний рік законодавець зобов'язаний здійснити повторну оцінку економічної ситуації у державі та прийняти нове рішення щодо зменшення таких соціальних гарантій; таке скорочення має бути тимчасовим і не порушувати пропорційності пенсій та виплат, встановлених до кризи; не допускається більше скорочення пенсій за віком, призначених та сплачуваних особам, що виконують певну роботу або займаються певною діяльністю (цей важливий критерій також був визначений у попередній доктрині); пенсії за віком, скорочені внаслідок економічно-фінансової кризи, підлягають компенсації.

Зважаючи на ці аргументи, можна оцінити доктрину щодо обмеження соціальних прав на період економічної кризи, сформульовану Конституційним Судом

Литовської Республіки у 2009–2012 роках, що є продовженням його попередньої доктрини як спеціальної доктрини щодо обмеження прав людини, в основі якої, безперечно, лежать загальні принципи обмеження прав людини, визнані у стандартах в сфері захисту прав людини.

3. Доктрина щодо обмеження соціальних прав у практиці інших конституційних судів

Перед значною кількістю конституційних судів держав Центральної та Східної Європи постало питання щодо зменшення соціальних гарантій. Іноді їм доводиться приймати рішення за наслідками певних реформ¹ або економічної кризи. Економічні зміни змусили деякі конституційні суди переглянути догматичні положення, що раніше вважалися обґрунтованими. В окремих випадках питання, пов'язані з соціальними правами, стали предметом різних підходів у конституційному праві та праві ЄС².

Слід звернути увагу на Рішення Конституційного Суду Латвійської Республіки від 21 грудня 2009 року³, в якому досліджувалося питання відповідності Конституції деяких положень Закону про виплату державних пенсій та державної допомоги в період з 2009 по 2012 роки. У цьому Рішенні питання про зменшення соціальних прав (пенсій) під час глобальної економічної кризи розглядалися всупереч підходу Конституційного Суду Литви. Беручи до уваги певні обставини, Конституційний Суд Латвії безумовно визнав, що зменшення пенсій, передбачене у Законі, порушувало Конституцію і що оскаржені положення є недійсними з моменту прийняття, а також визначив процедуру впровадження цього Рішення. Зокрема, Конституційний Суд Латвії зазначив, що розмір забезпечених соціальних прав, гарантованих державою, може змінюватися залежно від суми коштів у розпорядженні держави; проте незважаючи на економічну ситуацію, законодавчий орган повинен дотримуватися основних прав людини, встановлених Конституцією (п. III.24). У деяких випадках економічна криза може дійти до тієї стадії, коли законодавець повинен отримати свободу дій для впровадження коригувальних заходів, навіть якщо це порушить основні права людини, визначені Конституцією; за суттєвого обмеження фінансових ресурсів держави остання має свободу дій і може змінити умови виплати пенсій з метою підтримки справедливої системи соціального страхування (п. III.29.2).

Конституційний Суд Латвії також дійшов висновку, що зменшення пенсій можливе лише у випадку одночасного прийняття правового положення щодо відшкодування утриманих коштів у майбутньому. Інакше кажучи, плануючи тимчасове зменшення, законодавець зобов'язаний забезпечити подальшу справедливу

¹ Деякі автори розцінюють рішення Конституційного Суду Угорщини з соціальних питань як такі, що впливають на розвиток соціальних прав (Уйтц Р. Великие обещания перед лицом больших надежд : социально-экономические права в практике венгерского конституционного правосудия // Сравнительное конституционное обозрение. — № 1 (62). — 2008. — С. 77–99.

² Рішення Конституційного Суду Республіки Чехія від 31 січня 2012 року PL. US/5/12 SLOVAK PENSIONS [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.concourt.cz/view/pl-05-12>

³ Рішення Конституційного Суду Латвійської Республіки від 21 грудня 2009 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.satv.tiesa.gov.lv>

компенсацію. Більше того, держава повинна була визначити (відповідно до загальних інтересів суспільства) категорії пенсіонерів, на яких таке скорочення не поширювалося б узагалі або було б іншим (п. III.32). Основний аргумент Конституційного Суду щодо причин визнання положень Закону такими, що суперечать Конституції, полягав у тому, що в них не було визначено диференційований підхід до зменшення пенсій та не було передбачено ні компенсацію за зменшення пенсій, ні відповідний перехідний період, внаслідок чого оскаржувані норми порушували статтю 1 Конституції.

Рішення Конституційного Суду України від 26 грудня 2011 року № 20-рп/2011¹ можна розцінити як випадок, коли органу конституційної юрисдикції на період економічної кризи довелося переглянути певні догматичні положення, що раніше вважалися обґрунтованими. Конституційному Суду України довелося тлумачити положення статті 22 Конституції України 1996 року про те, що права і свободи людини і громадянина, закріплені в Конституції, не є вичерпними.

Оспорювані положення Закону «Про Державний бюджет України на 2011 рік» було визнано конституційними. Враховуючи економічні труднощі в державі та посиляючись на доктрину ЄСПЛ (рішення у справах *Airey v. Ireland* (№ 6289/73) та *Kjartan Asmundsson v. Iceland* (№ 60669/00)), Конституційний Суд України сформулював нове доктринальне положення про те, що передбачені законами соціально-економічні права не є абсолютними. Механізм реалізації цих прав може бути змінений державою, зокрема, через неможливість їх фінансового забезпечення шляхом пропорційного перерозподілу коштів з метою збереження балансу інтересів усього суспільства. Крім того, такі заходи можуть бути зумовлені необхідністю запобігання чи усунення реальних загроз економічній безпеці України, що згідно з частиною першою статті 17 Конституції України є найважливішою функцією держави. Проте прийняття правового положення, згідно з яким розмір пенсій та інших соціальних виплат і пільг буде нижчим за рівень, встановлений у пункті 3 статті 46 Конституції України, є недопустимим, оскільки це не забезпечує достатніх і гідних умов життя людини у суспільстві, а отже, суперечить статті 21 Конституції України. Тобто зміна механізму нарахування соціальних виплат та допомоги є конституційно допустимою до тих меж, поки не ставиться під сумнів сутність змісту права на соціальний захист.

Фінансово-економічні проблеми держав, а також глобальна економічна криза вплинули на доктрини щодо соціальних прав, сформульовані конституційними судами, яким довелося вирішувати складні завдання щодо оцінки відповідності і пропорційності рішень, прийнятих державними інститутами влади, обов'язкам, встановленим для них конституцією.

Висновки

Конституційний Суд Литовської Республіки розробляє масштабну та чітку доктрину щодо обмеження соціальних прав на період економічної кризи. Ця доктри-

¹ Рішення Конституційного Суду України від 26 грудня 2011 року № 20-рп/2011 у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua>

на ґрунтується, зокрема, на обов'язку держави забезпечувати принципи верховенства права, рівноправності, справедливості, пропорційності, захисту законних очікувань, соціальної солідарності, конституційної концепції державного бюджету та інших конституційних імперативів. Конституційний Суд Литви сформулював також певні загальні принципи, яких має дотримуватися законодавець при прийнятті рішень про зменшення соціальних гарантій у випадку економічної кризи у державі. На цю доктрину впливає і міжнародне право, зокрема положення Європейської конвенції з прав людини. Розглядаючи справи щодо реалізації соціальних прав, Конституційний Суд Литовської Республіки бере до уваги і прецедентне право конституційних судів інших держав.

Аналіз критеріїв, встановлених Конституційним Судом Литовської Республіки у доктрині щодо обмеження соціальних прав на період економічної кризи у 2009–2010 роках та пізніше, дає змогу зробити висновок про те, що підставами для визначення таких критеріїв є загальні принципи обмеження прав людини, що визнаються у стандартах у сфері захисту прав людини. Проте деякі критерії, розроблені Конституційним Судом, є навіть жорсткішими, ніж критерії щодо обмеження прав людини, загально визнані у зазначених стандартах.

Birmontiene T. Проблемы пересмотра правовых позиций Конституционного Суда Литовской Республики относительно защиты социальных прав в условиях экономического кризиса. Автор исследует проблемы пересмотра Конституционным Судом Литовской Республики разработанной им конституционной доктрины защиты социальных прав человека в условиях экономического кризиса в период 2002–2012 годов.

Ключевые слова: доктрина социальных прав человека, экономический кризис, Конституционный Суд Литовской Республики, конституционный пересмотр доктрины, конституционная доктрина ограничения социальных прав человека.

Birmontienė T. Challenges for the Constitutional Review: Protection of Social Rights During an Economic Crisis. The article researches the challenges for the constitutional review of the constitutional doctrine on protection of social human rights developed by the Constitutional Court of the Republic of Lithuania under conditions of the economic crisis during 2002–2012.

Key words: the doctrine of social human rights, economic crisis, the Constitutional Court of the Republic of Lithuania, the constitutional review of the doctrine, the constitutional doctrine on limitation of social human rights.

РЕЦЕНЗІЇ, ВІДГУКИ, КОМЕНТАРІ

Актуальне дослідження проблем сучасного конституціоналізму і теорії конституції

(рецензія на монографію М. Савчина
«Конституціоналізм і природа конституції»)

С. Шевчук

доктор юридичних наук, професор кафедри загальнотеоретичних та державно-правових наук Національного університету «Києво-Могилянська Академія»,
член-кореспондент Національної академії правових наук України

Розвиток конституціоналізму в Україні на сучасному етапі є складним та багатоаспектним, що зумовлено становленням демократичної конституційної державності. Модифікація форм правління як спроба оптимізації організації державної влади не в усіх випадках давала бажані результати. Крім того, вітчизняні дослідники не завжди роблять акцент на основній меті функціонування держави — забезпеченні прав людини і основоположних свобод та сталого розвитку суспільства. Інколи конституціоналізм пов'язується з усіма державно-правовими явищами, однак менше приділяється уваги їх сутності, зв'язку конституційних положень із політико-правовою реальністю. Осмисленню цих проблем присвячено рецензовану монографію вітчизняного вченого-конституціоналіста М. Савчина¹.

Автор монографії досліджує конституціоналізм як політико-правове явище, спираючись на перевірку теоретичних гіпотез через фактичні дані, суспільно-політичні дебати щодо впровадження окремих елементів доктрини конституціоналізму та відповідну політико-правову практику. На основі системного і порівняльно-правового методу дослідження М. Савчин слушно зазначає: «Інститути громадянського суспільства, політичної системи, органи публічної влади, побудовані на мережі соціальних зв'язків, свідчать у свою чергу про ефективність правових норм і процедур. Водночас компаративний аналіз моделей конституціоналізму свідчить, що цього не достатньо. Виникає замкнене коло: відсутність або неефективність правових процедур і правил зумовлює неефективність згаданих інститутів — недоліки інститутів є об'єктивною перешкодою правових реформ» (с. 8). Нині в Україні спостерігаються складні процеси щодо впровадження верховенства права та забезпечення ефективного захисту прав людини і основоположних свобод, притаманні насамперед адміністративній та судовій практиці. Тим більше, сьогодні конституційна модель в Україні поєднує окремі

¹ Савчин М. В. Конституціоналізм і природа конституції : моногр. — Ужгород : Поліграф-центр Ліра, 2009. — 372 с.

елементи радянської доктрини права з класичним конституціоналізмом, особливо в галузі прав людини і основоположних свобод. У зв'язку з цим дещо нівелюється пряма дія положень Конституції України, що підриває її авторитет, а також засади правової визначеності у відносинах громадян і держави.

Наступним важливим компонентом монографічного дослідження є розкриття природи конституції через конституційні цінності, які автор розглядає як певні надпозитивні матеріальні і духовні блага, що зумовлюють зміст конкретних конституційних положень, а також законодавства, адміністративної і судової практики. У свою чергу конституційні цінності, на думку автора, — це певні орієнтири, що наповнюються конкретним змістом у конституційних принципах і нормах. У роботі обґрунтовується система конституційних цінностей та їх ієрархія. На підставі цього розкривається структура конституції та особливості механізму її чинності.

У першому розділі монографії розкрито поняття конституціоналізму з урахуванням результатів вітчизняних та зарубіжних досліджень, а також відповідної політико-правової практики. Цілком слушно автор не ототожнює конституціоналізм із писаною конституцією, а навпаки, розкриває його як методологічну основу реалізації і правового захисту конституції. Проаналізовано особливості основних типів сучасного конституціоналізму з доктринального та порівняльно-правового погляду. Також у контексті доктрини багаторівневого конституціоналізму німецького вченого І. Перніце дано коротку характеристику рівнів конституціоналізму (субнаціонального, національного і супранаціонального), що важливо у контексті сучасних процесів конституціоналізації міжнародного права, а також глобалізації та інтеграції національних правових систем. М. Савчин розглядає конституціоналізм як багатоаспектне явище, що виражає режим правління, згідно з яким державна організація побудована на раціональних засадах з метою забезпечення прав людини і основоположних свобод. Залежно від особливостей національної правової системи та конституційної традиції конституціоналізм виявляється по-особливому переважно у країнах Північної Америки і Європи. Досвід конституціоналізму внаслідок демократичних трансформацій суспільства був запозичений країнами Латинської Америки і Південної Європи, а пізніше країнами Центральної та Східної Європи. Складніші процеси практичного втілення доктрини конституціоналізму спостерігаються у колишніх республіках СРСР, оскільки спадщина тоталітаризму тут є гнітючою і більше перешкоджає лібералізації суспільного життя, обмежує політичну активність громадян та ускладнює підзвітність і відповідальність влади.

Окрему увагу приділено особливостям, зародженню, еволюції, сучасному стану та перспективам розвитку українського конституціоналізму. На думку М. Савчина, джерелами українського конституціоналізму є свобода, народовладдя, деконцентрація влади та самоврядування. Автор наводить вагомі аргументи на користь того, що недотримання цих засад призводить до серйозних проблем у реалізації конституції та здійсненні конституційного правління. Водночас доволі суперечливою є теза автора про те, що український конституціоналізм виник приблизно в той самий час, коли відбулися буржуазні революції у країнах Західної Європи та у Північній Америці. Період дослідження обмежуються кінцем 2009 року, тобто до визнання Конституційним Судом України неконституційним Закону про

внесення змін до Конституції України у зв'язку із порушенням процедури його прийняття. Цікавою також була б думка автора щодо правових засад діяльності Конституційної Асамблеї, хоча у монографії сформульовано авторські пропозиції щодо модернізації чинної на кінець 2009 року Конституції України (с. 118–122), що не втрачають своєї актуальності й нині.

Викликає доктринальний інтерес дослідження природи конституційних цінностей, які, на думку автора, становлять основу сучасного конституціоналізму як певні програмні положення, цілі діяльності держави, щодо яких існує консенсус у суспільстві та які спрямовані на вільний розвиток індивіда у демократичному суспільстві. У роботі проаналізовано тричленну структуру конституційних цінностей в Україні, спираючись на аналіз тексту Основного Закону: честь і гідність, життя і здоров'я людини — права і свободи людини, суверенітет і територіальна цілісність України — положення розділу I, III, XIII Конституції України. Водночас М. Савчин теоретично обґрунтовує ідею ієрархії конституційних цінностей, на вершині якої перебувають універсальні цінності — гідність людини, свобода, рівність, справедливість, солідарність, толерантність, субсидіарність і верховенство права. Як атрибутивні цінності, що забезпечують юридичне оформлення універсальних цінностей, розглянуто конституцію, конституційну юриспруденцію (акти конституційних судів та аналогічних інститутів), закони, доктрину, конституційні звичаї. До інституціональних цінностей автор відносить народний суверенітет, демократію, легітимність публічної влади і конституційну державність. У роботі імпонує те, що автор спочатку розкриває сутність конституційних цінностей, а потім переходить до визначення природи конституції. Важливим також є те, що конституційні цінності зважуються через аналіз актів конституційної юстиції, що дає змогу на основі усталеної судової практики визначити їх вагомість у національній правовій системі.

Із монографії випливає, що конституція має дуалістичну природу — автор розкриває її нормативний характер крізь призму соціального порядку. На основі поєднання міждисциплінарного підходу та аналізу сучасних теорій конституцій розкривається природа конституції як «певний тип політичної організації суспільства та інтеграції його інститутів із метою досягнення суспільного блага» (с. 230). Водночас суперечливою є теза автора, відповідно до якої «конституція виступає як система основоположних цінностей та цілей розвитку політичних інститутів та публічної влади». Це певною мірою суперечить подальшим твердженням М. Савчина про те, що положення конституції мають зобов'язальну природу і забезпечують горизонтальний ефект у національній правовій системі, а також закладає механізми легітимації глобального права (зворотні явища конституціоналізації міжнародного права та інтернаціоналізації конституційного права).

В останній частині роботи розкривається чинність конституції, механізм якої утворюють установча влада, законодавство, реалізація діяльності уряду, інтерпретація та правовий захист. Чинність конституції проаналізовано у соціальному контексті, що наповнює реальним змістом механізми реалізації установчої влади народу (проаналізовано різні її моделі на прикладі Іспанії, Нідерландів, США, Чехії та деяких інших країн), вимоги щодо якості законів відповідно до принципу верховенства права, методів і способів тлумачення конституції у конкретних істо-

ричних обставинах. Досить детально в роботі проаналізовано механізм здійснення установчої влади народу, вимоги матеріального і процесуального характеру щодо її реалізації. Цей аналіз є актуальним у контексті сучасних суспільно-політичних дебатів щодо реалізації конституційної реформи в Україні.

У цілому рецензована монографія М. Савчина є вагомим внеском у розвиток вітчизняного конституціоналізму, в якій синтезовано різні підходи до визначення як нормативної, так і соціальної природи конституції, визначено основні тенденції розвитку вітчизняного і зарубіжного конституціоналізму у контексті процесів глобалізації та інтеграції на міжнародному рівні. Монографія «Конституціоналізм і природа конституції» буде корисною для науковців, аспірантів, студентів, політичних і державних діячів, представників громадських організацій.

**ЗОВНІШНІ ЗВ'ЯЗКИ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

СІЧЕНЬ

24–26 січня Голова Конституційного Суду України А. Головін узяв участь у семінарі «Впровадження Європейської конвенції з прав людини у часи економічної кризи» та урочистому засіданні Європейського суду з прав людини з нагоди відкриття судового року в Європейському суді з прав людини (м. Страсбург, Французька Республіка)

ЛЮТИЙ

14 лютого зустріч Голови Конституційного Суду України А. Головіна з заступником Директора Німецького фонду міжнародного правового співробітництва, керівником проектів Фонду в Україні, Білорусі та Молдові Ш. Хюльсхьорстером

КВІТЕНЬ

6–14 квітня візит заступника Голови Конституційного Суду України С. Винокурова у складі делегації Союзу юристів України до Соціалістичної Республіки В'єтнам

8–10 квітня Голова Конституційного Суду України А. Головін узяв участь у міжнародній конференції «Статус конституційних судів та їхній вплив на правовий порядок держави» та святкових заходах з нагоди 20-ї річниці Конституційного Суду Словацької Республіки (м. Кошиці, Словацька Республіка)

15–19 квітня ознайомчий візит судді Конституційного Суду України О. Пасенюка у складі делегації Вищого адміністративного суду України до Королівства Швеція з метою обміну досвідом з питань адміністративного судочинства в межах проекту Twinning «Підвищення ефективності та якості управління адміністративних судів в Україні»

ВІТАЄМО ЮВІЛЯРІВ



У березні відзначив 45-річчя суддя Конституційного Суду України, кандидат юридичних наук, доктор філософії **ЗАПОРОЖЕЦЬ Михайло Петрович**.

Шановний Михайле Петровичу, нехай Ваша важлива праця на благо рідної Батьківщини та українського народу завжди буде плідною й натхненною та дарує Вам лише радість і задоволення.

Судді Конституційного Суду України, його Секретаріат та Редакційна рада «Вісника Конституційного Суду України» бажають Вам та Вашій родині здоров'я, щастя сімейного затишку та благополуччя.

У квітні **55-річний ювілей** відзначив суддя Конституційного Суду України **ГУЛЬТАЙ Михайло Мирославович** — кандидат юридичних наук, професійний суддя.

Майже 20 років свого життя Михайло Мирославович присвятив роботі в судах загальної юрисдикції, зробивши значний внесок у розвиток судової влади, конституційного судочинства та правосуддя в Україні.

Після закінчення з відзнакою у 1985 році Харківського юридичного інституту імені Ф. Е. Дзержинського він працював в органах прокуратури м. Харкова та Харківської області. Протягом 1992–2010 років — суддя Харківського обласного суду, з 2001 року — суддя Апеляційного суду Харківської області.



Високо оцінивши принциповість і фаховий рівень свого колеги, X з'їзд суддів України у вересні 2010 року призначив Гультая Михайла Мирославовича на відповідальну посаду судді Конституційного Суду України. Своєю професійністю, наполегливою працею, уважним ставленням до людей Михайло Мирославович здобув авторитет і шану колективу Конституційного Суду та юридичної спільноти України.

М. Гультай є автором численних наукових праць, зокрема й монографії, присвячених проблемам виявлення та виправлення слідчих і судових помилок, становленню ювенальної юстиції в Україні, проблемним питанням боротьби з корупцією та судового розгляду справ про злочини, вчинені організованими злочинними групами, та запровадженню конституційної скарги в Україні.

Судді Конституційного Суду України, його Секретаріат та Редакційна рада «Вісника Конституційного Суду України» щиро вітають ювіляра і бажають йому міцного здоров'я, творчого натхнення, тепла й злагоди у сімейному колі та довгих років життя.

Відомості про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру суддів Конституційного Суду України за 2012 рік

**Головін Анатолій Сергійович —
Голова Конституційного Суду України**

Відомості про доходи, нерухоме майно, транспортні засоби, вклади у банках, цінні папери, що перебувають у власності, в оренді чи на іншому праві користування декларанта:

- загальна сума сукупного доходу становить 819 922 грн, у т. ч.:
 - заробітна плата 558 855 грн
 - військова пенсія 130 415 грн
 - дивіденди, проценти 130 652 грн
- 1/2 квартири (45,15 м²) від загальної площі у спільній частковій власності
- 2 гаражі загальною площею 40,8 м²
- земельна ділянка загальною площею 800 м²
- земельна ділянка загальною площею 4 800 м² у тимчасовому користуванні
- інше нерухоме майно — дачний будинок загальною площею 192 м² у тимчасовому користуванні
- витрати на утримання зазначеного майна 60 455 грн
- сума коштів на рахунках у банках та інших фінансових установах 1 447 232 грн
- номінальна вартість цінних паперів 4 258 грн.

Відомості про доходи, нерухоме майно, транспортні засоби, вклади у банках, цінні папери, що перебувають у власності, в оренді чи на іншому праві користування членів сім'ї декларанта:

- загальна сума сукупного доходу становить 2 121 441 грн, у т. ч.:
 - дивіденди, проценти 24 701 грн
 - дарунки, призи, виграші 405 500 грн
 - дохід від відчуження рухомого та нерухомого майна 1 640 000 грн
 - пенсія 51 240 грн
- 1/2 квартири (45,15 м²) від загальної площі у спільній частковій власності
- 1/2 квартири (81 м²) від загальної площі у спільній частковій власності
- земельні ділянки загальною площею 800 м² та 1 000 м²
- сума коштів на рахунках у банках та інших фінансових установах 372 598 грн.

**Баулін Юрій Васильович —
заступник Голови Конституційного Суду України**

Відомості про доходи, нерухоме майно, транспортні засоби, вклади у банках, цінні папери, що перебувають у власності, в оренді чи на іншому праві користування декларанта:

- загальна сума сукупного доходу становить 581 748 грн, у т. ч.:

- заробітна плата 472 538 грн
- дохід від викладацької діяльності 38 036 грн
- щомісячна довічна плата за звання дійсного члена НАПрН України 55 212 грн
- авторська винагорода 15 962 грн
- земельна ділянка 279 м² (1/2 від загальної площі)
- квартира 52,5 м² (1/2 від загальної площі)
- квартира 54,85 м² (1/2 від загальної площі)
- дачний будинок 5 м² (1/2 від загальної площі)
- гараж 18 м²
- інше нерухоме майно загальною площею 31,5 м² за договором тимчасового користування
- сума коштів на рахунках у банках та інших фінансових установах 49 420 грн
- утримання зазначеного майна 32 087 грн

Відомості про доходи, нерухоме майно, транспортні засоби, вклади у банках, цінні папери, що перебувають у власності, в оренді чи на іншому праві користування членів сім'ї декларанта:

- загальна сума сукупного доходу становить 11 008 грн, у т. ч.:
 - пенсійне забезпечення 11 008 грн
- земельна ділянка 279 м² (1/2 від загальної площі)
- квартира 52,5 м² (1/2 від загальної площі)
- квартира 54,85 м² (1/2 від загальної площі)
- дачний будинок 5 м² (1/2 від загальної площі)
- сума коштів на рахунках у банках та інших фінансових установах 7 344 грн.

**Винокуров Сергій Маркіянович —
заступник Голови Конституційного Суду України**

Відомості про доходи, нерухоме майно, транспортні засоби, вклади у банках, цінні папери, що перебувають у власності, в оренді чи на іншому праві користування декларанта:

- загальна сума сукупного доходу становить 1 410 396 грн, у т. ч.:
 - заробітна плата 479 292 грн
 - дивіденди, проценти 464 244 грн
 - інші види доходів 466 860 грн
- квартира загальною площею 81,84 м²
- гараж загальною площею 25,9 м²
- легковий автомобіль Toyota RAV-4 2007 року випуску
- сума коштів на рахунках у банках та інших фінансових установах 2 390 993 грн

Відомості про доходи, нерухоме майно, транспортні засоби, вклади у банках, цінні папери, що перебувають у власності, в оренді чи на іншому праві користування членів сім'ї декларанта:

- загальна сума сукупного доходу становить 581 051 грн, у т. ч.:

- заробітна плата 299 160 грн
- дохід від викладацької діяльності 120 415 грн
- дивіденди, проценти 125 476 грн
- інші види доходів 36 000 грн
- земельна ділянка загальною площею 0,2 га
- інше нерухоме майно загальною площею 102 м²
- дачний будинок 320 м²
- легковий автомобіль Nissan X-TRAIL 2004 року випуску
- легковий автомобіль Suzuki Grand Vitara 2010 року випуску
- сума коштів на рахунках у банках та інших фінансових установах 831 604 грн

**Бринцев Василь Дмитрович —
суддя Конституційного Суду України**

Відомості про доходи, нерухоме майно, транспортні засоби, вклади у банках, цінні папери, що перебувають у власності, в оренді чи на іншому праві користування декларанта:

- загальна сума сукупного доходу становить 567 222 грн, у т. ч.:
 - заробітна плата 464 883 грн
 - авторська винагорода 3 400 грн
 - дивіденди, проценти 44 700 грн
 - дохід від передачі в оренду майна 11 700 грн
 - інші види доходів (пенсія) 42 539 грн
- спадкові земельні паї загальною площею 15,6 га
- земельна ділянка (присадибна) загальною площею 0,15 га
- житловий будинок загальною площею 223 м²
- квартира загальною площею 113 м²
- дачний будинок загальною площею 125 м²
- гараж загальною площею 18 м²
- сума коштів на рахунках у банках та інших фінансових установах 448 301 грн,
 - вкладених у звітному році 150 000 грн
- утримання зазначеного майна 7 200 грн.

Відомості про доходи, нерухоме майно, транспортні засоби, вклади у банках, цінні папери, що перебувають у власності, в оренді чи на іншому праві користування членів сім'ї декларанта:

- загальна сума сукупного доходу становить 352 148 грн, у т. ч.:
 - дивіденди, проценти 35 000 грн
 - дохід від провадження підприємницької діяльності 306 240 грн
 - інші види доходів (пенсія) 10 908 грн
- земельна ділянка 2 га
- квартира 145 м² (1/3 частина від загальної площі)
- квартира загальною площею 50,9 м²
- гараж загальною площею 19,2 м²

- інше нерухоме майно загальною площею 70,1 м²
- легковий автомобіль Hyundai Santa Fe 2008 року випуску
- сума коштів на рахунках у банках та інших фінансових установах 156 000 грн
- номінальна вартість цінних паперів 2 383 грн
- утримання зазначеного майна 32 600 грн.

**Вдовіченко Сергій Леонідович —
суддя Конституційного Суду України**

Відомості про доходи, нерухоме майно, транспортні засоби, вклади у банках, цінні папери, що перебувають у власності, в оренді чи на іншому праві користування декларанта:

- загальна сума сукупного доходу становить 455 754 грн, у т. ч.:
 - заробітна плата 449 405 грн
 - дивіденди, проценти 6 349 грн
- квартира загальною площею 95 м²
- інше нерухоме майно загальною площею 47 м² за договором тимчасового користування
- легковий автомобіль Hyundai Santa Fe 2007 року випуску
- сума коштів на рахунках у банках та інших фінансових установах 53 649 грн
 - вкладених у звітному році 24 000 грн
- утримання зазначеного майна 20 883 грн.

Відомості про доходи, нерухоме майно, транспортні засоби, вклади у банках, цінні папери, що перебувають у власності, в оренді чи на іншому праві користування членів сім'ї декларанта:

- загальна сума сукупного доходу становить 220 427 грн, у т. ч.:
 - заробітна плата 139 013 грн
 - матеріальна допомога 19 094 грн
 - інші види доходів 62 320 грн
- земельна ділянка загальною площею 0,2178 га
- житловий будинок загальною площею 69,6 м²
- квартира загальною площею 48,4 м²
- легковий автомобіль Lexus RX-350 2007 року випуску
- утримання зазначеного майна 8 673 грн.

**Гультай Михайло Мирославович —
суддя Конституційного Суду України**

Відомості про доходи, нерухоме майно, транспортні засоби, вклади у банках, цінні папери, що перебувають у власності, в оренді чи на іншому праві користування декларанта:

- загальна сума сукупного доходу становить 453 054 грн, у т. ч.:

- заробітна плата 438 829 грн
- дохід від викладацької діяльності 14 225 грн
- земельна ділянка загальною площею 30 м²
- земельна ділянка загальною площею 1 200 м²
- квартира загальною площею 75,4 м²
- квартира 173 м² (1/3 від загальної площі)
- гараж загальною площею 20,6 м²
- інше нерухоме майно загальною площею 47 м² за договором тимчасового користування
- легковий автомобіль Skoda Octavia 1999 року випуску
- утримання зазначеного майна 35 344 грн.

Відомості про доходи, нерухоме майно, транспортні засоби, вклади у банках, цінні папери, що перебувають у власності, в оренді чи на іншому праві користування членів сім'ї декларанта:

- загальна сума сукупного доходу становить 4 456 грн, у т. ч.:
 - заробітна плата 4 456 грн
- земельна ділянка загальною площею 3 274 м²
- квартира 173 м² (1/3 від загальної площі).

**Запорожець Михайло Петрович —
суддя Конституційного Суду України**

Відомості про доходи, нерухоме майно, транспортні засоби, вклади у банках, цінні папери, що перебувають у власності, в оренді чи на іншому праві користування декларанта:

- загальна сума сукупного доходу становить 849 218 грн, у т. ч.:
 - заробітна плата 377 972 грн
 - дохід від викладацької діяльності 826 грн
 - дарунки, призи, виграші 470 420 грн
- земельна ділянка загальною площею 0,9712 га
- земельна ділянка загальною площею 0,9711 га
- квартира загальною площею 105 м²
- легковий автомобіль ЗАЗ 2007 року випуску
- номінальна вартість цінних паперів 175 008 грн
- утримання зазначеного майна 8 500 грн
- погашення основної суми позики (кредиту) 43 618 грн
- погашення суми процентів за позикою (кредитом) 16 383 грн.

Відомості про доходи, нерухоме майно, транспортні засоби, вклади у банках, цінні папери, що перебувають у власності, в оренді чи на іншому праві користування членів сім'ї декларанта:

- загальна сума сукупного доходу становить 83 837 грн, у т. ч.:
 - заробітна плата 80 237 грн
 - інші види доходів 3 600 грн.

**Кампо Володимир Михайлович —
суддя Конституційного Суду України**

Відомості про доходи, нерухоме майно, транспортні засоби, вклади у банках, цінні папери, що перебувають у власності, в оренді чи на іншому праві користування декларанта:

- загальна сума сукупного доходу становить 430 760 грн, у т. ч.:
 - заробітна плата 385 659 грн
 - дохід від викладацької діяльності 8 972 грн
 - дивіденди, проценти 8 458 грн
 - інші види доходів 27 671 грн
- земельна ділянка загальною площею 502 м²
- житловий будинок 37 м² (1/3 від загальної площі)
- квартира 75 м² (1/2 від загальної площі)
- інше нерухоме майно загальною площею 46 м² за договором тимчасового користування
 - сума коштів на рахунках у банках та інших фінансових установах 132 198 грн
 - утримання зазначеного майна 15 315 грн.

Відомості про доходи, нерухоме майно, транспортні засоби, вклади у банках, цінні папери, що перебувають у власності, в оренді чи на іншому праві користування членів сім'ї декларанта:

- загальна сума сукупного доходу становить 485 434 грн, у т. ч.:
 - заробітна плата 21 084 грн
 - дивіденди, проценти 14 747 грн
 - дохід від відчуження рухомого і нерухомого майна 374 802 грн,
 - інші види доходів 74 801 грн
- квартира 75 м² (1/2 від загальної площі)
- квартира загальною площею 37 м²
- сума коштів на рахунках у банках та інших фінансових установах 298 737 грн
- утримання зазначеного майна 4 000 грн.

**Колос Михайло Іванович —
суддя Конституційного Суду України**

Відомості про доходи, нерухоме майно, транспортні засоби, вклади у банках, цінні папери, що перебувають у власності, в оренді чи на іншому праві користування декларанта:

- загальна сума сукупного доходу становить 479 484 грн, у т. ч.:
 - заробітна плата 465 100 грн
 - дохід від викладацької діяльності 14 384 грн
- квартира загальною площею 47 м²
- легковий автомобіль ЗАЗ Таврія-Дана 1995 року випуску
- сума коштів на рахунках у банках та інших фінансових установах 72 740 грн
- вкладених у звітному році 72 740 грн
- номінальна вартість цінних паперів 13,25 грн

- розмір внесків до статутного капіталу товариства, підприємства, організації 3,00 грн.

Відомості про доходи, нерухоме майно, транспортні засоби, вклади у банках, цінні папери, що перебувають у власності, в оренді чи на іншому праві користування членів сім'ї декларанта:

- загальна сума сукупного доходу становить 18 236 грн, у т. ч.:
 - дохід від провадження підприємницької та незалежної професійної діяльності 18 236 грн
- земельна ділянка загальною площею 1 000 м²
- квартира загальною площею 47 м²
- номінальна вартість цінних паперів 13,25 грн.

**Лилак Дмитро Дмитрович —
суддя Конституційного Суду України**

Відомості про доходи, нерухоме майно, транспортні засоби, вклади у банках, цінні папери, що перебувають у власності, в оренді чи на іншому праві користування декларанта:

- загальна сума сукупного доходу становить 568 627 грн у т. ч.:
 - заробітна плата 399 229 грн
 - дивіденди, проценти 108 260 грн
 - інші види доходів 21 137 грн
- земельна ділянка загальною площею 0,1000 га;
- легковий автомобіль Mazda-2 2008 року випуску
- сума коштів на рахунках у банках та інших фінансових установах 1 303 571 грн
- вкладених у звітному періоді 195 000 грн
- номінальна вартість цінних паперів 3 866 грн.

Відомості про доходи, нерухоме майно, вклади у банках, цінні папери, що перебувають у власності, в оренді чи на іншому праві користування членів сім'ї декларанта:

- земельна ділянка загальною площею 0,0617 га
- квартира загальною площею 86,20 м².

**Маркуш Марія Андріївна —
суддя Конституційного Суду України**

Відомості про доходи, нерухоме майно, транспортні засоби, вклади у банках, цінні папери, що перебувають у власності, в оренді чи на іншому праві користування декларанта:

- загальна сума сукупного доходу становить 492 939 грн, у т. ч.:
 - заробітна плата 470 133 грн
 - дохід від викладацької діяльності 9 664 грн

- інші види доходів 13 142 грн
- земельна ділянка загальною площею 1 200 м²
- квартира загальною площею 47 м² за договором тимчасового користування
- квартира 27 м² (1/4 від загальної площі)
- інше нерухоме майно загальною площею 13,57 м²
- легковий автомобіль Audi-80 1996 року випуску
- легковий автомобіль Opel Astra Classic 2006 року випуску
- сума коштів на рахунках у банках 3 142 грн
 - вкладених у звітному періоді 3 142 грн
- утримання зазначеного майна 30 600 грн.

Відомості про доходи, нерухоме майно, транспортні засоби, вклади у банках, цінні папери, що перебувають у власності, в оренді чи на іншому праві користування членів сім'ї декларанта:

- загальна сума сукупного доходу становить 141 374 грн, у т. ч.:
 - заробітна плата 88 332 грн
 - інші види доходів 53 042 грн
- земельні ділянки загальною площею 2 972 м², 2 130 м², 600 м², 2 949 м²
- житлові будинки 33,9 м², 84,07 м², 103,7 м²
- квартири загальною площею 81 м² та 55,7 м²
- гараж 22 м²
- інше нерухоме майно загальною площею 58,7 м², 103,79 м², 63,1 м²
- утримання зазначеного майна 56 400 грн.

**Овчаренко В'ячеслав Андрійович —
суддя Конституційного Суду України**

Відомості про доходи, нерухоме майно, транспортні засоби, вклади у банках, цінні папери, що перебувають у власності, в оренді чи на іншому праві користування декларанта:

- загальна сума сукупного доходу становить 440 951 грн, у т. ч.:
 - заробітна плата 440 290 грн
 - дохід від викладацької діяльності 661 грн
- земельна ділянка загальною площею 60 900 м²
- житловий будинок загальною площею 200 м²
- житловий будинок 93 м²
- квартира 116,4 м² (1/3 від загальної площі)
- гаражі 102,6 м² та 25 м²
- легковий автомобіль Audi 2011 року випуску
- легковий автомобіль Mitsubishi 2009 року випуску
- вантажний автомобіль Volkswagen Multivan 2011 року випуску
- чотири мотоцикли Yamaha 2008, 2009, 2011 років випуску
- мотоцикл Атлантик 2008 року випуску
- мотоцикл Harley Davidson 2011 року випуску

- мотоцикл V Max 2010 року випуску
- трактор СК-35 2012 року випуску
- сума коштів на рахунках у банках та інших фінансових установах 40 000 грн.

Відомості про доходи, нерухоме майно, транспортні засоби, вклади у банках, цінні папери, що перебувають у власності, в оренді чи на іншому праві користування членів сім'ї декларанта:

- загальна сума сукупного доходу становить 68 705 грн, у т. ч.:
 - заробітна плата 68 705 грн
- земельна ділянка загальною площею 1 500 м²
- квартира 116,4 м² (1/3 від загальної площі)
- сума коштів на рахунках у банках та інших фінансових установах 32 400 грн.

**Пасенюк Олександр Михайлович –
суддя Конституційного Суду України**

Відомості про доходи, нерухоме майно, транспортні засоби, вклади у банках, цінні папери, що перебувають у власності, в оренді чи на іншому праві користування декларанта:

- загальна сума сукупного доходу становить 540 529 грн, у т. ч.:
 - заробітна плата 450 393 грн
 - дохід від викладацької діяльності 598 грн
 - дивіденди, проценти 24 066 грн
 - інші види доходів (пенсія) 65 472 грн
- земельна ділянка загальною площею 600 м²
- сума коштів на рахунках у банках та інших фінансових установах 256 192 грн.

Пасенюк О. М. користується державною квартирою жилою площею 103,77 м² та приміщенням для відпочинку загальною площею 65,4 м².

Відомості про доходи, нерухоме майно, транспортні засоби, вклади у банках, цінні папери, що перебувають у власності, в оренді чи на іншому праві користування членів сім'ї декларанта:

- загальна сума сукупного доходу становить 41 569 грн, у т. ч.:
 - дивіденди, проценти 26 862 грн
 - інші види доходів (пенсія) 14 707 грн
- земельна ділянка загальною площею 3 321 м²
- парко-місце загальною площею 12 м²
- легковий автомобіль Toyota 2007 року випуску
- сума коштів на рахунках у банках та інших фінансових установах 190 136 грн
- розмір внесків до статутного (складеного) капіталу товариства, підприємства, організації 4 012 грн.

**Сергейчук Олег Анатолійович —
суддя Конституційного Суду України**

Відомості про доходи, нерухоме майно, транспортні засоби, вклади у банках, цінні папери, що перебувають у власності, в оренді чи на іншому праві користування декларанта:

- загальна сума сукупного доходу становить 418 613 грн, у т. ч.:
 - заробітна плата 418 613 грн
- квартира 174,5 м² (1/6 від загальної площі)
- легковий автомобіль VW Amarok 2012 року випуску
- утримання зазначеного майна 10 000 грн
- погашення основної суми позики 26 074 грн
- погашення суми процентів за позикоюю 14 487 грн.

Відомості про доходи, нерухоме майно, транспортні засоби, вклади у банках, цінні папери, що перебувають у власності, в оренді чи на іншому праві користування членів сім'ї декларанта:

- загальна сума сукупного доходу становить 82 512 грн, у т. ч.:
 - дохід від провадження підприємницької діяльності 22 512 грн
 - дохід від передачі в оренду майна 60 000 грн
- квартира 174,5 м² (3/6 від загальної площі)
- квартира загальною площею 59,1 м²
- квартира загальною площею 68,8 м²
- інше нерухоме майно загальною площею 58,9 м².

**Стецюк Петро Богданович —
суддя Конституційного Суду України**

Відомості про доходи, нерухоме майно, транспортні засоби, вклади у банках, цінні папери, що перебувають у власності, в оренді чи на іншому праві користування декларанта:

- загальна сума сукупного доходу становить 520 183 грн, в т. ч.:
 - заробітна плата 456 391 грн
 - дохід від викладацької та наукової діяльності 55 068 грн
 - дивіденди, проценти 8 724 грн
- квартира загальною площею 150 м²
- квартира 104 м² (1/3 від загальної площі)
- інше нерухоме майно загальною площею 46 м² за договором тимчасового користування
- сума коштів на рахунках у банках та інших фінансових установах 103 920 грн
- утримання зазначеного майна 12 200 грн.

Відомості про доходи, нерухоме майно, транспортні засоби, вклади у банках, цінні папери, що перебувають у власності, в оренді чи на іншому праві користування членів сім'ї декларанта:

- загальна сума сукупного доходу становить 61 995 грн, у т. ч.:
 - заробітна плата 54 505 грн

- дивіденди, проценти 2 934 грн
- матеріальна допомога 4 556 грн
- квартира 104 м² (1/3 від загальної площі)
- квартира загальною площею 127 м²
- легковий автомобіль Hyundai IX-35 2010 року випуску
- парко-місце загальною площею 15 м²
- сума коштів на рахунках у банках та інших фінансових установах 74 000 грн
- добровільне страхування 125 550 грн
- утримання зазначеного майна 19 000 грн.

**Шаптала Наталя Костянтинівна —
суддя Конституційного Суду України**

Відомості про доходи, нерухоме майно, транспортні засоби, вклади у банках, цінні папери, що перебувають у власності, в оренді чи на іншому праві користування декларанта:

- загальна сума сукупного доходу становить 425 325 грн, у т. ч.:
 - заробітна плата 408 065 грн
 - дохід від викладацької діяльності 14 293 грн
 - дивіденди, проценти 2 967 грн
- 1/2 квартири від загальної площі 98 м²
- інше нерухоме майно загальною площею 46,5 м² за договором тимчасового користування
 - сума коштів на рахунках у банках та інших фінансових установах 28 904 грн
 - вкладених у звітному році 12 000 грн
- утримання зазначеного майна 6 886 грн
- інші витрати 7 620 грн.

Відомості про доходи, нерухоме майно, транспортні засоби, вклади у банках, цінні папери, що перебувають у власності, в оренді чи на іншому праві користування членів сім'ї декларанта:

- загальна сума сукупного доходу становить 934 031 грн, у т. ч.:
 - дивіденди, проценти 834 403 грн
 - дохід від відчуження цінних паперів та корпоративних прав 69 580 грн
 - інші види доходів 30 048 грн
- земельна ділянка загальною площею 1 344 м²
- житловий будинок загальною площею 288,4 м²
- легковий автомобіль Toyota 1996 року випуску
- легковий автомобіль Toyota 2005 року випуску
- легковий автомобіль Mercedes 2008 року випуску
- сума коштів на рахунках у банках та інших фінансових установах 6 363 976 грн
- утримання зазначеного майна 24 806 грн.

**Шишкін Віктор Іванович —
суддя Конституційного Суду України**

Відомості про доходи, нерухоме майно, транспортні засоби, вклади у банках, цінні папери, що перебувають у власності, в оренді чи на іншому праві користування декларанта:

- загальна сума сукупного доходу становить 550 223 грн, в т. ч.:
 - заробітна плата 468 383 грн
 - дохід від викладацької діяльності 17 674 грн
 - інші види доходів (пенсія) 64 166 грн
- 1/4 частина — 32,025 м² загальної площі квартири
- гараж загальною площею 18 м²
- інше нерухоме майно загальною площею 46,5 м² за договором тимчасового користування
 - легковий автомобіль ВАЗ-21061 1991 року випуску
 - добровільне страхування 4 000 грн

Відомості про доходи, нерухоме майно, транспортні засоби, вклади у банках, цінні папери, що перебувають у власності, в оренді чи на іншому праві користування членів сім'ї декларанта:

- загальна сума сукупного доходу становить 172 084 грн, у т. ч.:
 - заробітна плата 172 084 грн
- земельна ділянка загальною площею 999 м²
- 1/2 частина квартири загальною площею 64,05 м²
- добровільне страхування 8 000 грн.

Завідувач
редакційно-видавничого відділу
Секретаріату
Конституційного Суду України
С. Сидоренко
тел.: 0 (44) 238-10-32

Відповідальний
секретар
К. Пігнаста
тел.: 0 (44) 238-11-54
e-mail: court@ccu.gov.ua

Видавець

Видавничий Дім «Ін Юре»
Україна, 04107, Київ-107, вул. Багговутівська, 17–21
Тел./факс: 0 (44) 537-51-00
E-mail: peredplata@inyure.kiev.ua
www.inyure.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції
Серія ДК № 2191 від 20.05.2005 р.

Над випуском працювали:
Пазенко О. С.,
Горбаченко О. В.,
Зайцева А. Ю.,
Михайленко Т. Р.

Підписано до друку 15.04.2013.
Формат 70 x 100 ¹/₁₆. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 10,9. Обл. вид.-арк. 11,4.
Зам. № 13-140.
Наклад 570.
Ціна договірна.

Віддруковано у **ПАТ «ВІПОЛ»**
Україна, 03151, м. Київ, вул. Волинська, 60
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 752 від 27.12.2001 р.